

ZESZYTY NAUKOWE
POLITECHNIKI RZESZOWSKIEJ

FOLIA SCIENTIARUM
UNIVERSITATIS TECHNICAЕ RESOVIENSIS

NR 286

EKONOMIA I NAUKI HUMANISTYCZNE

Kwartalnik

zeszyt **19** (nr 2/2012)

WYDZIAŁ
ZARZĄDZANIA
POLITECHNIKI RZESZOWSKIEJ

Wydano za zgodą Rektora

Redaktor naczelny
Wydawnictw Politechniki Rzeszowskiej
Leonard ZIEMIAŃSKI

Rada naukowa Zeszytów EiNH
Grzegorz OSTASZ (przewodniczący)
Justyna STECKO (sekretarz)

członkowie:

Heinrich BADURA (Austria), Aleksander BOBKO (Polska)
Viktor CHEPURKO (Ukraina), Wilem J.M. HEIJMAN (Holandia)
Józef MANDZIUK (Polska), Aleksandr MEREZHKO (Ukraina)
Jozef SABLİK (Słowacja), Henryk SKOROWSKI (Polska)

Komitet redakcyjny Zeszytów EiNH
Redaktor naczelny
Grzegorz OSTASZ

Redaktorzy tematyczni
Stanisław GĘDEK, Aleksandr GUGNIN, Waldemar PARUCH
Krzysztof TERESZKIEWICZ

Członkowie redakcji
Andrzej GAZDA, Agata GIERCZAK, Paweł HYDZIK
Marta POMYKAŁA, Beata ZATWARNICKA-MADURA

Redaktor statystyczny
Tomasz PISUŁA

Redaktorzy językowi
Glen GRIFFITHS, Tatiana GUGNINA, Alewtina ŁAWRINIENKO
Anna KOREJWO, Magdalena REJMAN-ZIENTEK

Przygotowanie matryc
Justyna STECKO

Wersją pierwotną zeszytu jest wersja drukowana.
Wersja elektroniczna dostępna na stronie czasopisma:
<http://eih.prz.edu.pl>

p-ISSN 1234-3684

Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej
al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów

Nakład 110 egz. Ark. wyd. 7,62. Ark. druk. 6,25. Papier offset. 70g B1.
Oddano do druku w maju 2012 r. Wydrukowano w maju 2012 r.
Drukarnia Oficyny Wydawniczej, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów
Zam. nr 59/2/12

SPIS TREŚCI

Od Komitetu Redakcyjnego	7
Anna Czeczelnicka: Психоистория на постсоветском пространстве: историографический обзор	9
Paweł Hydzik: Zastosowanie metod taksonomicznych do oceny poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego powiatów województwa podkarpackiego	17
Marcin Jurgilewicz, Oktawia Jurgilewicz: Pozwolenie zintegrowane jako prawna forma działania administracji stosowana w ochronie środowiska	33
Dagmara Lewicka: Wspieranie innowacyjności pracowników, wyzwaniem dla współczesnych organizacji – studium przypadku na przykładzie grupy ZPAS	41
Justyna Stecko: Czy potrzebne jest nam sacrum? Diagnoza kultury w ujęciu Leszka Kołakowskiego	55
Tomasz Wicha: Koncepcja polityki Prawa i Sprawiedliwości wobec Europy Środkowej i Wschodniej.....	65
Artur Woźny: Agendy informacyjno-propagandowe Polskiego Państwa Podziemnego.....	81
Konrad Zieliński, Zdzisław Jedynek: Paliwa w transporcie samochodowym w Polsce – alternatywne rozwiązania dziś i jutro	89

CONTENTS

From Editorial Committee	7
Anna Czeczelnickaja: Psychohistory in the Former Soviet Union: historiographical review	9
Paweł Hydzik: The application of taxonomic methods for the evaluation of the level of socio-economic development of the Podkarpackie Voivodeship districts	17
Marcin Jurgilewicz, Oktawia Jurgilewicz: Integrated permit as a legal form of government used in environmental protection	33
Dagmara Lewicka: Supporting employees' innovativeness as a challenge for contemporary organizations - a case study on the example of ZPAS	41
Justyna Stecko: Do we need sacrum? Culture diagnosis in terms of Leszek Kołakowski.....	55
Tomasz Wicha: The politics of Law and Justice party toward the Middle and Eastern Europe	65
Artur Woźny: Publicity and propaganda agendas of Polish Underground State	81
Konrad Zieliński, Zdzisław Jedynak: Fuel in road transport in Poland - alternative solutions today and tomorrow	89

Od Komitetu Redakcyjnego

Przekazujemy w Państwa ręce kolejny – 19 (2/2012) – Zeszyt Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej „Ekonomia i Nauki Humanistyczne”.

Artykuły zamieszczone w niniejszej publikacji są poświęcone szeroko pojętym problemom nauk ekonomicznych i humanistycznych. Stanowią one wynik zarówno studiów teoretycznych, jak i badań empirycznych. Poruszone zagadnienia są znacznie zróżnicowane, co świadczy o interdyscyplinarnym charakterze Zeszytów. Mamy wielką nadzieję, że publikowane opracowania spotkają się z Państwa życzliwym zainteresowaniem oraz staną się inspiracją do dalszych badań i owocnych dyskusji.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego Zeszytu „Ekonomia i Nauki Humanistyczne” składamy serdeczne podziękowania Autorom za nadesłanie wyników swojej pracy badawczej. Szczególną wdzięczność wyrażamy Recenzentom za wartościowe opinie, które znacznie się przyczyniły do podniesienia walorów naukowych publikacji.

Komitet Redakcyjny

Anna CZECZELNICKAJA¹

ПСИХОИСТОРИЯ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР

В статье представлен обзор развития психоистории на постсоветском пространстве. Автор излагает выводы проведенного исследования, касающиеся методологических проблем психоистории, её соотношения с исторической психологией, социологией, другими гуманитарными дисциплинами. Отмечается также недостаточность философского осмысления психоистории, хотя её антропоцентричность является безусловной.

Ключевые слова: психоистория, историография, антропоцентризм.

Гуманистический подход в оценке исторического процесса на современном этапе приобрёл активный характер. В данном контексте историческая психология давно утвердила свои позиции, тесно связав себя с культурологией. Достаточно вспомнить такие яркие фундаментальные работы, как, например, Й.Хейзинга «Осень Средневековья»², где автор изначально поставил перед собою цель исследования форм жизненного уклада и форм мышления в XIV-XV во Франции и Нидерландах, что непосредственно показывает нам психологию различных социальных групп и соответствующие сценарии поведения.

М.Вебер, говоря, о генезисе духа капитализма, тесно связывает его с идеологией протестантизма, с теми преодолёнными социальными установками и стереотипами, которые в своё время породил католицизм³. Этот перечень можно было бы продолжать долго, если бы не одна проблема: методологический кризис всегда маячит перед исследователем. Каковы же дальнейшие перспективы в исследовании феномена психического в историческом процессе, в методах исторического познания?

Концепция Ллойда Демоза, получившая название психоистории⁴, дала новый метод, который в западной науке создал мощную платформу слияния исторического исследования, социальной психологии, психоанализа и других современных социально-гуманитарных наук.

Целью данной работы является исследование современного состояния психоистории в историографическом контексте, специфики развития психоистории на постсоветском пространстве, в Украине в частности.

В создании идейно-политической базы психоистории лидирующую роль сыграл

¹ Dr Anna Czeczelnicka Vladimirovna, docent Katedry Nauk Humanistycznych Państwowej Akademii Finansowej w Dniepropietrowsku, Ukraina.

² М. Вебер, *Протестантская этика и дух капитализма*. - М.: ИНИОН, 1991.

³ Й. Хейзинга, *Осень Средневековья*. – Москва: «Изд-во Наука», 1988.

⁴ Демоз Л., *Психоистория*. – Ростов-на-Дону, 2000.

фрейдизм: ещё Зигмунд Фрейд в соавторстве с У.Буллитом выпустил книгу «Вудро Вильсон. Двадцать восьмой президент США. Психологический портрет». В 1922 году в американском научном журнале «Психиатрический обзор» вышла работа Р.В.Херроу «Психологические исследования Сэмуэла Адамза». Российский исследователь М.В. Кирчанов, историографический анализ которого для нас является базовым⁵, полагает, что именно с этой работы следует начинать психоисторическое исследование революций. Исследование же истории детства начинают О.Крисман, С.Левин.

В 1930-тые годы единого центра психоисторических исследований не существовало, и они велись в разных странах. Первое место в них занимает Германия. Англоязычные работы увидели свет в США.

Российский учёный делает принципиальное замечание о том, что ещё в 1930-тые г.г. формируется психоисторический подход к проблеме соотношения культуры и развития личности; человека и его места в обществе; ребёнка и государства; история воспитания детей и семья в Великобритании. А в 1940-ые г.г. ситуация кардинально меняется: исследовательским центром становятся США.

Психоистория в современном виде формируется в 1950-ые г.г., когда психоисторические методы привлекаются в исследовании истории религии. Именно тогда, по Кирчанову, происходит становление методологических основ психоистории, когда появляется работа У.Ленгера, которая имела название «Ближайшие цели». В ней было обозначено необходимость для историков владеть методикой психоанализа.

В 1960-ые г.г. позицию исследователя-лидера занимает Эрик Эриксон. Б.Мезлиш делает попытку обосновать необходимость применения психоистории для изучения групповой психологии и социальных проблем современной истории. Значительная часть исследователей, отмечает автор историографического обзора, главной темой выбирают теоретические проблемы революции как таковой.

На наш взгляд, важной и современной по духу является монография Ф.Вейнштейна и Г.Плетта, которая посвящена стремлению личности к свободе – «The Wish to be free» (L.A., 1960). По мнению исследователя, расцвет психоистории выпадает на 1970-ые: в 1976 году в Нью-Йорке под редакцией Г.Крена та Л.Рапопорта выходит коллективное теоретическое исследование «Разнообразие психоистории». Появляются специализированные журналы. Трудно не согласиться с исследователем, что наиболее авторитетным является «Журнал психоистории», который редактировался Л.Демозом, ставшим главным лидером и теоретиком психоистории. Темы, которые наиболее часто рассматриваются в журнале: история детства, истоки войны и насилия, проблемы американской истории, наказания детей и их связь с политическими отношениями, холокост и история детства в Германии. Помимо периодических изданий возникают психоисторические научные организации, например, МПА – Международная психоисторическая ассоциация.

В 1970-ые г.г. наблюдается процесс накопления психоисторических знаний, а также формирования методологии данной дисциплины. П.Монако рассматривал

---

⁵М.В. Кирчанов, *Психоистория*// Ресурс доступа:http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1523&binn_rubrik_pl_articles=112

соотношение психоистории с другими областями научного знания, ставя главный вопрос является психоистория независимой наукой. Ф.Мануэл говорит о том, можно ли использовать методы психологии в исторических исследованиях и когда это может кметь негативне последствия. К нему присоединились Р.Шёнвалд, Р.Бинтон, П.Лёвенберг. Б.Мезлиш попытался найти наиболее благоприятную дифиницию для определения психоистории как науки, делая попытку связать её с современным ему состоянием науки. В этоже время Ф.Вейнштейн прогнозирует методологический кризи психоистории, устанавливая соотношение социологии и психологии.

На современном этапе наибольших успехов психоистория достигла в США, где действует Институт психоистории и издаются специализированные журналы. Трагические события «11 сентября» простимулировали Ллойда Демоза дать психоисторическую оценку такой глобальной современной проблеме как терроризм, что свидетельствует о реализованной социальной функции психоистории.

После падения Советского Союза и формирования баз национальных наук в новосозданных государствах постсоветского пространства, которые столкнулись с методологическим кризисом в следствие отказа от марксистско-ленинской методологии как доминирующей, психоистория становится объектом нового осмысления.

Наиболее широкий историографический обзор делает уже упомянутый выше российский исследователь М.В.Кирчанов. В 1997 году в Минске выходит монография О.М. Шутовой "Психоистория: школа и методы", оценку которой даёт московский учёный Д.М.Володихин: «О.М. Шутова дает краткую историю институализации психоистории как самостоятельной дисциплины (с перечислением наиболее значительных исследовательских учреждений) и предлагает ее дефиницию, принадлежащую американскому исследователю В.М. Раньяну. Это определение основано на выявлении концептуальных различий истории и психологии: "психоистория направлена на использование психологических теорий в исторических интерпретациях; историческая психология - на изучение трансисторических общностей или специфических психологических структур, их элементов и взаимоотношений в истории; история с психологическим содержанием - на выяснение степени влияния психологических феноменов (человеческих мотиваций, верований, эмоций и действий) на историческое развитие"⁶. На наш взгляд, очень важной является попытка философского осмысления психоистории автором монографии и её рецензентом, а также определение разницы между психоисторией и исторической психологией.

В последние годы наблюдается процесс использования психоистории как метода в диссертационных исследованиях учёных Российской Федерации для изучения исторических личностей. Например, диссертационное исследование на соискание степени кандидата исторических наук В.В. Ахтямова «Психоисторические аспекты

---

⁶ Д.М. Володихин, *Здравствуйте, госпожа психоистория!* // Ресурс доступа: www.ab.ru/~kleio/aik/bullet/22/38.shtml.

жизни С.Ю.Витте и П.А.Столыпина»⁷. Определяя изучение исторической личности как одну из главных проблем исторической науки, исследователь делает замечание о том, что, не сомневаясь в объективности общественно-политических и социально-экономических процессов, обусловивших проведение в Российской империи важнейших реформ, учёные, однако, не могут не признать, что способы, а главное характер и масштаб преобразований были в определенной степени обусловлены личностной позицией С. Ю. Витте и П. А. Столыпина. Используя дефиницию и методы психоистории, таким образом, В.В. Ахтямов делает такие основные выводы:

- Психоистория как наука характеризуется для нас не материалом, которым она занимается, а техникой, при помощи которой она работает. И, скорее всего, именно переломные исторические эпохи, когда сужается привычный горизонт бытия, и господствуют настроения разочарования, страха, подавленности и неуверенности социума (Э. Эриксон называет их периодами вакуума идентичности) должны вызвать особенный интерес у психоисториков. (Понятие «вакуума идентичности», полагаем, является ключевым для украинской народности, нации, развитие которой проистекало основную часть истории в рамках иных государств). В частности, это относится к психобиографам, задача которых состоит в том, чтобы соотнести психосоциальные потребности личности с нуждами ее исторического времени. В конечном счете, написание психоисторического портрета выдающейся личности состоит в раскрытии социально-психологических потребностей эпохи, которые, впоследствии, консолидируются в новую идеологическую парадигму. И наша задача, отмечает учёный, — через психоисторический портрет творческой личности проанализировать смутные умонастроения переходных исторических эпох. На наш взгляд, использование именно таких определений как «смутные умонастроения», «социально-психологические потребности эпохи» и т.д. формируют живое, не схематичное *ощущение* истории, без которого невозможно качественное погружение в историческую реальность.

- Важным методологическим пояснением является то, что психоистория изначально ставила перед собой задачу не столько описывать, сколько объяснять произошедшие события. Метод психоистории предполагает свою методологию открытия, которая пытается решить проблемы исторической мотивации при помощи сочетания исторических документов, психоанализа и собственного эмоционального опыта исследователя. Но в отличие от методов психоанализа, психоистория ориентирована на исторические источники и понимание изменчивости культурно-исторических форм.

- Рубеж XIX - XX веков является периодом, когда на политическую авансцену выходят люди нового типа мышления. Предпосылкой формирования этого нового типа стал прогресс в воспитании детей, начавшийся в середине XIX века. Психоисторик Ллойд Демоз назвал данный этап эволюции детско-родительских отношений «социализирующий стиль». Масштабные изменения в стиле воспитания дают толчок историческому движению. Изменения в устройстве

---

⁷В.В. Ахтямов, *Психоисторические аспекты жизни С.Ю.Витте и П.А.Столыпина*//Автореферат на соис. науч. ст. канд.ист. наук//www.dslib.net/istoria-otechestva/ahtjamov2.html/

общества, в политике, в экономике, в технологии происходят не сами по себе, а являются следствием появления на исторической арене нового типа личности. Сергей Юльевич Витте и Петр Аркадьевич Столыпин были теми государственными деятелями, которые представляют характерный пример *людей нового типа* в истории.

- Верхушка столичной бюрократии была не в состоянии справиться с новыми тенденциями в развитии России, понадобились реформаторы нового типа. Яркой особенностью С. Ю. Витте и П. А. Столыпина был их провинциализм, лишенный высокомерности столичного общества. Знание жизни изнутри, из практической деятельности, а не из докладов служащих и литературы — вот главное достоинство чиновников нового типа. Оба начали службу в провинции, каждый в своей области прошел все ступени служебной карьеры. Высшее образование С. Ю. Витте и П. А. Столыпин получили в университетах, специализируясь на естественных науках (физико-математический факультет). У обоих были старшие братья, рано ушедшие из жизни. На формирование мировоззрения, идеалов и жизненных принципов сильнейшим образом повлияли родные дяди. В семейной жизни у обоих реформаторов также обнаруживается много общего. Многочисленные письма к женам, проникнутые сентиментальным настроением и заботой о детях, раскрывают схожий душевный мир С. Ю. Витте и П. А. Столыпина.

- Главной составляющей деятельности С. Ю. Витте и П. А. Столыпина на разных должностях была ответственность за порученную работу, а также пронзительная интуиция, которая позволяла им выделять из массы людей представителей своего типа. Они, искренние монархисты и патриоты, были, также, последовательные противники военных конфликтов — антимилитаристы. Как государственные деятели С. Ю. Витте и П. А. Столыпин настолько превосходили всех своих современников, что, в конечном счете, стали раздражать Николая II, и как только представлялся случай, император старался избавиться от своих министров. Хотя заслуги обоих реформаторов перед страной признавали различные политические и общественные круги, тем не менее, врагов у министров при жизни и после смерти всегда было предостаточно.

- При стольких схожих моментах существенное различие этих двух деятелей не вызывает сомнения. Споры государственного и личного характера С. Ю. Витте и П. А. Столыпина демонстрируют как историческую, так и психологическую противоположность. П. А. Столыпин являлся классическим примером интровертного типа личности. Его сильный, оригинальный и пронзительный интеллект сопровождался очевидной в личном общении чувственностью. Процесс психологического развития привел его к жертве, которая, при всей абсурдности такого эпилога, является логическим концом жизненного пути данного индивида. Наоборот, яркий, подвижный, конъюнктурный экстравертный тип, представителем которого был С. Ю. Витте, не смог удержаться во власти и медленно догорел в бесплодных попытках вернуться. Отличие черт характера С. Ю. Витте и П. А. Столыпина, выявленное на основе теории Э. Кречмера, позволяет глубже исследовать личности социализирующего стиля. Различные подходы к реформированию империи имеют своей основой внутреннюю несовместимость двух государственных деятелей. Спонтанная, лишенная какой-либо программы работа П. А. Столыпина явилась, в конечном итоге, накоплением многочисленного

материала при незначительных результатах. Напротив, эмоциональный выплеск С. Ю. Витте направлен на конкретные задачи и, как следствие, проведенные мероприятия складываются более удачно.

- Отсутствие страха за свою деятельность, у Столыпина даже за свою жизнь, вызвано пониманием, что власть, которую они оба любят и стремятся к ней, не сможет обойтись без них, а результатом этого становится заметное проявление авторитарных наклонностей. Поэтому постоянный рост числа недоброжелателей при таком развитии личности, думается, закономерен.

- Отставка 1903 года С. Ю. Витте существенно повлияла на его отношение к обществу в целом. Он оказался не оценен, не понят и, следовательно, у опального сановника крепнет ярко выраженное стремление к реабилитации себя в глазах того самого общества, которое от него отвернулось. Портсмутский мирный договор 1905 года вернул С. Ю. Витте во власть, а также способствовал росту его международной популярности. Но это привело к новому всплеску недовольства со стороны самых разных политических и государственных кругов. Последующая деятельность С. Ю. Витте на посту председателя Совета министров окончательно подорвала как его здоровье, так и положение в обществе. Устранение «Великого визиря» от государственной деятельности в 1906 году явилось полным крахом всех надежд на преобразование Российской империи в соответствии с его идеалами. Оставаясь членом Государственного совета, С. Ю. Витте именно здесь впервые столкнулся с П. А. Столыпиным, тоже новым типом государственного деятеля. Отсюда, свойственная С. Ю. Витте истеричность, выплеснулась на все начинания П. А. Столыпина. Бывший премьер-министр, таким образом, оказался на месте своих бывших завистников и даже в одном с ними лагере. Глубокая неприязнь С. Ю. Витте к П. А. Столыпину и холодная отчужденность последнего четко проявлялась в их переписке и личных контактах. Перед нами психологические различия двух типов личности, которые вскрывают самые глубинные мотивы конфликта этих государственных деятелей.

- Историческая эпоха обуславливается психосоциальным соотношением личности и социума, их существенным взаимовлиянием. В переломные исторические эпохи, выдающиеся личности выступают глашатаями выдвинутых историческим временем идей, которые они оформляют в новую идеологическую парадигму. Таким образом, творческая личность оказывается связанной со своей эпохой не только на уровне сознания, но и через иррациональные структуры духовной жизни общества, а ее социальное новаторство, питаясь интеллектуальной традицией, является в то же время оформлением умонастроений эпохи.

Выводы, сделанные В.В. Ахтямовым, являют собой яркую иллюстрацию того, как психоистория раскрывает глубинные срезы характеристик явлений. Использование таких, казалось бы, лишённых плотной телесности категорий, как «раздражение Николая II на П.А.Столыпина», «стремление идти наперекор большинству», «психологическая противоположность - интровертированность Столыпина и экстравертированность Витте» показывают нам современное измерение такого явления как *роль личности в истории*. Методологическое углубление этой проблемы делается в следующее диссертационное исследование: «Социально-психологический аспект изучения истории в российской историографии последней трети XIX - первой половины XX вв.» В.В. Шувалова на соискание научной

степени доктора исторических наук⁸.

Таким образом, мы подходим к актуализации использования психоистории в политической практике и в политологической теории. Своё слово в данном контексте сказала Украина, создав в Киеве Школу политической психологии. Её основателем и популяризатором является Г.Балашов, сделавший на основании методов психоистории психологические портреты наиболее известных украинских политиков.

Психоистория имеет физическую и астрофизическую основу. По мнению донецкого исследователя В.А.Моргун⁹, вся психоистория человечества – это череда пульсаций в ритмах Космоса, подъём и угасание сенсорно-коллективистского «Света» в рационально-индивидуалистической «Тьме», возрождение и расцвет цивилизаций в «тихие времена» и умирание в условиях «квантовой нестабильности». Исследователь усматривает закономерный характер данных пульсаций и объединяет их в единую периодическую систему циклов Космоса, природы, общества, человека. Завершение макроциклов, связанных с парамагнитными резонансами различной степени разрушения, сопровождается стихийными бедствиями и социальными кризисами.

Отрадно также констатировать тот факт, что психоистория стала учебной дисциплиной в ВУЗах. Примером может служить программа спецкурса «Психоистория» Уральского университета Российской Федерации, а так же изучение психоистории как отдельной темы в рамках предмета «Методология истории» Гродненского государственного университета имени Янки Купалы¹⁰.

Итак, говоря о состоянии психоистории как научной дисциплины и метода исторического исследования, мы можем сделать такие **выводы**:

1. С развитием национальных наук на территории постсоветского пространства прослеживается постоянный интерес к психоистории.

2. Основные методологические вопросы, связанные с психоисторией: её соотношение с исторической психологией, психологией, социологией, другими социальными дисциплинами, особенно в контексте выяснения методологических возможностей и границ психоистории.

3. Идёт активизация использования психоистории как метода в исследовании биографий исторических деятелей.

4. Психоистория имеет дальнейшие перспективы для развития в слиянии с другими науками, например, с физикой и астрофизикой для выяснения взаимосвязи исторических событий с космическими циклами и фазами пассионарности; с политологией.

5. Используя психогенную теорию развития общества, предложенную Л.Демозом, возможно создание психоисторических концепций национальных

---

⁸В.В. Шувалов, *Социально-психологический аспект изучения истории в российской историографии последней трети XIX - первой половины XX вв.* // Автореферат на соис.науч.ст.док.ист.наук//www.dslib.net.

⁹ В.А. Моргун, *Квантовая психоистория о связи макрофракталов «волн пространства-времени» с глобальными катаклизмами.* \\\ Ресурс доступ: postmaster@morgun.donbass.com

¹⁰Ресурс доступа: psy.usu.ru/disc/Программа Психоистории; Ресурс доступа: fh.grsu.by/Kafedry/03/academic_process/013/Uch_prog.

историй, в частности украинской, в чём мы определяем для себя дальнейшую цель.

6. Прослеживается недостаток философского осмысления психоистории, хотя безусловной является её антропоцентричность и способность внести новые параметры в оценку роли личности в истории, а также в проблеме соотношения свободы и личности, - и это только приблизительный круг вопросов. Восполнение данной ниши позволяет продуцировать новые цели исследований.

7. Данная дисциплина вошла в учебное пространство как для студентов-историков, так и для студентов-психологов.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ахтямов В.В., *Психоисторические аспекты жизни С.Ю.Витте и П.А.Столыпина*//Автореферат на соис.науч.ст.канд.ист.наук//www.dslib.net/istoria-otechestva/ahhtjamov2.html/.
- [2] Вебер М., *Протестантская этика и дух капитализма*. - М.: ИНИОН, 1991.
- [3] Володихин Д.М., *Здравствуйте, госпожа психоистория!*// Ресурс доступа: www.ab.ru/~kleio/aik/bullet/22/38.shtml.
- [4] Демоз Л., *Психоистория*. – Ростов-на-Дону, 2000.
- [5] Кирчанов М.В., *Психоистория*// Ресурс доступа: http://www.bimbad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1523&binn_rubrik_pl_articles=112
- [6] Моргун В.А., *Квантовая психоистория о связи макрофракталов «волн пространства-времени» с глобальными катаклизмами.*// Ресурс доступ: postmaster@morgun.donbass.com
- [7] Ресурс доступа: psy.usu.ru/disc/Программа Психоистории.
- [8] Ресурс доступа: fh.grsu.by/Kafedry/03/academic_process/013/Uch_prog.
- [9] Хейзинга Й., *Осень Средневековья*. – Москва: «Изд-во Наука», 1988.
- [10] Шувалов В.В., *Социально-психологический аспект изучения истории в российской историографии последней трети XIX - первой половины XX вв.* // Автореферат на соис.науч.ст.док.ист.наук//www.dslib.net.

PSYCHOHISTORIA NA PRZESTRZENI PORADZIECKIEJ: PRZEGLĄD HISTORIOGRAFICZNY

W pracy przedstawiono przegląd rozwoju psychohistorii na przestrzeni poradzieckiej. Autorka formułuje wnioski z własnego badania, dotyczącego problemów metodologicznych tej nauki, jej relacji z psychologią historyczną, socjologią, innymi dyscyplinami humanistycznymi. Ponadto w artykule zaznacza się, że ujęcie filozoficzne psychohistorii jest nie wystarczające mimo niepodważalności jej antropocentryzmu.

Kluczowe słowa: historia, psychohistoria, antropocentryzm.

PSYCHOHISTORY IN THE FORMER SOVIET UNION: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

The article reveals the historiography of psychohistory in the FSU. The main conclusions of the study are: the main issues related to psychohistory - methodological: its relationship to historical psychology, psychology, sociology and other social subjects can be traced the lack of philosophical understanding of psychohistory, although it is unconditional anthropocentricity.

Keywords: the historiography, the psychohistory, anthropocentricity.

Paweł HYDZIK¹

ZASTOSOWANIE METOD TAKSONOMICZNYCH DO OCENY POZIOMU ROZWOJU SPOŁECZNO- EKONOMICZNEGO POWIATÓW WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

W artykule przedstawiono propozycję taksonomicznych mierników tempa rozwoju infrastruktury i potencjału finansowego oraz zastosowanie ich do oceny rozwoju powiatów województwa podkarpackiego. Wykorzystanie miar taksonomicznych zaprezentowano na przykładzie zmian poziomu rozwoju powiatów województwa podkarpackiego w bezpośrednim okresie akcesji Polski do struktur Unii Europejskiej, czyli w latach 2002–2005.

Słowa kluczowe: metody taksonomiczne, województwo podkarpackie.

1. WPROWADZENIE

Celem artykułu jest prezentacja możliwości wykorzystania pewnej metody taksonomicznej do oceny poziomu rozwoju Jednostek Samorządu Terytorialnego (JST). Metodę tę skonstruowano na bazie mierników rozwoju infrastruktury i potencjału finansowego powiatów. *Novum* proponowanego podejścia polega na ocenie poziomu rozwoju powiatów w czasie z wykorzystaniem miar taksonomicznych. Miernik zatem obrazuje natężenie i zmiany kierunków rozwoju powiatów w pewnym okresie. Okres objęty badaniem może dotyczyć istotnych zmian strukturalnych w gospodarce lub organizacji życia społeczno-gospodarczego. Dlatego też zaprezentowano wykorzystanie proponowanych miar do badania zmian poziomu rozwoju powiatów województwa podkarpackiego w bezpośrednim okresie akcesji Polski do struktur Unii Europejskiej, czyli w latach 2002–2005.

2. MACIERZ ROZWOJU INFRASTRUKTURY I POTENCJAŁU FINANSOWEGO POWIATÓW

Określenie czynników różnicujących oraz determinantów mających wpływ na rozwój ma istotne znaczenie w procesie formułowania strategicznych celów rozwoju regionu. Klasyfikacja poszczególnych jednostek wchodzących w skład regionu (powiatów) pod względem stanu infrastruktury i potencjału rozwojowego jest użytecznym narzędziem oceny poziomu rozwoju, pozwala także na wykorzystanie tej wiedzy w procesie zarządzania poprzez ukierunkowanie niezbędnych działań podczas projektowania i realizacji strategii rozwoju.

W celu określenia pozycji rozwojowej powiatów można skonstruować macierz rozwoju powiatów (MRP)² opartą na analizie syntetycznych mierników (wskaźników)

---

¹ Dr Paweł Hydzyk, Katedra Metod Ilościowych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska.

²P. Hydzyk, *Analiza stanu infrastruktury technicznej i potencjału finansowego województwa podkarpackiego*, [w:] *Przemiany rynkowe w procesie integracji europejskiej*, materiały międzynarodowej

stanu infrastruktury i potencjału finansowego poszczególnych jednostek³. Macierz rozwoju zbudowana jest z wierszy i kolumn przedstawiających w skali od 0 do 1 poziom poszczególnych cech wyróżniających pozycje badanych obiektów. Macierz rozwoju powiatów jest macierzą dwuwymiarową, z których pierwszy wymiar przedstawia stan infrastruktury, a drugi określa stopień potencjału finansowego powiatu.

W wyniku otrzymuje się macierz zawierającą w przestrzeni geometrycznej punkty reprezentujące badane obiekty – powiaty. Stan infrastruktury i potencjał finansowy mierzone metodami porządkowania liniowego za pomocą taksonomicznych mierników wzorcowych mogą być dobrymi wyróżnikami pozycji strategicznej powiatu. Jedną z zalet takiego podejścia jest to, że syntetyczne miary pozwalają na obiektywną (ilościową) ocenę rozwoju badanych obiektów.

Punktem wyjścia w procesie analizy jest uporządkowanie zbiorowości obiektów charakteryzowanych przez wskaźniki (zmiennie diagnostyczne) w ujęciu przestrzennym.

Tadeusz Grabiński wyróżnia następujące kryteria doboru zmiennych diagnostycznych⁴:

– merytoryczne. Mają one charakter obligatoryjny. Ocena tych kryteriów ma charakter subiektywny, jest dokonywana przez badacza, między innymi metodą ekspercką. Stosując kryteria merytoryczne, wymaga się, aby zmiennie diagnostyczne:

- ujmowały najistotniejsze własności analizowanych zjawisk,
- były jasno, jednoznacznie i ściśle zdefiniowane,
- były logicznie ze sobą powiązane,
- umożliwiały wzajemną kontrolę poprzez znajomość związków statystycznych i merytorycznych pomiędzy poszczególnymi zmiennymi,
- charakteryzowały się zgodnością proporcji między liczbą zmiennych reprezentujących dany aspekt badanych zjawisk a ich znaczeniem merytorycznym,

– formalne (w ramach kryteriów formalnych ujmuje się kryteria statystyczne).

Kryteria te opierają się na obiektywnych miernikach, stanowią podstawę procedur, których celem jest wyeliminowanie zmiennych o małym stopniu diagnostyczności. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie, nie traktuje się ich jako obligatoryjne – wynikający z nich zestaw zmiennych diagnostycznych zwykle jest kompromisem mającym na celu ustalenie jak największej liczby zmiennych, które spełniałyby równocześnie jak największą liczbę częściowych kryteriów diagnostyczności. Według kryteriów formalnych wymagane jest, by zmiennie diagnostyczne charakteryzowały się następującymi własnościami:

- mierzalności w sensie możliwości liczbowego wyrażenia poziomu cechy,
- istnienia wiarygodnych i łatwo dostępnych informacji statystycznych,
- kompletności danych dla wszystkich jednostek analizy,

---

konferencji naukowej, red. J. Adameczyk, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2006, s. 145–152.

³ W pracy: Krzysztofa Krukowskiego, Ewy Wędrowskiej, (*Typologia gmin wiejskich woj. warmińsko-mazurskiego*, „Wiadomości Statystyczne” 2004/4) zaproponowano typologię gmin wiejskich przy użyciu macierzy rozwoju gmin (MRG).

⁴ T. Grabiński, *Metody taksonometrii*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1992, s. 43–44.

- ciągłości rozumianej w sensie konieczności eliminowania zmiennych specyficznych, uniemożliwiających wzajemną porównywalność jednostek w czasie i przestrzeni,
- preferencji cech w wyrażeniu naturalnym, a nie wartościowym.

Do kryteriów statystycznych zalicza się:

- wysoką zdolność dyskryminacji jednostek analizy, co jest związane z dużą zmiennością cech (mierzoną współczynnikiem zmienności),
- brak wzajemnego wysokiego skorelowania w celu wyeliminowania zjawiska powtarzania się informacji niesionych przez poszczególne zmienne,
- reprezentatywność zmiennych diagnostycznych pod względem zmiennych wyeliminowanych z badań,
- wysokie skorelowanie z czynnikami głównymi wyodrębnionymi w całym zbiorze analizowanych zmiennych.

W wyniku uwzględnienia określonych kryteriów doboru zmiennych otrzymuje się zbiór zmiennych diagnostycznych $X_1, \dots, X_k$ charakteryzujących:

- stan infrastruktury:

$$X_I = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1k} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mk} \end{bmatrix} \quad (1)$$

gdzie element x_{ij} ($i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, k$) oznacza wartość j -tej zmiennej diagnostycznej opisującej stan infrastruktury w i -tym obiekcie, którym jest powiat,

- poziom potencjału finansowego

$$X_P = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1k} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mk} \end{bmatrix} \quad (2)$$

gdzie element x_{ij} ($i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, k$) oznacza wartość j -tej zmiennej diagnostycznej opisującej poziom potencjału finansowego w i -tym obiekcie, którym jest powiat.

W procesie porządkowania obiektów wielocechowych należy określić zmienne diagnostyczne, które mogą mieć charakter stymulant, destymulant lub nominant. W celu uzyskania porównywalności danych należy przeprowadzić procedurę zamiany destymulant w stymulanty⁵:

$$x'_{ij} := \frac{1}{x_{ij}} \quad (3)$$

⁵ *Statystyczne metody analizy danych*, red. W. Ostasiewicz, Wydawnictwo AE, Wrocław 1999, s. 109. Odwracanie odbywa się przy założeniu, że wszystkie elementy są niezerowe.

Syntetyczne miary rozwoju zostały zaproponował Zdzisława Hellwiga⁶. Metody wzorcowe zakładają istnienie tak zwanego obiektu modelowego – wzorca. Wzorzec ma optymalne wartości analizowanych zmiennych i w stosunku do niego wyznaczone są odległości taksonomiczne. Ze względu na to, że różne wskaźniki mają różne miana (co uniemożliwia ich obiektywne porównanie), należy przeprowadzić proces standaryzacji, unitaryzacji lub normalizacji zmiennych⁷. W metodach wzorcowych może być wykorzystana normalizacja⁸. Normalizacja dla stymulant będzie miała postać:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_j \{x_{ij}\}} \quad (4)$$

Macierze zawierające znormalizowane wartości zmiennych są następującej postaci:

– dla stanu infrastruktury:

$$Z_I = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \dots & z_{1k} \\ z_{21} & z_{22} & \dots & z_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ z_{m1} & z_{m2} & \dots & z_{mk} \end{bmatrix} \quad (5)$$

– dla potencjału finansowego:

$$Z_P = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \dots & z_{1k} \\ z_{21} & z_{22} & \dots & z_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ z_{m1} & z_{m2} & \dots & z_{mk} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Taksonomiczny Miernik Stanu Infrastruktury:

$$TM_I = \frac{\sum_{j=1}^n z_{ij}}{k} \quad (i = 1, 2, \dots, m) \quad (7)$$

Taksonomiczny Miernik Potencjału Finansowego:

$$TM_{PF} = \frac{\sum_{j=1}^n z_{ij}}{k} \quad (i = 1, 2, \dots, m) \quad (8)$$

Mierniki te (TM_I , TM_{PF}) dla poszczególnych powiatów można zestawić w formie wykresu rozrzutu z zaznaczonymi polami rozwoju strategicznego. Taka Macierz Rozwoju Powiatów (MRP) jest użytecznym narzędziem do oceny strategicznych uwarunkowań rozwojowych⁹.

⁶ Z. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę kwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968/4.

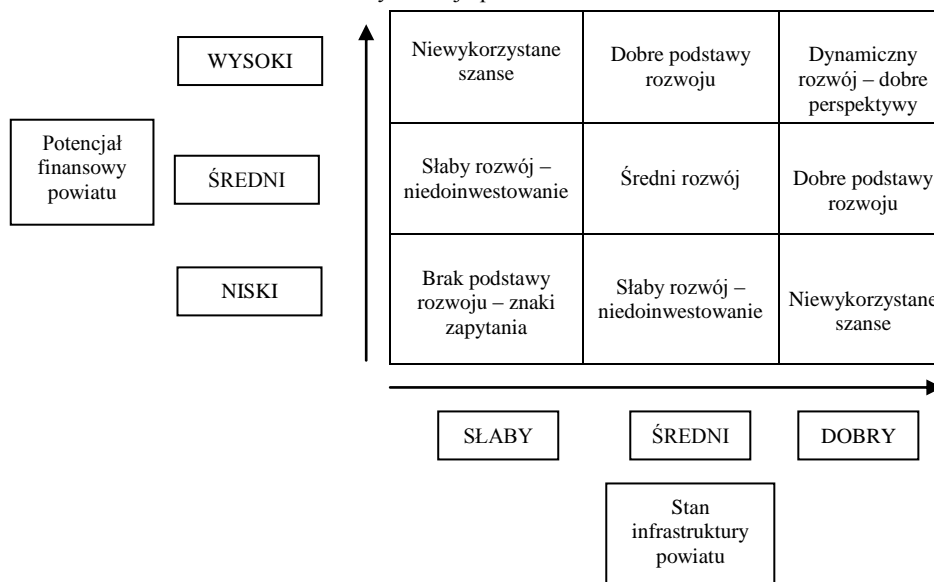
⁷ *Statystyczne metody analizy danych...*

⁸ D. Strahl, *Propozycja konstrukcji miary syntetycznej*, „Przegląd Statystyczny” 1978/2.

⁹ Marek Walesiak w pracy *Uogólniona miara odległości w statystycznej analizie wielowymiarowej* (Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2006) szczegółowo przedstawił miarę odległości jako syntetyczny

Poszczególne obiekty badawcze scharakteryzowane przy użyciu miernika stanu infrastruktury i potencjału finansowego mogą być przedstawione graficznie jako dwuwymiarowa macierz (schemat 1).

Schemat 1. Schemat macierzy rozwoju powiatów

Źródło: opracowanie własne

Macierz podzielona jest na dziewięć równych pól reprezentujących następujące charakterystyki rozwoju powiatów:

1. *Brak podstawy rozwoju – znaki zapytania.* Powiaty umiejscowione się w tym polu charakteryzują się słabym rozwojem infrastruktury oraz niskim potencjałem finansowym w stosunku do najlepszego spośród analizowanych obiektów.

2. *Średni rozwój.* Powiaty wchodzące w skład tej grupy cechują się średnim stanem rozwoju infrastruktury oraz średnim potencjałem finansowym. Oznacza to, że mają dość dobre perspektywy rozwoju.

3. *Dynamiczny rozwój – dobre perspektywy.* Powiaty znajdujące się w tej grupie charakteryzują się najlepszą pozycją spośród analizowanych pod względem stanu infrastruktury oraz potencjału finansowego. Można stwierdzić, że mają one największe szanse na kontynuowanie dynamicznego rozwoju oraz utrzymanie wiodącej roli w regionie.

4. *Słaby rozwój – niedoinwestowanie.* Powiaty ujęte w tej grupie cechują się średnim stanem infrastruktury przy niskim potencjale finansowym lub średnim

---

miernik rozwoju w metodach porządkowania liniowego. Ponadto ocenił podobieństwo wyników porządkowania liniowego zbioru obiektów w czasie i przedstawił przykłady oraz obszary zastosowań, na przykład badanie konkurencyjności na rynku czy wyznaczanie pozycji badanego obiektu (np. kraju) na tle obiektów konkurencyjnych.

potencjałem finansowym przy słabym stanie infrastruktury. Cechą takiego stanu rzeczy może być niedoinwestowanie finansowe lub infrastrukturalne.

5. *Niewykorzystane szanse*. Powiaty niewykorzystanych szans cechują się dobrym stanem infrastruktury przy niskim poziomie potencjału finansowego – w takim wypadku zasadne wydaje się zwiększenie nakładów finansowych. Może wystąpić sytuacja, że powiat cechuje się słabym stanem infrastruktury przy wysokim potencjale finansowym – w tym wypadku można mieć do czynienia z sytuacją, gdy środki finansowe nie są inwestowane w prawidłowy sposób lub na efekty inwestycji należy poczekać.

6. *Dobre podstawy rozwoju*. Jednostki wchodzące w skład tej grupy mają wysoki potencjał finansowy przy średnim stanie infrastruktury lub średni potencjał finansowy przy dobrym stanie infrastruktury. Dzięki zwiększeniu nakładów i poprawieniu stanu infrastruktury mogą się znaleźć na drodze dynamicznego rozwoju.

3. TAKSONOMICZNE MIERNIKI TEMPA ROZWOJU INFRASTRUKTURY (TMR) I POTENCJAŁU FINANSOWEGO (TMR_{PF}) POWIATÓW

Przy użyciu jednolitego zestawu zmiennych można dokonać analizy rozwoju infrastruktury i potencjału finansowego powiatów dla dwóch okresów (momentów)¹⁰. W wyniku otrzymuje się możliwość porównania zmian badanych wielkości w czasie. Do tego można wykorzystać formę graficzną lub numeryczną w postaci taksonomicznego miernika rozwoju infrastruktury (TMR) oraz taksonomicznego wskaźnika rozwoju potencjału finansowego (TMR_{PF})¹¹.

Taksonomiczny Miernik Tempa Rozwoju Infrastruktury powiatu:

$$TMR_{I,t/t-1} = \frac{TM_{I,t} - TM_{I,t-1}}{TM_{I,t-1}} \quad (9)$$

Taksonomiczny Miernik Tempa Rozwoju Potencjału Finansowego powiatu:

$$TMR_{PF,t/t-1} = \frac{TM_{PF,t} - TM_{PF,t-1}}{TM_{PF,t-1}} \quad (10)$$

4. TAKSONOMICZNE MIERNIKI STANU I TEMPA ROZWOJU INFRASTRUKTURY ORAZ POTENCJAŁU FINANSOWEGO POWIATÓW WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

W analizach rozwoju regionalnego istnieje zasadniczy problem wyboru do badań właściwych cech rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, a co za tym idzie – konstrukcji odpowiednich wskaźników. Wyodrębnienie tych dziedzin oraz właściwych cech, wymagających zbierania danych statystycznych, jest istotnym elementem w dyskusji na temat rozwoju statystyki regionalnej¹².

¹⁰ Analizę dynamiki zmian podobieństwa poziomu życia przy użyciu mapy percepcji dokonano w pracy: *Poziom życia w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, red. A. Zeliaś, PWE, Warszawa 2004, s. 145.

¹¹ Koncepcję wykorzystania metod taksonomicznych do oceny dynamiki rozwoju powiatów przedstawiono w rozprawie doktorskiej Pawła Hydzika *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania strategii rozwoju województwa podkarpackiego w okresie 2002–2005*, (Szkoła Główna Handlowa, Kolegium Zarządzania i Finansów, Warszawa 2007).

¹² A. Fajferek, *Proces transformacji ustrojowej a potrzeby statystyki regionalnej*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, t. 45, s. 10–15.

Problem doboru zmiennych w procesie oceny uwarunkowań lokalnego i regionalnego rozwoju społeczno-ekonomicznego jest powszechnie dyskutowany w literaturze. Podobne podejścia do zagadnienia można znaleźć w pracach prezentowanych na łamach „Wiadomości Statystycznych”¹³ oraz wydawnictwach poświęconych klasyfikacji i analizie danych¹⁴ oraz przestrzenno-czasowemu modelowaniu i prognozowaniu zjawisk gospodarczych¹⁵. Należy zaznaczyć, że analiza zjawisk rozwojowych, zwłaszcza w ujęciu regionalnym, na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci była prowadzona przy uwzględnieniu różnych zmiennych. Niemniej można było zaobserwować ogólną tendencję do mierzenia aktualnych czynników, których znaczenie jest istotne dla procesu rozwoju¹⁶.

Mirosława Opałło¹⁷ zwraca uwagę, że wyróżnianie cech podlegających obserwacji można rozpatrywać w różnych aspektach, biorąc za podstawę cele, jakim mają służyć. Zwraca ona uwagę na braki wystarczających mierników rozwoju regionalnego, zwłaszcza tych pozwalających na zmierzenie wyników i efektywności gospodarowania. Autorka postuluje rozwijanie prac nad systemem mierników ilustrujących procesy rozwoju w ujęciu syntetycznym w poszczególnych dziedzinach w układzie regionalnym. Wskazuje na dwa aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego w regionach mierzonych za pomocą odpowiednich zestawów zmiennych charakteryzujących procesy społeczno-ekonomiczne zachodzące w przestrzeni geograficznej oraz stan i zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym.

Dobór zmiennych w badaniach regionalnego rozwoju społeczno-gospodarczego uwzględniający aspekty demograficzne, struktury użytkowania gruntów, stanu mieszkalnictwa, ochrony zdrowia i kultury, struktury zatrudniania przeprowadzono w pracy poświęconej porządkowaniu gmin województw Małopolski Wschodniej¹⁸. Innym przykładem jest praca na temat syntetycznej oceny zasobności i aktywności województw Górnego Śląska z wykorzystaniem wskaźników przedstawiających: strukturę zatrudnienia w szkolnictwie wyższym i pracach naukowo-badawczych, zatrudnienie w sektorze usług, udział sektora prywatnego w zatrudnieniu, liczby abonentów telefonicznych na 1000 mieszkańców, nakłady inwestycyjne, procent udziału ścieków przemysłowych w ściekach wymagających oczyszczenia itd., którą przedstawili: Jerzy Biniecki, Andrzej Klasik i Florian Kuźnik¹⁹.

¹³ M. Grzebyk, L. Kliszczak, Z. Kryński, K. Szara, *Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego niektórych województw*, „Wiadomości Statystyczne” 2003/2, s. 37.

¹⁴ M. Gazińska, *Prosta metoda klasyfikacji gmin województwa zachodniopomorskiego z uwzględnieniem rozwoju demograficznego i ekonomicznego*, [w:] K. Chudy, M. Wierzińska, *Analiza taksonomiczna gmin województwa podkarpackiego ze względu na poziom życia ludności*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu, Wrocław 2003; A. Witkowska, M. Witkowski, *Klasyfikacja gmin województwa wielkopolskiego według potencjału społeczno-ekonomicznego*, [w:] *Taksonomia 10. Klasyfikacja i analiza danych-teoria i zastosowania*, red. K. Jajuga, M. Walesiak, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2003, s. 254, 415, 562.

¹⁵ I. Kudrycka, *Czynniki determinujące poziom PKB i możliwości rozwoju regionów*, [w:] *Przestrzenno-czasowe modelowanie i prognozowanie zjawisk gospodarczych*, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2005, s. 125.

¹⁶ M. Klimczyk, A. Mijakowski, *Nowa metoda oceny rozwoju powiatów*, *Gospodarka i administracja terenowa*, Warszawa 1968, s. 37.

¹⁷ M. Opałło, *Mierniki rozwoju regionów*, *Wiadomości statystyczne* 1997/3, s. 53–62.

¹⁸ M. Stec, M. Wierzińska, *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Małopolski wschodniej*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Polski południowej*, materiały z konferencji naukowej, red. A. Klasik, F. Kuźnik, AE, Katowice 1997, s. 7.

¹⁹ J. Biniecki, A. Klasik, F. Kuźnik, *Konkurencyjność województw Górnego Śląska na tle kraju i regionów Polski południowej*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Polski południowej...*, s. 103.

Należy jednoznacznie stwierdzić, że nie zaproponowano uniwersalnego zestawu zmiennych do analizy regionów pod kątem rozwoju społecznego i ekonomicznego. Biorąc pod uwagę szczególne uwarunkowania rozwojowe każdego regionu, zmiany dokonujące się w czasie i przestrzeni oraz stan sprawozdawczości statystycznej w Polsce, realizacja postulatu ujęcia powszechnie akceptowanego i jedyne zestawu zmiennych nie ma uzasadnienia. Specyfika rozwoju społeczno-ekonomicznego, zwłaszcza w ujęciu regionalnym, ma charakter wieloaspektowy, przez co dobór cech do analizy charakteryzuje się szczególną wielowymiarowością – dzięki temu dopuszcza się wiele różnorodnych podejść do zagadnienia wyboru zmiennych.

Do oceny istotnych uwarunkowań rozwoju powiatów można uwzględnić stan infrastruktury oraz potencjał finansowy. Stan infrastruktury społecznej i technicznej jest istotnym uwarunkowaniem współczesnego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Z całą stanowczością należy stwierdzić, że braki infrastrukturalne są barierą rozwojową, a ich eliminowanie sprzyja tworzeniu warunków do wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego. Kategorią nie mniej istotną jest stan i potencjał finansowy. To przecież od zasobności w środki finansowe i ich prawidłowej alokacji zależy realizacja polityki inwestycyjnej, zapobieganie lub niwelowanie niekorzystnych zjawisk występujących w gospodarce i stymulowanie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Zatem syntetyczna ocena rozwoju powiatów ze względu na infrastrukturę i potencjał finansowy ma istotne znaczenie dla prawidłowej oceny stanu i kierunków rozwoju. W tym celu skonstruowano zmienne syntetyczne obrazujące stan i tempo rozwoju infrastruktury oraz potencjał rozwojowy powiatów województwa podkarpackiego.

Do zastosowania empirycznego wybrano okres bezpośrednio przed akcesją Polski do struktur Unii Europejskiej i po niej, dlatego też do analiz wykorzystano dane Głównego urzędu Statystycznego z lat 2002–2005²⁰. Okres ten wydaje się interesujący między innymi z punktu widzenia zainicjowania w Polsce istotnych przemian uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych. Zmiany te mają daleko idące konsekwencje dla społeczeństwa i gospodarki, zarówno w wymiarze dynamiki zmian, jak i przestrzennego ich zróżnicowania.

Jako kryterium doboru zmiennych uwzględniono merytoryczną znajomość specyfiki badanego zjawiska, ze szczególnym uwzględnieniem istotnych uwarunkowań rozwoju społeczno-ekonomicznego województwa podkarpackiego. Istotna też była dostępność odpowiednich danych dostępnych w oficjalnej sprawozdawczości statystycznej. Stwierdzono, że w okresie akcesji Polski do Unii Europejskiej istotne znaczenie mają warunki mieszkaniowe i infrastruktura sanitarna, sieci komunikacji drogowej, dostępność placówek związanych z ochroną zdrowia i kulturą. Nie mniej istotne są finansowe warunki funkcjonowania w powiatach, zarówno stan budżetów powiatów, jak i przedsiębiorstw.

Do konstrukcji miernika stanu infrastruktury ujęto więc następujące zmienne:

X_1 – mieszkania oddane do użytkowania na 10 tys. ludności,

X_2 – drogi powiatowe o utwardzonej nawierzchni na 100 km² powierzchni ogólnej,

---

²⁰ Źródła danych: Publikacje Urzędu Statystycznego w Rzeszowie: *Województwo Podkarpackie. Podregiony, Powiaty, Gminy, 2004, 2005, 2006; Wyniki finansowe podmiotów gospodarczych w województwie podkarpackim w latach 1999–2003; Wyniki finansowe podmiotów gospodarczych w województwie podkarpackim w latach 2004–2006; Bank Danych Lokalnych* Głównego Urzędu Statystycznego.

X_3 – powierzchnia użytkowa mieszkań w m^2 w nowych budynkach mieszkalnych na 10 tys. mieszkańców (pozwolenia),

X_4 – ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków w % ludności ogółem,

X_5 – liczba ludności na 1 placówkę biblioteczną,

X_6 – liczba ludności w tys. na 1 aptekę,

Zmienne charakteryzujące potencjał finansowy to:

X_7 – dochody własne budżetów powiatów w zł na 1 mieszkańca,

X_8 – środki na dofinansowanie własnych zadań powiatu pozyskane z innych źródeł w zł na 1 mieszkańca,

X_9 – wydatki inwestycyjne (majątkowe) budżetów powiatów w zł na 1 mieszkańca,

X_{10} – nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach na 1 mieszkańca,

X_{11} – wartość brutto środków trwałych na 1 mieszkańca.

W zbiorze zmiennych dokonano odpowiednich przekształceń zapewniających ich porównywalność.

W tabeli 1. zamieszczono mierniki stanu infrastruktury (TM_I) oraz potencjału finansowego (TM_{PF}) policzone dla powiatów województwa podkarpackiego na podstawie danych z lat 2002 i 2005.

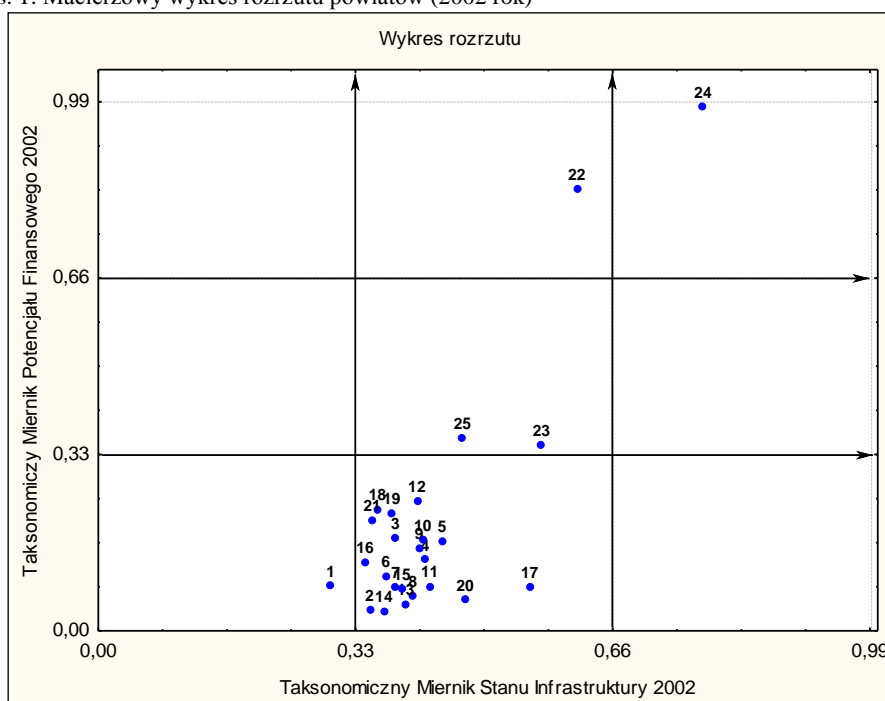
Tabela 1. Wskaźniki stanu infrastruktury i potencjału finansowego powiatów w okresie 2002–2005

Lp.	Powiat	2002		2005	
		TM_I	TM_{PF}	TM_I	TM_{PF}
1	bieszczadzki	0,299	0,085	0,356	0,174
2	brzozowski	0,348	0,040	0,403	0,099
3	dębicki	0,381	0,173	0,418	0,263
4	jarosławski	0,419	0,133	0,440	0,176
5	jasielski	0,441	0,168	0,369	0,178
6	kolbuszowski	0,369	0,102	0,400	0,194
7	króśnieński	0,382	0,083	0,441	0,077
8	leski	0,404	0,066	0,506	0,349
9	leżajski	0,412	0,156	0,400	0,256
10	lubaczowski	0,416	0,169	0,406	0,183
11	łańcucki	0,425	0,083	0,533	0,167
12	mielecki	0,409	0,243	0,431	0,440
13	nizański	0,395	0,050	0,431	0,116
14	przemyski	0,367	0,037	0,464	0,088
15	przeworski	0,390	0,078	0,426	0,117
16	ropczycko-sędziszowski	0,342	0,128	0,337	0,193
17	rzeszowski	0,554	0,081	0,583	0,242
18	sanocki	0,358	0,227	0,457	0,265
19	stalowowolski	0,376	0,221	0,413	0,328
20	strzyżowski	0,471	0,058	0,474	0,080
21	tarnobrzeski	0,351	0,208	0,349	0,169
22	Krosno	0,614	0,826	0,623	0,853
23	Przemyśl	0,569	0,348	0,575	0,441
24	Rzeszów	0,776	0,980	0,748	0,985
25	Tarnobrzeg	0,467	0,361	0,497	0,361

Źródło: opracowanie własne.

Stan infrastruktury w poszczególnych powiatach w roku 2002 przyjmował wartości od 0,299 w powiecie bieszczadzkim do 0,776 w Rzeszowie. W roku 2005 wskaźnik przyjmował wartości od 0,337 w powiecie ropczycko-sędziszowskim do 0,748 w Rzeszowie. Większe zróżnicowanie zaobserwowano w wypadku wskaźnika potencjału finansowego. Waha się on w roku 2002 pomiędzy 0,037 (powiat przemyski) do 0,980 (Rzeszów). W roku 2005 jego wartości oscylowały między 0,077 w powiecie kolbuszowskim a 0,985 w Rzeszowie. Wartości wskaźników TM_I oraz TM_{PF} przedstawiono w formie macierzowego wykresu rozrzutu dla lat 2002 (rys. 1) i 2005 (rys. 2).

Rys. 1. Macierzowy wykres rozrzutu powiatów (2002 rok)

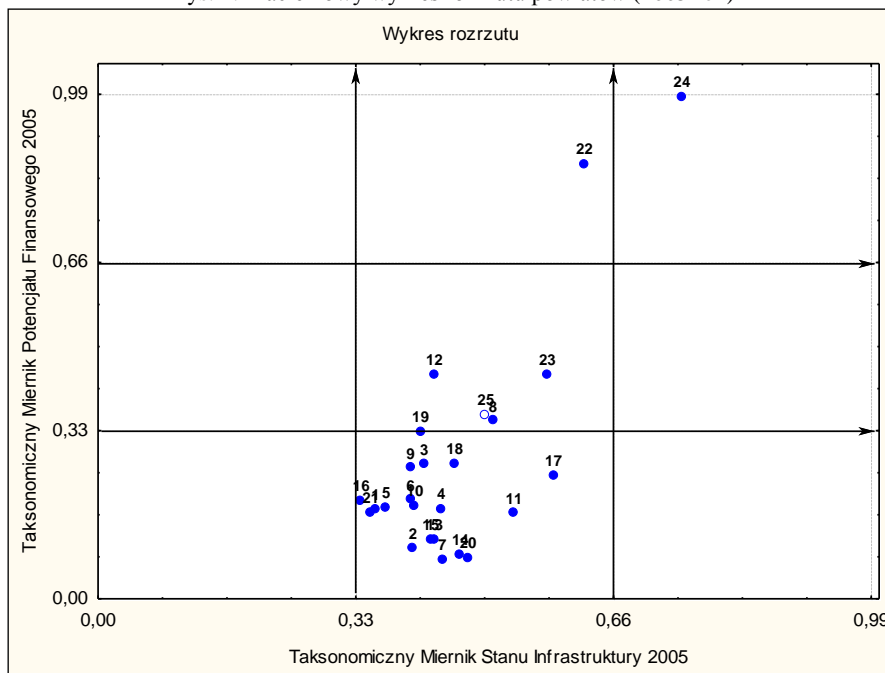
Uwaga: numery przypadków odpowiadają nazwom powiatów z tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne przy użyciu programu Statistica PL.

Wykresy podzielone są na dziewięć pól strategicznych reprezentujących stan infrastruktury i potencjał finansowy w poszczególnych powiatach (zgodnie z opisem ze Schematu 1). W najlepszej sytuacji w roku 2002 znajdował się Rzeszów. Zajął on pozycję lidera w macierzy i reprezentuje dynamiczny rozwój i dobre perspektywy rozwoju – stan infrastruktury jest dobry, a potencjał finansowy – wysoki. W polu „dobre podstawy rozwoju” znalazło się Krosno. Reprezentuje ono wysoki poziom potencjału finansowego przy dobrym stanie infrastruktury. Przemysł i Tarnobrzeg zajmują pozycje, które można określić jako „średni rozwój”. Powiat bieszczadzki reprezentuje najniższe wartości badanych wskaźników. Dlatego znalazł się jako jedyny w polu „brak podstawy rozwoju – znaki zapytania”. Pozostałe powiaty, mimo widocznych różnic, zaklasyfikowano do pola

„słaby rozwój – niedoinwestowanie”. Reprezentują one średni poziom infrastruktury oraz niski potencjał finansowy.

Rys. 2. Macierzowy wykres rozrzutu powiatów (2005 rok)

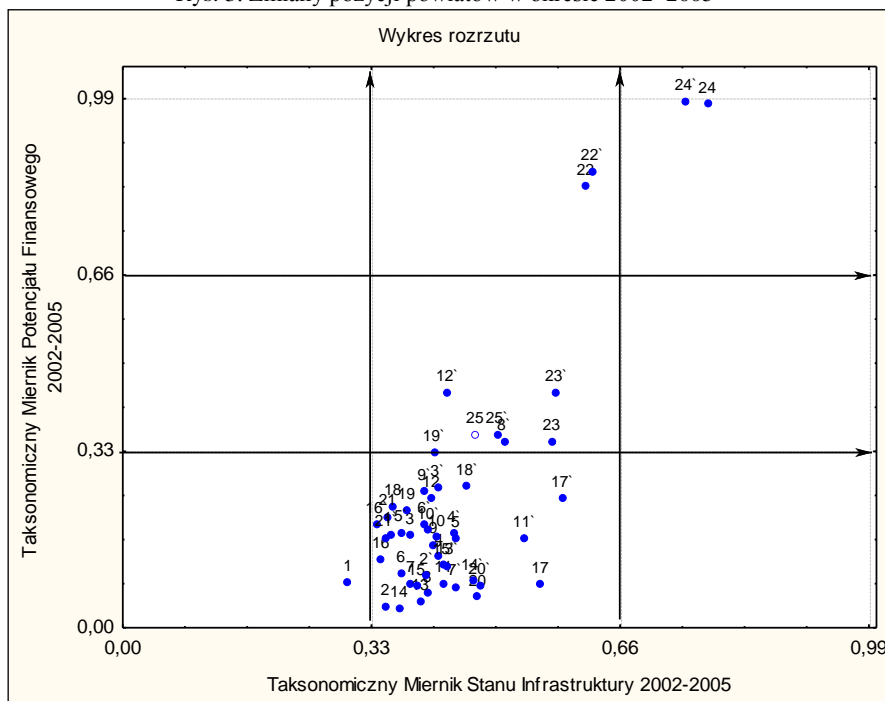
Uwaga: numery przypadków odpowiadają nazwom powiatów z tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne przy użyciu programu Statistica PL.

W 2005 roku sytuacja większości powiatów się poprawiła (rys. 2.). Duża liczba powiatów zanotowała poprawę potencjału finansowego oraz stanu infrastruktury. Do grupy reprezentującej średni poziom rozwoju zakwalifikowano powiaty: leski, mielecki, stalowowolski oraz Przemyśl i Tarnobrzeg. Powiat bieszczadzki znalazł się z pozostałymi w grupie słabego rozwoju i niedoinwestowania. Oczywiście wiodącą rolę w regionie utrzymały Rzeszów i Krosno.

Zmiany, jakie się dokonały pomiędzy rokiem 2002 a 2005, przedstawiono na rysunku 3. Pozycja odpowiedniego powiatu w roku 2002 oznaczona jest na przykład (1), a w roku 2005 – (1').

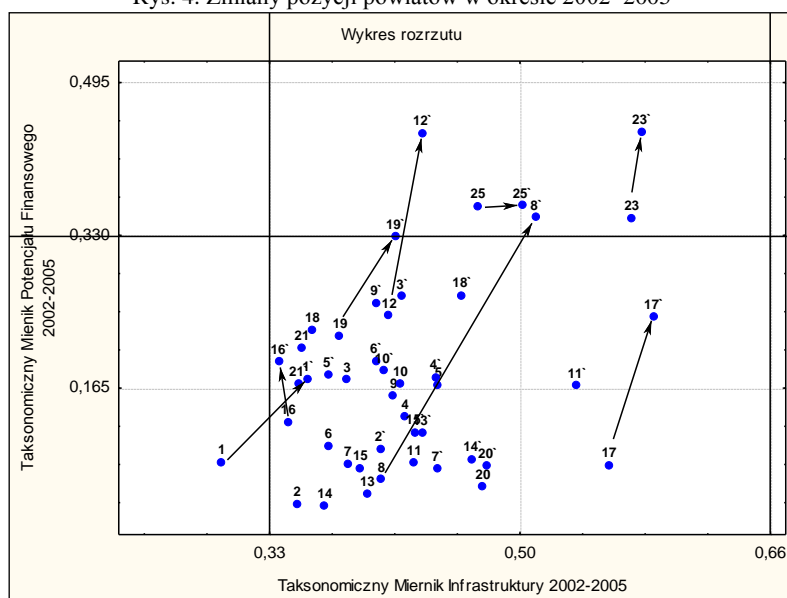
Rys. 3. Zmiany pozycji powiatów w okresie 2002–2005²¹

Źródło: opracowanie własne przy użyciu programu Statistica PL.

Na rysunku 4 przedstawiono powiększony obszar dla 23 powiatów zaprezentowanych na rysunku 3. Strzałkami zaznaczono zmianę pozycji strategicznej niektórych powiatów. Jak można zauważyć, odległości jakie „pokonały” powiaty pomiędzy rokiem 2002 a 2005 obrazują kierunki zmian ich pozycji strategicznej. Zmianę pozycji strategicznej w zakresie tempa rozwoju infrastruktury oraz tempa rozwoju potencjału finansowego przedstawiono z zastosowaniem formuł (9),(10). W tabeli 2 przedstawiono taksonomiczne mierniki tempa rozwoju infrastruktury oraz potencjału finansowego powiatów województwa podkarpackiego. Wśród analizowanych powiatów w latach 2002–2005 można zaobserwować zróżnicowany poziom rozwoju w zakresie infrastruktury i potencjału finansowego.

²¹ Numery przypadków odpowiadają nazwom powiatów z tabeli 1. Pozycja odpowiedniego powiatu oznaczona jest następująco: dla powiatu bieszczadzkiego w roku 2002 (1), a w roku 2005 (1'). Tak samo na rysunkach 4 i 5.

Rys. 4. Zmiany pozycji powiatów w okresie 2002–2005

Źródło: opracowanie własne przy użyciu programu Statistica Pl.

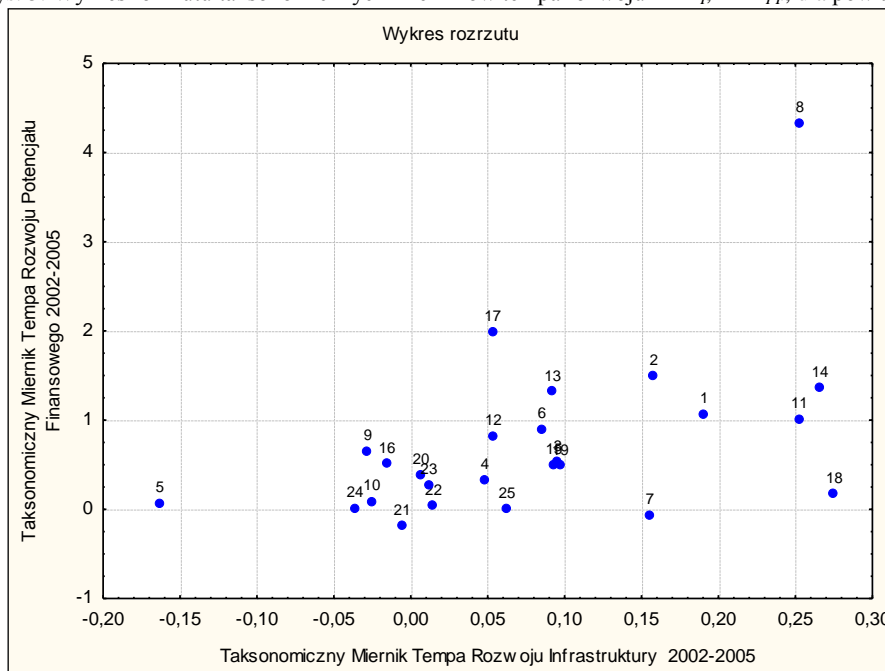
Tabela 2. Taksonomiczne mierniki tempa rozwoju infrastruktury i potencjału finansowego

Lp.	Powiat	2002–2005	
		TMR_I	TMR_{PF}
1	bieszczadzki	0,191	1,060
2	brzozowski	0,158	1,493
3	dębicki	0,096	0,520
4	jarosławski	0,048	0,324
5	jasielski	-0,163	0,060
6	kolbuszowski	0,085	0,895
7	krośnieński	0,155	-0,067
8	leski	0,253	4,321
9	leżajski	-0,028	0,643
10	lubaczowski	-0,025	0,084
11	łańcucki	0,253	1,004
12	mielecki	0,054	0,813
13	niżański	0,092	1,315
14	przemyski	0,266	1,353
15	przeworski	0,093	0,491
16	ropczycko-sędziszowski	-0,015	0,507
17	rzeszowski	0,053	1,982
18	sanocki	0,275	0,165
19	stałowowolski	0,097	0,485
20	strzyżowski	0,007	0,381
21	tarnobrzeski	-0,006	-0,189
22	Krosno	0,015	0,033
23	Przemyśl	0,012	0,266
24	Rzeszów	-0,036	0,005
25	Tarnobrzeg	0,063	0,000

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 5 przedstawiono w formie wykresu rozrzutu wartości wskaźników tempa rozwoju infrastruktury oraz tempa rozwoju potencjału finansowego dla poszczególnych powiatów w latach 2002–2005. Jeżeli dany powiat cechowały wysokie wartości wskaźników TMR_I , TMR_{PF} , oznaczało to, że w okresie 2002–2005 zaszły dynamiczne zmiany. Przyrosty wartości tych wskaźników powinny być jak największe w obszarach, w których powiat cechuje duży dystans do najlepszych.

Rys. 5. Wykres rozrzutu taksonomicznych mierników tempa rozwoju TMR_I , TMR_{PF} , dla powiatów

Źródło: opracowanie własne przy użyciu programu Statistica Pl.

5. PODSUMOWANIE

W badanym okresie bezpośredniej integracji Polski do struktur Unii Europejskiej przy wykorzystaniu określonych zmiennych diagnostycznych zaobserwowano zróżnicowaną dynamikę zmian istotnych czynników rozwojowych powiatów województwa podkarpackiego, w tym przede wszystkim infrastruktury i potencjału finansowego.

W zakresie rozwoju infrastruktury i potencjału finansowego największe zmiany odnotował powiat leski. Istotny postęp w tym okresie wykazały powiaty: rzeszowski, niżański, brzozowski, kolbuszowski, mielecki, dębicki, stalowowolski, krośnieński, bieszczadzki, łańcucki, przemyski i sanocki. Pozostałe powiaty cechują się mniejszą dynamiką zmian. Niewielka ujemna zmiana w wypadku Rzeszowa może być uzasadniona. Stolica regionu otrzymuje bowiem najwyższe oceny w badaniach dla obu okresów. Często są one bliskie wartości maksymalnych, czyli 1,00. Natomiast tego typu metody porządkowania polegają na tym, że liczony jest dystans obiektów od obiektu wykazującego najwyższe wartości danego wskaźnika. Jeżeli dany obiekt (w tym wypadku Rzeszów) jest na najwyższej pozycji, często się zdarza, że możliwości uzyskania przez

niego lepszych not są mniejsze niż w wypadku obiektów cechujących się większym dystansem do najlepszego.

W świetle przeprowadzonych badań i analiz można zaryzykować stwierdzenie, że Macierz Rozwoju Powiatów wydaje się użytecznym narzędziem do analizy poziomu rozwoju, ponieważ pozwala na pozycjonowanie danego obiektu w przestrzeni dwuwymiarowej. Taksonomiczne mierniki (tempa) rozwoju infrastruktury i potencjału finansowego pozwalają na syntetyczną ocenę zmian w tym zakresie w przekroju poszczególnych JST, zwłaszcza w okresach istotnych zmian uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, do których z pewnością można zaliczyć okres akcesji Polski do struktur Unii Europejskiej. Przedstawiona metodyka może służyć monitorowaniu realizacji strategicznych celów rozwojowych JST.

W związku z dynamicznymi przemianami społeczno-ekonomicznymi w zakresie rozwoju regionalnego istnieje uzasadniona konieczność kontynuacji proponowanych badań, zarówno w wymiarze rozwinięcia przedstawionej metodyki, jak i w wymiarze aplikacyjnym do badania rozwoju JST.

LITERATURA

- [1] Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.
- [2] Biniecki J., Klasik A., Kuźnik F., *Konkurencyjność województw Górnego Śląska na tle kraju i regionów Polski południowej*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Polski południowej*, materiały z konferencji naukowej, red. Klasik A., Kuźnik F., AE, Katowice 1997.
- [3] Chudy K., Wierzińska M., *Analiza taksonomiczna gmin województwa podkarpackiego ze względu na poziom życia ludności*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- [4] Fajferek A., *Proces transformacji ustrojowej a potrzeby statystyki regionalnej*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych”, t. 45, GUS, Warszawa 1994.
- [5] Gazińska M., *Prosta metoda klasyfikacji gmin województwa zachodniopomorskiego z uwzględnieniem rozwoju demograficznego i ekonomicznego*, [w:] Chudy K., Wierzińska M., *Analiza taksonomiczna gmin województwa podkarpackiego ze względu na poziom życia ludności*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- [6] Grabiński T., *Metody taksonometrii*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1992.
- [7] Grzebyk M., Kliszczak L., Kryński Z., Szara K., *Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego niektórych województw*, „Wiadomości Statystyczne” 2003/2.
- [8] Hellwig Z., *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę kwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968/4.
- [9] Hydzik P., *Analiza stanu infrastruktury technicznej i potencjału finansowego województwa podkarpackiego*, [w:] *Przemiany rynkowe w procesie integracji europejskiej*, materiały międzynarodowej konferencji naukowej, red. Adamczyk J., Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2006.
- [10] Hydzik P., *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania strategii rozwoju województwa podkarpackiego w okresie 2002–2005*, Szkoła Główna Handlowa, Kolegium Zarządzania i Finansów, Warszawa 2007.

- [11] Klimczyk M., Mijakowski A., *Nowa metoda oceny rozwoju powiatów, Gospodarka i administracja terenowa*, Warszawa 1968.
- [12] Krukowski K., Wędrowska E., *Typologia gmin wiejskich woj. warmińsko-mazurskiego*, „Wiadomości Statystyczne” 2004/4.
- [13] Kudrycka I., *Czynniki determinujące poziom PKB i możliwości rozwoju regionów*, [w:] *Przestrzenno-czasowe modelowanie i prognozowanie zjawisk gospodarczych*, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2005.
- [14] Opałło M., *Mierniki rozwoju regionów*, „Wiadomości statystyczne” 1997/3.
- [15] *Poziom życia w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, red. Zeliaś A., PWE, Warszawa 2004.
- [16] *Statystyczne metody analizy danych*, red. Ostasiewicz W., Wydawnictwo AE, Wrocław 1999.
- [17] Stec M., Wierzbińska M., *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Małopolski wschodniej*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Polski południowej*, materiały z konferencji naukowej, red. Klasik A., Kuźnik F., AE, Katowice 1997.
- [18] Strahl D., *Propozycja konstrukcji miary syntetycznej*, „Przegląd Statystyczny” 1978/2.
- [19] Walesiak M., *Uogólniona miara odległości w statystycznej analizie wielowymiarowej*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- [20] Witkowska A., Witkowski M., *Klasyfikacja gmin województwa wielkopolskiego według potencjału społeczno-ekonomicznego*, [w:] *Taksonomia 10. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, red. Jajuga K., Walesiak M., Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- [21] *Województwo Podkarpackie. Podregiony, Powiaty, Gminy 2004*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2004.
- [22] *Województwo Podkarpackie. Podregiony, Powiaty, Gminy 2005*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2005.
- [23] *Województwo Podkarpackie. Podregiony, Powiaty, Gminy 2006*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2006.
- [24] *Wyniki finansowe podmiotów gospodarczych w województwie podkarpackim w latach 1999–2003*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2004.
- [25] *Wyniki finansowe podmiotów gospodarczych w województwie podkarpackim w latach 2004–2006*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2007.

THE APPLICATION OF TAXONOMIC METHODS FOR THE EVALUATION OF THE LEVEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF PODKARPACKIE VOIVODESHIP DISTRICTS

In the paper there were proposed the taxonomic measures of the rate of infrastructure development and financial potential as well as their application to assess the development of Podkarpackie districts. The use of taxonomic measures were represented on the example of the level changes in development of Podkarpackie districts just after the Polish accession to the European Union, i.e. in the years 2002-2005.

Keywords: taxonomic methods, development of Podkarpackie.

Marcin JURGILEWICZ¹
Oktawia JURGILEWICZ²

POZWOLENIE ZINTEGROWANE JAKO PRAWNA FORMA DZIAŁANIA ADMINISTRACJI STOSOWANA W OCHRONIE ŚRODOWISKA

Szczególną instytucją prawną, uważaną za jedną z najważniejszych aktów administracyjnych, wydawanych przez kompetentne organy administracji publicznej jest pozwolenie zintegrowane, wprowadzone do polskiego porządku prawnego „Ustawą z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska”³. Niniejszy artykuł prezentuje wybrane zagadnienia odnoszące się do procedury wydawania pozwolenia zintegrowanego.

Słowa kluczowe: Prawo ochrony środowiska, pozwolenie zintegrowane,

1. KONCEPCJA ZINTEGROWANEGO ZAPOBIEGANIA I KONTROLI ZANIECZYSZCZEŃ

Jedną z najczęściej wykorzystywanych przez administrację publiczną prawną formą działania, służącą przede wszystkim realizacji nałożonych na nią zadań, w tym również w dziedzinie ochrony środowiska, jest akt administracyjny. Stosuje się go szczególnie do ustalenia dozwolonego zakresu korzystania ze środowiska, polegającego na wprowadzaniu do niego substancji oraz energii⁴, którego charakterystycznym przykładem jest pozwolenie zintegrowane.

Wprowadzenie pozwolenia zintegrowanego do polskiego ustawodawstwa wynikało z obowiązkowej harmonizacji prawa krajowego z unijnym w tym zakresie. Pozwolenie zintegrowane opiera się zatem na koncepcji zintegrowanego zapobiegania i kontroli zanieczyszczeń⁵, które regulowane są dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/1/WE z 15 stycznia 2008 r. dotyczącą zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli⁶.

Do czasu uchwalenia wskazanej dyrektywy IPPC procedury związane z ochroną środowiska polegały głównie na zabezpieczaniu poszczególnych komponentów przed negatywnym oddziaływaniem przedsięwzięć oraz podmiotów gospodarczych. Sektorowa ochrona zmniejszała zanieczyszczenie jednego komponentu środowiska, ale jednocześnie mogła powodować zanieczyszczenie kolejnego. Niemniej jednak prezentowane procedury nie uwzględniały możliwości wystąpienia interakcji zachodzących pomiędzy różnymi

---

¹Dr Marcin Jurgilewicz, adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych i Administracji w Wyższej Szkole Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie

²Mgr Oktawia Jurgilewicz, asystent w Katedrze Prawa i Administracji Politechniki Rzeszowskiej

³Dz.U. z 2008 r. nr 25, poz. 150 ze zm. (zwana dalej: p.o.ś.).

⁴M. Górski, *Uznanie administracyjne w przepisach z zakresu ochrony środowiska*, część 1–3, „Organizacja. Metody. Technika” 1988/1, s. 4–5.

⁵J. Stelmasiak, *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2009, s. 233.

⁶Dz.Urz.U.E. L nr 24 z 29 stycznia 2008 r., s. 8 (dalej: dyrektywa IPPC).

substancjami i pierwiastkami, mogącymi stwarzać poważne zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi czy zwierząt.

Uniwersalnym rozwiązaniem przedstawionych niedogodności stała się więc wspomniana dyrektywa IPPC, która objęła różne kategorie odnoszące się do przedmiotowej problematyki. Ujęto je w ramach legalnych definicji poszczególnych pojęć, spośród których najważniejsze oznaczają na przykład:

- substancja – to każdy pierwiastek chemiczny i jego związki, z wyjątkiem substancji radioaktywnych oraz genetycznie zmodyfikowanych organizmów określonych we właściwych dyrektywach;
- zanieczyszczenie – to bezpośrednie lub pośrednie wprowadzenie w wyniku działalności człowieka substancji, wibracji, ciepła lub hałasu do powietrza, środowiska wodnego lub gleby, które może zagrażać zdrowiu ludzi lub jakości środowiska lub przejawiać się w postaci uszkodzenia własności materialnej, osłabienia walorów lub kolizji z innymi uzasadnionymi sposobami korzystania ze środowiska;
- emisja – oznacza bezpośrednie lub pośrednie uwolnienie substancji, wibracji, ciepła i hałasu z punktowych lub rozproszonych źródeł w instalacji do powietrza, środowiska wodnego lub gleby;
- instalacja – stanowi stacjonarną jednostkę techniczną, w której prowadzi się jedno działanie lub więcej oraz wszystkie inne bezpośrednio związane działania mające techniczny związek z działaniami prowadzonymi w tym miejscu i które mogłyby wpływać na emisje i zanieczyszczenia;
- pozwolenie – oznacza część lub całość pisemnej decyzji (lub kilku takich decyzji), zezwalającej na eksploatację całej instalacji lub jej części, z zastrzeżeniem niektórych warunków gwarantujących, że instalacja spełnia wymogi dyrektywy IPPC. Pozwolenie może obejmować jedną lub większą liczbę instalacji lub części instalacji znajdujących się w tym samym miejscu, prowadzonych przez tego samego prowadzącego⁷.

Omawiana dyrektywa IPPC wymienia środki zapobiegające emisjom substancji zanieczyszczających do komponentów środowiska, przy czym pozwolenie zintegrowane stanowi główny instrument wykorzystywany w zakresie korzystania ze środowiska, który jest wydawany przez odpowiedni organ państwa członkowskiego UE. Natomiast normy emisji wyznaczane są na podstawie pojęcia „najlepsze dostępne techniki” (BAT, *Best Available Techniques*). Zastosowany termin „najlepsza dostępna technika” wprowadzono do porządku prawnego w krajach UE mocą dyrektywy Rady 96/61/WE z 24 września 1996 r. dotyczącej zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli⁸.

W myśl postanowień tego aktu legalna definicja „najlepszych dostępnych technik” oznacza najbardziej efektywny i zaawansowany etap rozwoju i metod prowadzenia danej działalności, który wskazuje możliwe wykorzystanie poszczególnych technik jako podstawy dla dopuszczalnych wartości emisji mający na celu zapobieganie powstawaniu, a jeżeli nie jest to możliwe, ogólne ograniczenie emisji i oddziaływania na środowisko naturalne jako całość:

- „techniki” obejmują zarówno stosowane technologie, jak i sposób, w jaki dana instalacja jest projektowana, wykonywana, konserwowana, eksploatowana i wycofywana z eksploatacji;

⁷ Zob. art. 2 dyrektywy IPPC.

⁸ Dz.Urz.WE. L nr 257 z 10 października 1996 r., s. 26 (dalej: dyrektywa 96/61/WE) (akt archiwalny).

- „dostępne” techniki (BATNEEC, *Best Available Technologies Not Entailing Excessive Costs*) to techniki o takim stopniu rozwoju, który pozwala na wdrożenie w danym sektorze przemysłu, zgodnie z istniejącymi warunkami ekonomicznymi i technicznymi, z uwzględnieniem kosztów i korzyści, nawet jeżeli techniki te nie są wykorzystywane lub opracowane w danym państwie członkowskim, o ile są one dostępne dla prowadzącego daną działalność;

- „najlepsze” oznacza najefektywniejszą technikę w osiągnięciu wysokiego ogólnego poziomu ochrony środowiska naturalnego jako całości⁹.

Należy zauważyć, że dyrektywa IPPC nakłada na standard BAT określenie granicznych wielkości emisji na technologie za pomocą limitów emisyjnych w zakładach stanowiących istotne zagrożenie dla jakości środowiska. Czynniki, które należy brać pod uwagę w procesie podejmowania decyzji o pozwoleniu zintegrowanym, to przede wszystkim: parametry techniczne, na przykład porównanie stosowanej technologii do wzorcowej według BAT, lokalizacja inwestycji w terenie, między innymi tereny chronione, chronione gatunki itp., jak również stan środowiska, to znaczy lokalne tło, szczególnie wrażliwe organizmy itd. Warto również dodać, że dyrektywa IPPC zaczęła obowiązywać od 30 października 1996 r., jej ostateczny termin wdrożenia w życie na terenie państw członkowskich UE zaś upłynął 30 października 1999 r.¹⁰.

2. CHARAKTERYSTYKA POZWOLEŃ ZINTEGROWANYCH

Pozwolenie stanowi przykład decyzji administracyjnej o formie swoistej licencji na prowadzenie działalności gospodarczej, zwłaszcza przemysłowej, w obszarach spodziewanego oddziaływania na środowisko polegającego na wprowadzaniu substancji lub energii powodujących zanieczyszczenie we wszystkich komponentach środowiska. Zintegrowane pozwolenie wymaga kompleksowego podejścia do problemu emisji zanieczyszczeń do środowiska, co stanowi istotną zmianę w odniesieniu do wcześniejszych procedur postępowania związanych z wydawaniem pozwoleń środowiskowych¹¹.

Pozwolenie zintegrowane jest pozwoleniem emisyjnym, do którego z jednej strony są stosowane przepisy ogólne, dotyczące wszystkich pozwoleń, z drugiej jednak strony część tych wymagań powinna być w odpowiedni sposób modyfikowana lub uzupełniana¹².

Jednocześnie należy podkreślić, że uzyskanie pozwolenia zintegrowanego wymagane jest zarówno w wypadku rozpoczęcia eksploatacji instalacji, dla której istnieje obowiązek jego uzyskania, jak i w wypadku istotnej zmiany takiej instalacji. Ustawa „Prawo ochrony środowiska” definiuje termin eksploatacji instalacji oraz istotnej zmiany instalacji¹³.

Jak wskazał ustawodawca, pozwolenie zintegrowane wymaga prowadzenia takiej instalacji, której funkcjonowanie ze względu na rodzaj i skalę prowadzonej działalności może powodować znaczne zanieczyszczenie poszczególnych komponentów przyrodniczych albo środowiska w całości¹⁴. Listę takich instalacji zawiera rozporządzenie ministra środowiska z 26 lipca 2002 r. w sprawie rodzajów instalacji

⁹ Zob. art. 2 pkt 11 dyrektywy 96/61/WE.

¹⁰ Więcej por. W. Niemiec i in., *Wybrane instrumenty ochrony środowiska*, Rzeszów 2012, s. 60.

¹¹ *Ibidem*, s. 61.

¹² M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2009, s.231.

¹³ J. Stelmasiak, *op. cit.*, s. 234.

¹⁴ Por. art. 201 i 211 p.o.ś.

mogących powodować znaczne zanieczyszczenie poszczególnych elementów przyrodniczych albo środowiska jako całości¹⁵.

Natomiast stosownie do treści art. 365 p.o.ś. brak przestrzegania zasad proceduralnego postępowania lub warunków prowadzenia instalacji powoduje nałożenie sankcji prawnych.

Pozwolenie zintegrowane istotnie porządkuje procedury w zakresie administracyjnego postępowania w związku z wydawaniem decyzji o eksploatacji instalacji, jak też za pomocą BAT wnosi obowiązek wprowadzania do praktyki najnowszych technologii związanych z procesami produkcyjnymi oraz ochrony środowiska. Najważniejsze elementy procedury to:

- obowiązek posiadania pozwolenia zintegrowanego na prowadzenie wybranych rodzajów instalacji;
- wydawanie jednej decyzji regulującej zasady wprowadzania do środowiska substancji lub energii do wszystkich komponentów środowiska¹⁶.

Ponadto warto dodać, że instalacja wymagająca pozwolenia zintegrowanego musi spełniać wymogi BAT, organ kompetentny w przedmiocie wydania pozwolenia zintegrowanego zaś ma obowiązek postępowania zgodnie z zapisami ustawy „Prawo ochrony środowiska”, zwłaszcza poddawać analizie, uwzględniając możliwość zmiany raz na 5 lat każdorazowo w związku ze zmianą BAT lub koniecznością dostosowania pracy, instalacji do zmienionych uwarunkowań prawnych. Dodatkowo istnieje również możliwość wygaśnięcia, cofnięcia lub ograniczenia pozwolenia, które wszczyna się z urzędu albo na wniosek prowadzącego instalację lub zainteresowanego jej nabyciem. Jednocześnie też umożliwia się udział społeczeństwa w postępowaniu w sprawie wydania pozwolenia zintegrowanego lub jego zmiany, co jest obowiązkiem organu właściwego do wydania pozwolenia, gdyż na podstawie „Ustawy z 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego”¹⁷ oraz ustawy „Prawo ochrony środowiska” organy ochrony środowiska mają możliwość wszczęcia z urzędu postępowania w sprawie zmiany lub cofnięcia pozwolenia zintegrowanego, w sytuacji braku pozwolenia zintegrowanego lub naruszeniu jego postanowień dłużej niż 6 miesięcy zaś następuje obligatoryjne wstrzymanie pracy instalacji¹⁸.

Procedura wydawania pozwoleń zintegrowanych ma charakter normocentryczny, postępowanie w tym zakresie zaś jest złożone i wieloetapowe. Wymagane jest zgromadzenie merytorycznych informacji oraz uzyskania innych wiążących dokumentów w przedmiotowej sprawie. Należy również podkreślić, że organem ochrony środowiska właściwym do wydania pozwolenia zintegrowanego jest starosta lub marszałek województwa w wypadku przedsięwzięć klasyfikowanych jako mogących znacząco oddziaływać na środowisko¹⁹.

---

¹⁵ Dz.U. z 2002 r. nr 122, poz. 1055.

¹⁶ W. Niemiec i in., *op. cit.*, s. 62.

¹⁷ Dz.U. z 2000 r. nr 98, poz. 1071 ze zm.

¹⁸ W. Niemiec i in., *op. cit.*, s. 63.

¹⁹ Por. art. 378 p.o.ś.

3. ISTOTNE ETAPY PROCEDURY WYDAWANIA POZWOLENIA ZINTEGROWANEGO

Procedurę wydania pozwolenia zintegrowanego realizuje kompetentny organ administracji publicznej. Odbywa się ono w kilku fazach, które przedstawiono poniżej.

1. Faza wstępna

Organami kompetentnymi do prowadzenia postępowania, jak już wskazano, są starostowie, z zastrzeżeniem właściwości marszałka w odniesieniu do przedsięwzięć mogących zawsze znacząco oddziaływać na środowisko (zostały one wymienione w §2 rozporządzenia Rady Ministrów z 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko²⁰).

2. Przyjęcie wniosku

Wymagane jest na tym etapie podjęcie działań organizacyjnych związanych z postępowaniem administracyjnym w sprawie wniosku (procedura przebiegu rozpatrywania wniosku w zakresie merytorycznym i współpraca urzędników w przygotowywaniu pism, obiegu informacji itp.).

3. Rejestracja wniosku

Zgodnie z treścią art. 209 p.o.ś. organ właściwy do wydania pozwolenia przedstawia niezwłocznie ministrowi właściwemu do spraw środowiska albo osobie fizycznej bądź prawnej zleconej przez ministra, która ze względu na swoje kompetencje, doświadczenie i wyposażenie będzie gwarantowała należyte ich wykonywanie, w myśl art. 213 ust. 1 p.o.ś. otrzyma kopię wniosku o udzielenie pozwolenia zintegrowanego.

4. Sprawdzenie kompletności wniosku

Następnie organ sprawdza zawartość wniosku pod względem wymaganych dokumentów i ocenia:

- czy nie istnieje możliwość transgranicznego oddziaływania na środowisko,
- informacji o ujmowaniu wody oraz wpływu instalacji na poszczególne komponenty środowiska oraz na środowisko jako całość,
- kompletności załączników stanowiących dokumenty źródłowe,
- czy została uiszczona opłata rejestracyjna.

W razie stwierdzenia przez organ braków dokonywane jest ich określenie oraz wzywa się wnioskodawcę do ich uzupełnienia w terminie do 7 dni od daty otrzymania wezwania²¹.

5. Zapewnienie udziału społeczeństwa i stron w postępowaniu

Zgodnie z przepisami „Ustawy z 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko”²² organ administracji udostępnia informację o środowisku i jego ochronie bez zbędnej zwłoki, nie później niż w ciągu miesiąca od dnia otrzymania wniosku. Termin może zostać przedłużony do 2 miesięcy ze względu na stopień skomplikowania sprawy.

6. Faza decyzyjna postępowania

W postępowaniu w związku z wydawaniem pozwoleń zintegrowanych obowiązuje zasada wariantowych rozwiązań, przy czym kryteria wariantowości wykonania instalacji

²⁰ Dz.U. z 2010 r. nr 213, poz. 1397.

²¹ W. Niemiec i in., *op. cit.*, s. 68.

²² Dz.U. z 2008 r. nr 199, poz. 1227 ze zm.

mogą być zróżnicowane. Najczęściej próbuje się pogodzić uwarunkowania techniczne z ekonomicznymi w aspekcie uwarunkowań ochrony środowiska. Niemniej jednak powstające główne problemy merytoryczne to między innymi:

- parametry techniczne i procesowe stosowanej technologii;
- wymogi BAT;
- wizja lokalna w terenie;
- baza surowcowa, bilans masowy, gospodarka odpadami oraz cykl życia produktów;
  - gospodarka energetyczna (zaopatrzenie w energię oraz zagospodarowanie powstającej energii);
  - oddziaływanie na środowisko funkcjonującej instalacji (emisje i imisje);
  - gospodarka niebezpiecznymi surowcami, produktami i odpadami;
  - wystąpienie ryzyka poważnej awarii²³.

7. Wydanie decyzji

Po uzyskaniu pozytywnej decyzji w przedmiocie wydania pozwolenia zintegrowanego organ właściwy do wydania pozwolenia, co najmniej raz na 5 lat dokonuje analizy wydanego pozwolenia zintegrowanego. Wydane pozwolenie zintegrowane poddawane jest również analizie, jeśli nastąpiła zmiana w najlepszych dostępnych technikach, pozwalająca na znaczne zmniejszenie wielkości emisji bez powodowania nadmiernych kosztów lub wynika to z potrzeby dostosowania eksploatacji instalacji do zmian przepisów o ochronie środowiska²⁴.

8. Oddziaływanie transgraniczne

W razie możliwości wystąpienia znaczącego transgranicznego oddziaływania na środowisko na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, w wypadku nowej lub istotnie zmienianej instalacji wymagającej uzyskania pozwolenia zintegrowanego stosuje się odpowiednio przepisy wspomnianej już ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, należy pamiętać, że przez dokumentację tej ustawy rozumie się część wniosku o wydanie pozwolenia zintegrowanego umożliwiającego państwu, na którego terytorium może oddziaływać instalacja wymagająca uzyskania takiego pozwolenia, ocenę możliwego znaczącego transgranicznego oddziaływania na środowisko²⁵.

Należy również dodać, że zgodnie z art. 211 ust. 4 p.o.ś. obowiązkiem organu rozpatrującego wniosek jest niezwłoczne przedstawienie ministrowi właściwemu do spraw środowiska albo zleconemu przez niego innemu podmiotowi kopię wydanego pozwolenia zintegrowanego oraz zapis pozwolenia w wersji elektronicznej na informatycznych nośnikach danych.

W myśl zaś postanowień art. 212 ust. 3 p.o.ś. w wypadku stwierdzenia nieprawidłowości w zakresie wydawania przez starostę pozwoleń zintegrowanych minister właściwy do spraw środowiska kieruje wystąpienie, którego treścią może być w szczególności wniosek o stwierdzenie nieważności decyzji w przedmiocie wydania pozwolenia zintegrowanego.

²³ W. Niemiec i in., *op. cit.*, s. 69–70.

²⁴ Por. art. 216 p.o.ś.

²⁵ Por. art. 219 p.o.ś.

4. PODSUMOWANIE

Reasumując, znaczenie pozwolenia zintegrowanego jest istotne nie tylko z punktu widzenia realizacji zasady prewencji, ale również w ramach zasady kompleksowości. Celem pozwolenia zintegrowanego jest ochrona środowiska jako całości złożonej z elementów powiązanych i współzależnych. Pozwolenie zintegrowane wymaga spojrzenia na problematykę oddziaływania danej instalacji z punktu widzenia środowiska jako całości, a nie odrębnych elementów. Pozwolenie zintegrowane jest więc pozwoleniem emisyjnym, do którego mają zastosowanie przepisy ogólne dotyczące pozwoleń emisyjnych, a także normy o charakterze szczególnym regulujące problematykę tylko pozwolenia zintegrowanego²⁶.

W związku z tym proces postępowania w zakresie wydania pozwolenia zintegrowanego jest złożony i długotrwały. W specjalistycznych periodykach można napotkać szacunkowe dane dotyczące przybliżonego czasu, w jakim realizowana jest procedura wydania pozwolenia zintegrowanego. Jak się wskazuje, jest to okres trwający 4–6 miesięcy.

LITERATURA

- [1] Dz.U. z 2000 r. nr 98, poz. 1071 ze zm.
- [2] Dz.U. z 2002 r. nr 122, poz. 1055.
- [3] Dz.U. z 2008 r. nr 25, poz. 150 ze zm.
- [4] Dz.U. z 2008 r. nr 199, poz. 1227 ze zm.
- [5] Dz.U. z 2010 r. nr 213, poz. 1397.
- [6] Dz.Urz.UE. L nr 24 z 29 stycznia 2008 r.
- [7] Dz.Urz.WE. L nr 257 z 10 października 1996 r.
- [8] Górski M., *Uznanie administracyjne w przepisach z zakresu ochrony środowiska*, część 1–3, „Organizacja. Metody. Technika” 1988/1.
- [9] Górski M., *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2009.
- [10] Niemiec W., i in., *Wybrane instrumenty ochrony środowiska*, Rzeszów 2012.
- [11] Stelmasiak J., *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2009.

INTEGRATED PERMIT AS A LEGAL FORM OF GOVERNMENT USED IN ENVIRONMENTAL PROTECTION

Special legal institution considered one of the most important administrative acts issued by the competent authorities of the public administration institution is an integrated permit, which was introduced into the Polish environmental law by the Act of April 27, 2001 Environmental Protection Law. This paper presents selected issues relating to the procedures for the integrated permit.

Keywords: Environmental Protection Law, integrated permit.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.10

---

²⁶ J. Stelmasiak, *op. cit.*, s. 234.

Dagmara LEWICKA¹

WSPIERANIE INNOWACYJNOŚCI PRACOWNIKÓW WYZWANIEM DLA WSPÓŁCZESNYCH ORGANIZACJI – STUDIUM PRZYPADKU NA PRZYKŁADZIE GRUPY ZPAS

W artykule przedstawiono wyniki badań, które dotyczą analizy poszczególnych narzędzi polityki personalnej pod kątem wspierania innowacyjności w polskim przedsiębiorstwie – grupy ZPAS. Badaniu poddano także wybrane aspekty kultury organizacyjnej, w tym wyznawane w przedsiębiorstwie wartości wspierające innowacyjność. Zaprezentowano także Program Aktywności Pracowniczej, którego celem jest pobudzanie pracowników do tworzenia i zgłaszania innowacyjnych rozwiązań.

Słowa kluczowe: innowacyjność, ZPAS.

1. WPROWADZENIE

Tworzenie i wdrażanie innowacji stanowią warunek funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw na globalnym rynku w warunkach wzrastającej konkurencji². Innowacja stała się obowiązkowym pojęciem w strategii rozwijania przedsiębiorstw³.

Czynnikami sprzyjającymi innowacjom są różnego rodzaju bodźce, które pobudzają przedsiębiorstwo do stosowania różnego typu usprawnień. Innowacjom sprzyja stosowany w niektórych podmiotach gospodarczych innowacyjny system zarządzania. W tym systemie w działalność przedsiębiorstwa jest wkomponowany cały mechanizm tworzenia, rozwijania i promocji nowych pomysłów zapewniających mu stałą możliwość wprowadzania innowacji. Ważne jest przy tym stworzenie warunków umożliwiających elastyczne reagowanie na wszystkie sygnały rynku. W końcu jednym z najważniejszych ogniw w tym procesie są pracownicy gotowi podejmować wyzwania, ryzyko, angażować się w nowe projekty. W dobie gospodarki wiedzy to pracownicy stają się źródłem przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw. W związku z tym coraz większa liczba badaczy koncentruje się na ludzkich aspektach innowacji, podkreślając znaczenie strategii, praktyk i procedur zarządzania zasobami ludzkimi w ich powstawaniu⁴.

Należy zauważyć, że jednym z najważniejszych aspektów innowacji jest to, że jest ona procesem ciągłym. Istotne więc jest, aby ciągle rozwijać potencjał umożliwiający firmie unikanie zagrożeń ze strony przełomowych rywali i wykorzystywać nowe szanse. Stawia to nowe wyzwania wobec menadżerów, którzy odgrywają znaczącą rolę w kreowaniu i

---

¹ Dr hab. Dagmara Lewicka, prof. AGH, Akademia Górniczo-Hutnicza.

² J. A. Johannessen, B. Olsen, G.T. Lumpkin, *Innovation as newness: what is new, how new, and new to whom?*, „European Journal of Innovation Management” 4/1 (2001), s. 20–31.

³ P.F. Drucker, *Praktyka zarządzania*, MT Biznes, Warszawa 1994.

⁴ C.M. Lau, H.Y. Ngo, *The HR system, organizational culture, and product innovation*, „International Business Review” 2004/13, s. 685–703.

wspieraniu innowacyjnych postaw pracowników⁵.

2. CELE I METODA BADAWCZE

Celem artykułu jest identyfikacja narzędzi wspierania innowacyjności w przedsiębiorstwie ZPAS. Jest to rdzennie polska dynamicznie rozwijająca się firma operująca w sektorze wysokich technologii, działająca na polskim rynku od 37 lat. Wyroby Grupy ZPAS najczęściej stanowią teletechniczne zabezpieczenie nowoczesnych systemów telekomunikacyjnych, informatycznych i energetycznych. Firma szczeni się tym, że jej kapitałem jest nie tylko nowoczesny park maszynowy, ale również wysoko wyspecjalizowana, młoda i twórcza kadra nastawiona na innowacje, korzystająca z ponad trzydziestoletniego doświadczenia specjalistów pracujących w firmie od początku jej istnienia. Grupa ZPAS około 50% swoich wyrobów eksportuje do krajów Europy. Takie firmy, jak Ericsson, Siemens, Polkomtel, Europejski Ośrodek Badań Jądrowych CERN, stosują produkty ZPAS w opracowywanych przez siebie najnowocześniejszych rozwiązaniach.

Badania dotyczyły poszczególnych narzędzi polityki personalnej analizowanych z punktu widzenia wspierania innowacyjności w organizacji. Na podstawie przeprowadzonych analiz literatury i analizy dotychczasowych wyników badań założono, że procedury personalne mogą znacznie wpływać na wspieranie proinnowacyjnego środowiska pracy oraz stymulować innowacyjne postawy w organizacjach. Przyjmując, że organizacja otrzymuje od pracowników to, za co nagradza, można się spodziewać, iż odpowiednio prowadzona polityka personalna przyczynia się do kształtowania pożądanych postaw w organizacji. Pod uwagę wzięto także aspekty związane z klimatem organizacyjnym firmy, przyjmując, że stanowi on niezbędny czynnik dla wspierania i kreowania innowacyjnych postaw. Wzięto także pod uwagę działalność innowacyjną pracowników w postaci wdrożonych zgłoszonych patentów i wniosków oraz ich aktywność w zakresie propagowania idei dzielenia się wiedzą, takie jak publikowanie w prasie branżowej na forach firmowych, prowadzenie bloga dotyczącego pracy, udział w konferencjach branżowych, dzieląc badanych pracowników na innowatorów i pracowników, którzy nie mają osiągnąć innowacyjnych. Opisano także program wspierania innowacyjności stosowany w firmie od 2005 r. wraz ze statystyką dotyczącą liczby wniosków zgłoszonych i wdrożonych.

W badaniu zastosowano kwestionariusz ankiety oraz wywiady z kluczowymi osobami w firmie odpowiedzialnymi za kreowanie polityki innowacyjności. W opracowaniu statystycznym zastosowano następujące metody: test U Manna-Whitneya test ANOVA służący do badania różnic pomiędzy średnimi w kilku grupach (cecha jakościowa i ilościowa), test niezależności chi-kwadrat Pearsona (w wypadku analizy zależności między dwiema cechami jakościowymi) oraz analizę korelacji liniowej Pearsona (w wypadku dwóch cech ilościowych).

3. OPIS PROGRAMU AKTYWNOŚCI PRACOWNICZEJ

W połowie 2005 r. w ZPAS uruchomiono Program Aktywności Pracowniczej (PAP). Działanie programu zainicjowano cyklem szkoleń całej załogi, ogłoszeniem regulaminu

---

⁵ R.M. Kanter, *Innowacje są specjalnością menedżerów średniego szczebla*, „Harvard Business Review” 2005/3, s.120–135.

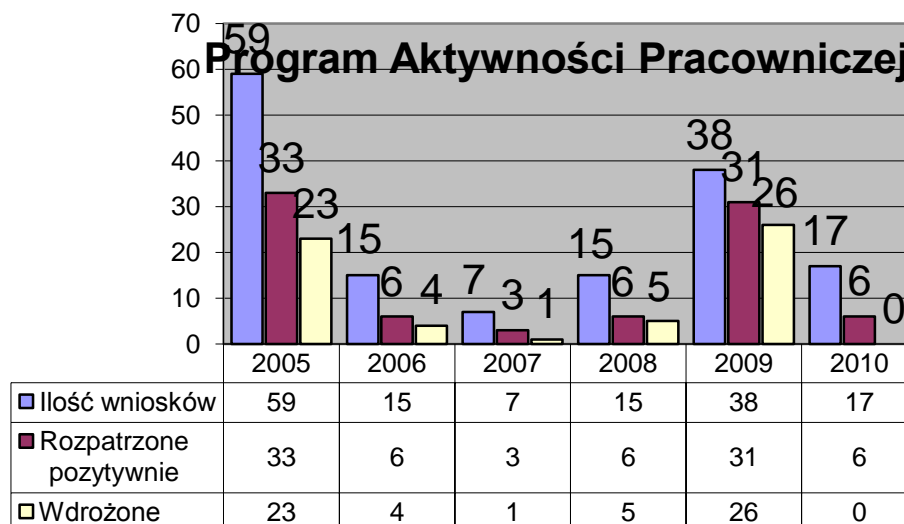
PAP oraz rozwieszeniem skrzynek zgłoszeniowych w wyznaczonych punktach firmy. Głównym celem PAP jest identyfikacja problemów, jakie występują w miejscu pracy, oraz ich efektywne rozwiązanie. Program daje możliwość identyfikacji problemów powodujących stratę czasu, obniżenie jakości i komunikowania ich osobom mogącym je rozwiązywać. Program Aktywności Pracowniczej gwarantuje, że żaden zgłoszony problem nie zostanie zignorowany, każdy wniosek zostanie rozpatrzony przez kompetentne osoby i po pozytywnym rozpatrzeniu wdrożony, gwarantuje również określenie terminu wdrożenia. W efekcie program ten pomaga poprawić produktywność, generuje oszczędności finansowe, poprawia jakość pracy i produktów.

Program Aktywności Pracowniczej wymaga funkcjonowania Spółki Komisji PAP, której zadaniem jest koordynowanie prac w ramach Programu, prowadzenie rejestru wniosków, udzielanie odpowiedzi wnioskodawcom, aktywizowanie pracowników do czynnego udziału w programie. Komisja PAP składa się z czterech osób, będących przedstawicielami głównych obszarów funkcjonowania Spółki, czyli technologii, produkcji, marketingu i jakości. Zajmuje się wstępną selekcją wniosków, asygnowaniem osób kompetentnych do rozwiązania problemów w nich zawartych oraz podejmuje decyzje o wdrożeniu wybranego rozwiązania.

Komisja PAP odpowiada za przestrzeganie prawidłowego funkcjonowania procedury, ustalanie osób opiniujących (ekspertów), które mają przedstawić sugestie rozwiązań. Komisja PAP odpowiada również za zaopiniowanie proponowanego rozwiązania, wdrożenie i rozliczenie propozycji, nadzór nad obiegiem treści zawartych w Zgłoszeniu, egzekwowanie obowiązujących terminów, ocenę przydatności propozycji dla potrzeb ZPAS, podjęcie decyzji o dalszych losach propozycji, wyznaczenie terminów i osób odpowiedzialnych za wdrożenie oraz nadzór nad wdrożeniem, przyznanie nagrody inicjatorowi rozwiązania.

Zgłoszenia do PAP składane są w skrzynkach z napisem „Program Aktywności Pracowniczej” umieszczonych na terenie Spółki. W każdą środę członek komisji PAP sprawdza zawartość skrzynek i rejestruje każde zgłoszenie, nadając mu numer w dokumencie Rejestr Wniosków Komisji PAP. Komisja po analizie treści zgłoszenia wstępnie określa, czy przedstawiony problem lub sugestia rozwiązania nadaje się do dalszej pracy nad nim oraz wyznacza najbardziej kompetentną (eksperta) osobę lub komórkę organizacyjną Spółki, aby przedstawić sugestię rozwiązania problemu lub ocenić daną propozycję. Następnie przesyła zgłoszenie do tej osoby, o czym powiadamia autora wniosku. Osoba opiniująca, do której przesłano zgłoszenie, przedstawia propozycję rozwiązania problemu lub opiniuje zasugerowane przez pracownika rozwiązanie. Po otrzymaniu odpowiedzi od osoby opiniującej Komisja przeprowadza analizę propozycji rozwiązania, po czym podejmuje decyzję o wdrożeniu lub odrzuceniu propozycji. Jeżeli decyzja jest pozytywna, Komisja wyznacza osobę odpowiedzialną za wdrożenie i termin wdrożenia. O podjętej decyzji powiadamia autora. Osoba odpowiedzialna wyznaczona przez Komisję nadzoruje terminowe wdrożenie propozycji. Po wdrożeniu szacuje uzyskane efekty i przesyła informację o wdrożeniu i uzyskanych efektach. Na rysunku 1 pokazano zestawienie ilości zgłoszonych i wdrożonych wniosków w ramach programu PAP w kolejnych latach.

Rys. 1 Zestawienie liczby zgłoszonych i wdrożonych wniosków w ramach programu PAP w kolejnych latach

Źródło: opracowanie własne

4. OPIS BADANEJ GRUPY

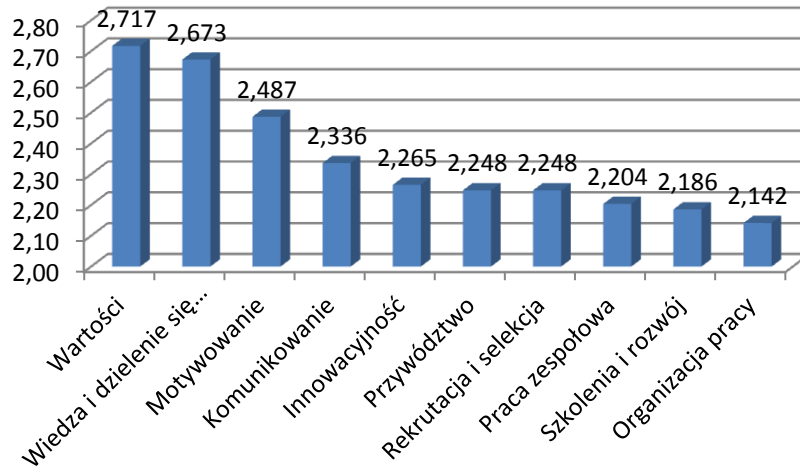
W badaniu wzięło udział 113 pracowników. Spośród nich 43% ma wykształcenie wyższe, 42% wykształcenie średnie, pozostali wykształcenie zawodowe. Większość badanych to osoby w wieku 25–45 lat (61%), powyżej 46 lat (34%) i 4,6% miało poniżej 25 lat. Badani legitymują się dość długim stażem w firmie, co prawdopodobnie jest spowodowane także niewielką liczbą alternatyw na lokalnym rynku pracy. Aż 34% pracowników pracuje w firmie 19 lub więcej lat, 9–18 lat pracuje 18% badanych, 35% – 3–8 lat, pozostali – poniżej 3 lat. Ze względu na zajmowane stanowisko największą grupę stanowią specjaliści – 41%, kadra kierownicza 12%, pozostali to pracownicy produkcji i administracji. Pracownicy wyjeżdżający służbowo stanowią przeszło połowę badanej grupy 55%, w tym 11% wyjeżdża na 10 i więcej wyjazdów rocznie. Wśród badanych 14% uczestniczy w pracach zespołu Lean Management. Tyle samo badanych jest członkami PAP, który ma na celu zbieranie i ocenę wniosków dotyczących propozycji usprawnień w firmie. W ciągu ostatnich 3 lat 40% badanych zgłosiło wnioski do PAP, natomiast 5% może poszczycić się opracowaniem pomysłów chronionych patentem.

5. REZULTATY BADAWCZE

W pierwszej kolejności uzyskano opinie pracowników firmy na temat realizacji poszczególnych aspektów polityki wspierającej innowacyjność. Analiza wyników umożliwiła przedstawienie hierarchii oceny przez respondentów badanych obszarów (badani oceniali przedstawione obszary w pięciostopniowej skali, gdzie 1 oznaczało nie, 2 – raczej nie, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej tak, 5 – tak).

Rys. 2. Hierarchia oceny badanych obszarów

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie przedstawionych wyników można stwierdzić, że zdaniem większości badanych badane obszary są realizowane w firmie najwyżej w stopniu średnim. W następnym kolejności zostaną omówione przedstawione obszary.

6. WARTOŚCI ORGANIZACYJNE

Najwyżej oceniono realizowanie wartości organizacyjnych wspierających innowacyjność w firmie. Niestety najwyższe wyniki w tym obszarze uzyskano w odpowiedzi na pytania dotyczące oczekiwań wobec pracowników w zakresie wykazywania kompetencji, takich jak elastyczność i adaptacja do zmian (średnia w skali 1-5 wynosi 4,58), oczekiwanie kreatywności (4,31) i inicjatywy (4,12). Zakładając, że oczekiwania przełożonych wpływają na zachowania pracowników, można przypuszczać, iż przyczyniają się one do kreowania atmosfery wspierającej innowacyjność. Klimat organizacyjny, będący czymś w rodzaju powierzchni kultury, tłem dla działań w organizacji, jest tym bardziej istotny, że świadomie postrzegają go uczestnicy organizacji. Większość autorów przyznaje, że atmosfera może wpływać na produktywność, kreatywność, nastawienie na klienta, dlatego każda organizacja powinna się starać stworzyć taką atmosferę sprzyjającą jej sukcesowi⁶. Barnard⁷ wskazuje, że atmosfera organizacyjna wpływa na wiele decyzji pracowników dotyczących partycypacji, produktywności czy zmiany pracodawcy. Elementami, które z pewnością kreują atmosferę wspierającą innowacyjność, są przekonania pracowników, że firma wspiera ich działania innowacyjne (średnia 3,68) i że nowe pomysły są w firmie akceptowane (3,61).

⁶ W. Kim, R. Mauborue, *Fair Process: Management in the Knowledge Economy*, „Harvard Business Review” 81/1 (2003), s. 127–136.

⁷ J. Barnard, *The Workplace Environment: What Do Technical Workers Want?*, „Industrial Management” 39/5 (1997), s. 14–16.

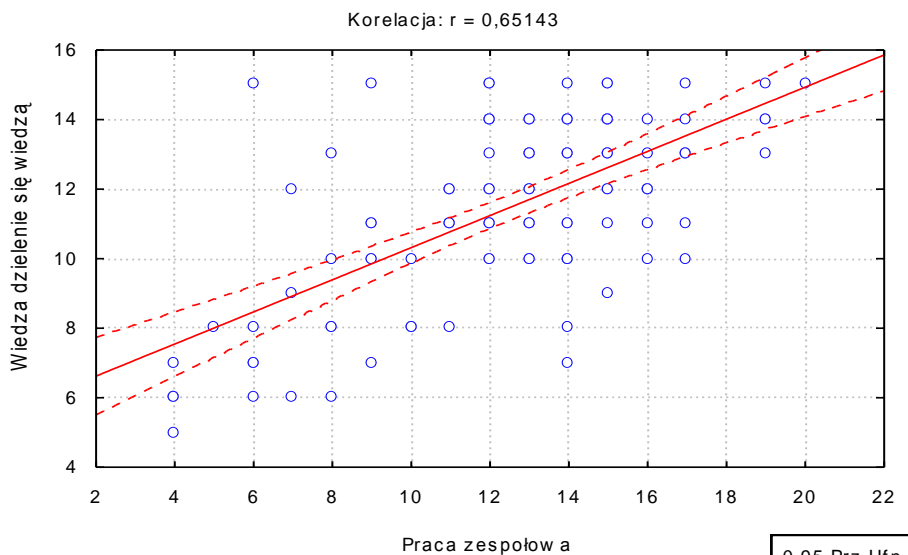
Większość badanych nie jest jednak pewna, czy w firmie ponoszenie ryzyka jest akceptowane, jeszcze mniejsza grupa badanych wskazuje, że pracownicy decydują się na podjęcie ryzyka (5,3% odpowiedzi tak, 26% raczej tak).

7. DOSTĘP DO WIEDZY

Kolejnym obszarem najwyżej ocenionym przez badanych jest obszar związany z wiedzą, swobodnym dostępem do niej i dzieleniem się wiedzą w firmie. Większość pracowników wskazuje, że w firmie istnieje swobodny dostęp do wiedzy (średnia 3,5). Interesująca jest także tendencja potwierdzona także w badaniach innych grup, że pracownicy spostrzegają siebie jako bardziej skłonnych do dzielenia się wiedzą (średnia 4,46) niż swoich kolegów (średnia 3,49). Swobodny dostęp do wiedzy jest niezwykle istotnym elementem wspierania innowacyjności w codziennej pracy. Z jednej strony pracownicy powinni być zachęceni do dzielenia się swoją wiedzą, a warunkiem ukształtowania takich postaw jest nastawienie na współpracę w przedsiębiorstwie i przekonanie, że na przykład utrata monopolu na wiedzę nie zagrozi pozycji pracownika. Z drugiej strony samo przedsiębiorstwo powinno wspierać ideę wymiany informacji i wiedzy między pracownikami, umożliwiając im odbywanie częstych spotkań oraz zapewniając odpowiednią infrastrukturę do spotkań wirtualnych (na przykład spotkań zdalnych typu web-konferencja), a także oferując dostęp na przykład do komunikatorów, serwisów oraz portali społecznościowych.

Tezę tę potwierdza zidentyfikowany związek pomiędzy opiniami na temat pracy zespołowej a dostępem do wiedzy i dzieleniem się wiedzą.

Rys. 3 Wykres rozrzutu pomiędzy pracą zespołową a dostępem do wiedzy i dzieleniem się wiedzą

Źródło: opracowanie własne

Współczynnik korelacji jest wysoki – $r = 0,65$, co oznacza, że w 65% odpowiedzi opinie na temat tych dwóch obszarów się pokrywają i modelują się nawzajem. Respondenci wyrażający przekonanie o wysokim poziomie pracy zespołowej w firmie wskazują także na wysoki poziom dostępności do wiedzy i dzielenia się wiedzą. W związku z tym można przypuszczać, że nisko oceniony obszar współpracy w firmie może negatywnie wpływać na opinie pracowników związane z procesem dzielenia się wiedzą

8. SYSTEM MOTYWOWANIA

W firmie ZPAS ponad połowa pracowników uważa, że w firmie istnieje znany wszystkim system motywowania promujący działania innowacyjne (średnia udzielonych odpowiedzi 3,28) oraz że innowacyjność jest nagradzana (3,55). Jednak aż 1/3 pracowników uważa, że taki system raczej nie istnieje. Nieco mniej badanych, ponieważ jedynie 23%, uważa, że innowacyjność jednak raczej nie jest nagradzana.

W tabeli 1 zaprezentowano, jakich nagród pracownicy firmy mogą się spodziewać za zgłaszanie innowacyjnych rozwiązań.

Tabela 1. Nagrody jakich mogą się spodziewać pracownicy za zgłaszanie innowacyjnych pomysłów

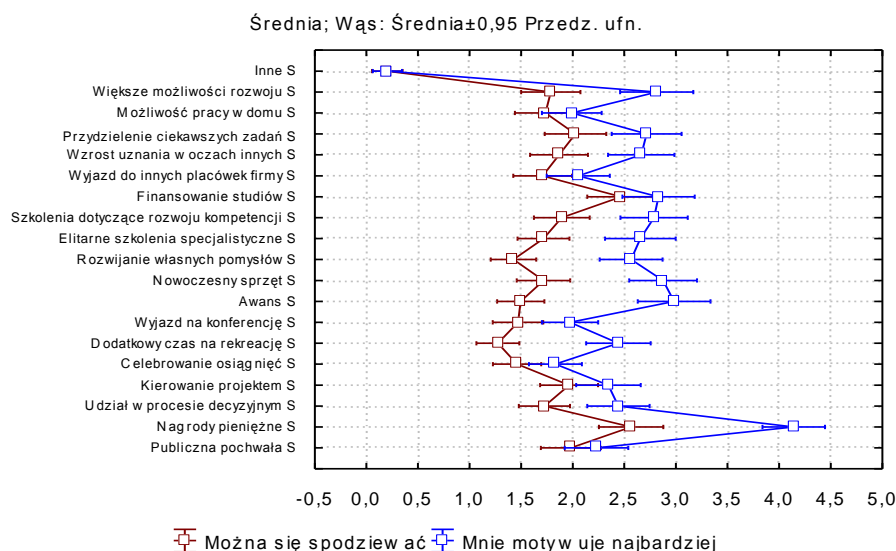
Nagroda	Można się spodziewać					
	Brak odpowiedzi	1	2	3	4	5
Publiczna pochwała	17,7	31,9	14,2	15,0	13,3	8,0
Nagrody pieniężne	12,4	20,4	17,7	14,2	18,6	16,8
Udział w procesie decyzyjnym	19,5	29,2	24,8	15,9	7,1	3,5
Kierowanie projektem	22,1	21,2	16,8	22,1	13,3	4,4
Celebrowanie osiągnięć	23,9	37,2	16,8	15,0	5,3	1,8
Dodatkowy czas na rekreację	23,0	46,0	18,6	7,1	3,5	1,8
Wyjazd na konferencję	23,0	41,6	13,3	13,3	5,3	3,5
Awans	21,2	36,3	24,8	8,8	7,1	1,8
Nowoczesny sprzęt	22,1	29,2	18,6	18,6	8,0	3,5
Otrzymanie możliwości na przeznaczenie części swojego czasu pracy na	23,0	38,1	19,5	13,3	5,3	0,9

rozwijanie pomysłów						
Elitarne szkolenia specjalistyczne	20,4	30,1	21,2	17,7	7,1	3,5
Szkolenia dotyczące rozwoju kompetencji	19,5	28,3	14,2	23,9	9,7	4,4
Finansowanie studiów	20,4	16,8	8,8	16,8	23,9	13,3
Wyjazd do innych placówek firmy	23,0	36,3	9,7	15,9	8,0	7,1
Wzrost uznania w oczach innych	23,0	23,9	17,7	19,5	10,6	5,3
Przydzielenie jeszcze ciekawszych zadań, projektów	23,9	19,5	15,0	19,5	15,9	6,2
Możliwość pracy w domu	23,0	37,2	9,7	11,5	10,6	8,0
Większe możliwości rozwoju	26,5	25,7	11,5	18,6	14,2	3,5
Inne	90,3	6,2	0,0	1,8	0,0	1,8

Źródło: opracowanie własne

Z tabeli wynika, że najczęstszymi nagrodami za aktywność innowacyjną są finansowanie studiów i nagrody finansowe (tak twierdzi około 1/3 badanych), a także w dalszej kolejności przydzielanie ciekawych zadań, projektów, możliwość pracy w domu oraz publiczna pochwała i wzrost uznania w oczach współpracowników. Jednocześnie duża grupa badanych (także co najmniej 1/3) nie spodziewałaby się tego rodzaju nagród. Badanych zapytano także, jakie nagrody za działalność innowacyjną byłyby przez nich pożądane. Na rysunku 4 zaprezentowano rozbieżności w tym zakresie.

Rys. 4. Wykres ramkowy średnich ocen motywatorów spodziewanych w odniesieniu do pożądaných motywatorów. (najbardziej motywujących)

Źródło: opracowanie własne

W przeprowadzonym teście U Manna-Whitneya zidentyfikowano znaczne różnice w zakresie stosowanych i pożądaných motywatorów. Największa rozbieżność występuje w zakresie nagrody pieniężnej ($p = 0,000000$), dodatkowego czasu na rekreację ($p = 0,000000$), możliwości przeznaczenia części czasu pracy na rozwijanie własnych pomysłów ($p = 0,000000$), awansu ($p = 0,000000$) oraz zakupu nowoczesnego sprzętu ($p = 0,000001$). Wyniki w sekcji „motywuję mnie” kontrastują z wynikami w sekcji można się spodziewać i odzwierciedlają dychotomię pomiędzy motywatorami oferowanymi pracownikom, a tymi najbardziej przez nich pożądanymi. Można więc przypuszczać, że zaobserwowana różnica może sprawiać, że pracownicy nie są w pełni motywowani do innowacyjności.

Na podstawie badań zidentyfikowano także statystycznie istotną różnicę w odniesieniu do wykształcenia. Test wykazał zależność w wypadku celebrowania osiągnięć $p < \alpha$ ($p = 0,008942$), co oznacza, że im wyższe wykształcenie ma respondent, tym bardziej oczekuje celebrowania innowacyjnych osiągnięć. Zidentyfikowano jedną statystycznie istotną różnicę w odniesieniu do płci respondentów. W teście wykazano zależność w wypadku oczekiwania większych możliwości rozwoju $p < \alpha$ ($p = 0,036783$). Kobiety wyrażają znacznie mniejszą rozbieżność w tym zakresie niż mężczyźni. Można to interpretować w ten sposób, że kobiety wyrażają mniejsze oczekiwania związane ze szkoleniem i rozwojem niż mężczyźni.

Na podstawie badań zidentyfikowano także dwie statystycznie istotne różnice w odniesieniu do stażu pracy w firmie. W teście wykazano zależność w wypadku awansu $p < \alpha$ ($p = 0,023620$) oraz większych możliwości rozwoju $p < \alpha$ ($p = 0,014754$). Zarówno w wypadku awansu, jak i większych możliwości rozwoju największe różnice wystąpiły w grupie pracowników o stażu poniżej 3 lat pracy w firmie. Pracownicy z dłuższym stażem

odczuwają tę rozbieżność w znacznie mniejszym stopniu, a pracownicy ze stażem powyżej 19 lat nie odczuwają jej prawie wcale. Na podstawie badań zidentyfikowano dwie statystycznie istotne różnice w odniesieniu do obecnego stanowiska pracy. W teście wykazano zależność w wypadku celebrowania osiągnięć $p < \alpha$ ($p = 0,034018$) oraz wzrostu uznania $p < \alpha$ ($p = 0,025574$). Największa różnica zarówno w celebrowaniu osiągnięć, jak i wzroście uznania widoczna jest na stanowisku specjalisty. Rozbieżność ta jest znacznie mniejsza w wypadku menedżerów. Prawdopodobnie w ZPAS, jak i w większości przedsiębiorstw menadżerowie są lepiej motywowani niż pracownicy na innych stanowiskach. kategorii.

9. KOMUNIKOWANIE ZAŁOŻEŃ INNOWACJI

W obszarze komunikowania zadano pytania między innymi o to, czy pracownicy wiedzą, jak zgłaszać pomysły. Uzyskano bardzo wysoką średnią udzielonych odpowiedzi (4,40 w pięciostopniowej skali), co wskazuje na to, że pracownicy są dobrze poinformowani w tym zakresie. Większość pracowników deklaruje także, że wie, w jaki sposób mogą się przyczynić do wzrostu innowacyjności firmy (3,66) oraz że rozumieją komunikowaną w firmie wartość innowacji. Jednak około 20% pracowników nie jest tego świadoma (odpowiedzi nie, raczej nie). Większość pracowników wskazuje, że nie przedstawiono im przykładów działań innowacyjnych (58% odpowiedzi nie, raczej nie), a ponad 40% twierdziło, że informacje, takie jak misja, cele, zasady dotyczące wynalazczości, nie są łatwo dostępne dla pracownika. W dalszej analizie wykazano dwie istotne statystycznie zależności dotyczące tego obszaru. Im wyższe stanowisko, tym lepiej oceniano obszar komunikowania ($p = 0,000825$). Także przynależność do PAP sprawiała, że obszar ten oceniano istotnie wyżej ($p = 0,000825$). Zależność ta w ogóle nie dziwi. Menadżerowie, którzy także współtworzą politykę komunikowania się, z tego chociażby powodu są najlepiej poinformowani. Z kolei członkowie programu wspierającego innowacyjność, w większości wypadków menadżerowie, także powinni prezentować wyższy poziom wiedzy na ten temat.

10. KRYTERIA PRZEDSIĘBIORSTWA INNOWACYJNEGO

W badaniach przyjęto następującą definicję przedsiębiorstwa innowacyjnego: „Przedsiębiorstwo innowacyjne to takie, które w badanym okresie – najczęściej trzyletnim – wprowadziło przynajmniej jedną innowację technologiczną: nowy lub ulepszony produkt bądź nowy lub ulepszony proces, będące nowością przynajmniej z punktu widzenia tegoż przedsiębiorstwa”⁸.

W na pytanie, czy ZPAS jest przedsiębiorstwem innowacyjnym, 64,3% badanych odpowiedziało tak, raczej tak, a 16,9% – nie, raczej nie. Uzyskano średnią odpowiedzi 3,63. W analizie poszczególnych czynników do tego pytania dodano jeszcze 4 aspekty firmy innowacyjnej opisane w literaturze⁹: skłonność do ponoszenia ryzyka, wzrost uznania dla innowatorów, myślenie o przyszłości oraz tworzenie międzydziałowych zespołów do rozwiązywania problemów, wychodząc z założenia, że opinie pracowników o innowacyjności firmy powinny być zweryfikowane za pomocą innych jej

⁸ http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id.

⁹ S. Borkowska, *HRM dźwignią innowacyjności przedsiębiorstw*, [w:] *Zarządzanie organizacjami w gospodarce opartej na wiedzy. Zasobowe podstawy funkcjonowania i rozwoju organizacji*, red. A. Glińska-Neweś, Dom Organizatora, Toruń 2008.

charakterystyk. Zgodnie z przypuszczeniem autorki na pytania testujące nie uzyskano tak wysokich średnich odpowiedzi. Szczególnie nisko oceniono międzydziałowe rozwiązywanie problemów (2,64) oraz skłonność do ponoszenia ryzyka (2,84). W dalszej analizie wykazano istotne różnice w zakresie oceny innowacyjności firmy. Im wyższe stanowisko zajmował badany, tym wyżej oceniał innowacyjność firmy ($p = 0,018591$), co może świadczyć o braku dostatecznego przepływu informacji w firmie.

11. PRZYWÓDZTWO ZORIENTOWANE NA INNOWACJE

Lider jest wzorem do naśladowania. Często ma największe doświadczenie zawodowe, buduje więc autorytet także na wiedzy eksperckiej. To, czy lider zdobędzie autorytet wśród kolegów, w dużym stopniu zależy od jego umiejętności menadżerskich i wyników pracy (na przykład dorobku w zakresie wynalazczości). Istotne jest więc, czy liderem w zespole jest utalentowany pomysłodawca, a także czy wspiera on pozostałych członków zespołu w ich pracy, czy zachęca ich do kreatywności.

Jak podkreśla Rosabeth Moss Kanter¹⁰, innowacyjność oparta na znalezieniu proporcji między eksploatacją (osiąganiem maksymalnych zysków z bieżącej działalności) a eksploracją (poszukiwaniem nowych źródeł dochodów) wymaga elastyczności i poświęcania ogromnej uwagi relacjom międzyludzkim. Autorka ta zwraca także uwagę na to, że innowacje co pewien czas zyskują rangę strategicznego czynnika wzrostu, ale każda faza entuzjazmu przynosi te same błędy popełniane przez menadżerów. Jej zdaniem, innowacje mogą się stać podstawowym czynnikiem sprawczym sukcesu, jeśli menadżerowie będą w stanie wyciągać wnioski z „lekcji, jakie daje im przeszłość”. Najczęstsze i powtarzane błędy to niedoinwestowanie i niedoceniaenie ludzkiej strony innowacji¹¹. Warto przyjrzeć się także результатам badań przeprowadzonych przez tę autorkę, z których wynika, że innowacyjni menadżerowie częściej przekonywali, niż wydawali polecenia, tworzyli zespół, zabiegali o zaangażowanie ze strony innych osób, chętnie dzielili się nagrodami i uznaniem. Tego rodzaju działania wspierają nie tylko innowacyjność, ale także w ogóle motywację do pracy. Powstaje więc konieczność wprowadzania zmian w modelach kompetencyjnych oraz w systemach szkolenia i rozwoju menadżerów.

Rosabeth Moss Kanter¹² podkreśla także, że innowacje, nawet te, które mają charakter ściśle techniczny, potrzebują silnych liderów o wybitnych uzdolnieniach w kierunku budowania więzi i komunikacji, którzy potrafią znaleźć partnerów we własnej lub obcej firmie.

W zakresie tego obszaru badanych zapytano, czy ich menadżerowie wspierają innowacyjność (średnia ocen 2,96), czy ich styl kierowania umożliwi kreatywne działania (średnia ocen 3,04) oraz czy menadżerowie otwarcie przekazują komunikują pracownikom oczekiwania odnośnie do innowacyjności (średnia ocen 2,80). Ponad 1/3 pracowników nie czuje się wystarczająco zachęcona do innowacyjności przez styl kierowania przełożonego i inne działania wspierające. Ta sama liczba respondentów wskazuje, że przełożeni otwarcie nie przekazują komunikują pracownikom oczekiwań w zakresie innowacyjności. Uzyskane rezultaty świadczą o istnieniu luki kompetencyjnej w zakresie kompetencji przywódczych. Znamienne jest to, że zachodzi statystycznie istotna

¹⁰ R.M. Kanter, *Innovation: The Classic Traps*, „Harvard Business Review” 84/11 (2006).

¹¹ R.M. Kanter, *Innowacje są specjalnością menadżerów średniego szczebla...*

¹² R.M. Kanter, *Innovation: The Classic Traps...*

zależność pomiędzy oceną tego obszaru a zajmowanym stanowiskiem. Im wyższe stanowisko zajmuje badany, tym lepiej ocenia aspekty przywództwa w firmie ($p = 0,036653$). Podobna zależność występuje w odniesieniu w wypadku przynależności do PAP. Osoby do niego przynależące wyżej oceniają przywództwo w organizacji ($p = 0,010459$).

12. POLITYKA SZKOLENIA

Badania miały na celu określenie, czy podejście do szkoleń w badanym podmiocie spełnia wymogi stawiane szkoleniom mającym na celu wspieranie innowacyjności. Przeszło 70% pracowników uważa, że szkoleniami objęta jest jedynie ich wybrana grupa. Jedynie 27% wskazuje, że na szkoleniach przedstawia się ciekawe przykłady, które pobudzają kreatywność, niewiele więcej badanych (30%) uważa, że na szkoleniach rozwiązuje się aktualne, realne problemy. Jedynie 35% badanych twierdzi, że są formułowane cele i oczekiwania w stosunku do szkoleń jako narzędzi wspierania innowacyjności, a także że w trakcie szkoleń dla menadżerów rozwijane są ich umiejętności wspierania innowacyjności podwładnych. Na podstawie przedstawionych wyników można stwierdzić, że szkolenia w firmie nie spełniają wielu wymogów stawianych szkoleniom jako narzędziom wspierania innowacyjności.

Ponadto wykryto zależność dotyczącą obszaru szkoleń i rozwoju w odniesieniu do stanowiska oraz przynależności do zespołu Lean Management i PAP. Im wyższe stanowisko, tym większe przekonanie badanych o możliwościach szkoleń i rozwoju w firmie ($p = 0,002891$). Pracownicy, którzy uczestniczą w zespołach Lean Management ($p = 0,011026$) i PAP ($p = 0,003860$), są przekonani, że mogą częściej się szkolić i bardziej rozwijać w obrębie struktur firmy niż pozostali pracownicy.

13. ANALIZA INNYCH ROZPATRYWANYCH OBSZARÓW.

Obszar rekrutacji i selekcji pracowników obejmował pytania dotyczące postępowania selekcyjnego i weryfikacji ich kompetencji. Jedynie 27% badanych uważa, że w trakcie postępowania selekcyjnego są poruszane kwestie innowacyjności i że umiejętności te są sprawdzane. Większa liczba badanych wskazuje, że od kandydatów oczekuje się kreatywności i innowacyjności (59%). W związku z tym można stwierdzić, że choć kompetencje te są pożądane, prawdopodobnie nie podejmuje się zbyt wielu proceduralnych działań na poziomie poszukiwania i selekcji kandydatów.

Istotne znaczenie dla pobudzania innowacyjności ma także możliwość decydowania o sposobie wykonywania pracy, a także czas przeznaczony na działalność innowacyjną i wsparcie w zakresie potrzebnych narzędzi. Jeżeli pracownik jest przeciążony pracą, to nie ma możliwości rozwijania własnych pomysłów. Większość pracowników firmy wskazuje, że ilość obowiązków ogranicza kreowanie nowych pomysłów (65% odpowiedzi tak, raczej tak). Co więcej, jedynie 29% jest przekonanych, że w wyniku zlecenia im pracy nad innowacją dostaną na to wydzielony czas, oraz 21%, że otrzymają niezbędne wsparcie materialne w postaci komputerów, pomieszczenia, środków na zakup potrzebnej literatury, licencji, oprogramowania.

Na podstawie analizy korelacji pomiędzy obszarami testem chi kwadrat (χ^2) niezależności Pearsona wskazano, że wszystkie zależności między obszarami są dodatnie i wszystkie współczynniki były istotne statystycznie $p < \alpha$. Oznacza to, że wraz ze wzrostem poziomu oceny w obrębie jednego obszaru wzrasta poziom oceny w obrębie

drugiego obszaru. Niektóre z tych zależności są bardzo silne, na przykład oceniany przez pracowników poziom innowacyjności jest w największym stopniu powiązany z wyznawanymi wartościami ($p = 0,74$), ocenami w zakresie pracy zespołowej ($p = 0,71$) oraz polityki szkolenia i rozwoju ($p = 0,67$).

14. PODSUMOWANIE

Przedstawione wyniki badań określają obszary i zagadnienia, które powinny się znaleźć w obszarze zainteresowania specjalistów do praw personalnych HR w firmach, budujących lub zamierzających budować swoją przewagę konkurencyjną na podstawie wiedzy i innowacjach.

Podsumowując, można stwierdzić, że badane obszary są realizowane w stopniu najwyższej średnim. Najwyższe wyniki uzyskano w obszarze wartości wspierających innowacyjność. Zarówno przedstawione wyniki badań, jak i wyniki uzyskane poprzednio przez autorkę¹³ wskazują, że wartości są jakby podstawą dla kreowania proinnowacyjnych postaw. Na tej podstawie warto wdrożyć działania bardziej zorientowane na wspieranie innowacyjności, szczególną uwagę zwracając na motywowanie zarówno innowatorów, dostarczając im nagród, których oczekują, jak i pozostałych pracowników.

Bardzo wyraźnie wykazane w badaniu poczucie braku przyzwolenia na ponoszenie ryzyka, a tym samym popełnianie błędów może stanowić poważną barierę dla innowacyjności w badanym podmiocie.

Każdy etap procesu kadrowego powinien być zorientowany na stymulowanie działań innowacyjnych na podstawie starannie przemyślanych procedur selekcji, motywowania oraz szkolenia i rozwoju. Zgodnie z zasadą, że organizacja otrzymuje to, co nagradza, kluczowy w tym zakresie wydaje się odpowiednio skomponowany system wynagradzania obejmujący zarówno bodźce finansowe, jak i niefinansowe. Niezwykle istotna jest właściwa polityka motywowania do innowacyjności. Martwi to, że to właśnie specjaliści stanowiący trzon działań innowacyjnych w firmie nie czują się docenieni (istotna różnica w zakresie zarówno w celebrowania osiągnięć, jak i oczekiwania wzrostu uznania w wyniku działań innowacyjnych w stosunku do innych grup badanych).

Warto przytoczyć także rezultaty porównania wyników badań innowacyjnej polskiej firmy Grupy ZPAS z wynikami uzyskanymi w Laboratorium Oprogramowania IBM w Krakowie, która należy do czołówki innowacyjnych firm na świecie. Firma IBM może służyć za wzorzec, porównanie do niego innej organizacji może wskazać jej niedostatki lub obszary wymagające poprawy. Istnieją istotne statystycznie różnice na korzyść IBM w zakresie następujących analizowanych obszarów: dostępu do wiedzy i dzielenie się wiedzą ($p = 0,003663$), organizacji pracy ($p = 0,000180$), pracy zespołowej ($p = 0,000180$). Ponadto w Grupie ZPAS mniejsza liczba badanych udziela zdecydowanych odpowiedzi dotyczących poszczególnych obszarów. Wysokie wyniki są uzyskiwane w odpowiedziach na pytania o oczekiwania wobec pracowników bardziej niż w odniesieniu do podejmowanych konkretnych działań na rzecz wspierania innowacyjności.

Prowadzone badania są w trakcie realizacji, więc prawdopodobnie analizy kolejnych przedsiębiorstw dostarczą kolejnych informacji odnośnie wpływu działań w poszczególnych obszarach funkcji personalnej na innowacyjność przedsiębiorstw.

---

¹³ D. Lewicka, *Zarządzanie kapitałem ludzkim w przedsiębiorstwach Polskich. Metody, narzędzia, mierniki*, PWN, Warszawa 2010.

LITERATURA

- [1] Barnard J., *The Workplace Environment: What Do Technical Workers Want?*, „Industrial Management” 39/5 (1997), s. 14–16.
- [2] Borkowska S., *HRM dźwignią innowacyjności przedsiębiorstw*, [w:] *Zarządzanie organizacjami w gospodarce opartej na wiedzy. Zasobowe podstawy funkcjonowania i rozwoju organizacji*, red. Glińska-Noweś A., Dom Organizatora, Toruń 2008.
- [3] Drucker P.F., *Praktyka zarządzania*, MT Biznes, Warszawa 1994.
- [4] Johannessen J. A., Olsen B., Lumpkin G.T., *Innovation as newness: what is new, how new, and new to whom?*, „European Journal of Innovation Management” 4/1 (2001), s. 20–31.
- [5] Kanter R.M., *Innowacje są specjalnością menedżerów średniego szczebla*, „Harvard Business Review” 2005/3, s.120–135.
- [6] Kanter R.M., *Innovation: The Classic Traps*, „Harvard Business Review” 84/11 (2006).
- [7] Kim W., Mauborue R., *Fair Process: Management in the Knowledge Economy*, „Harvard Business Review” 81/1 (2003), s. 127–136.
- [8] Lau C.M., Ngo H.Y., *The HR system, organizational culture, and product innovation*, „International Business Review” 2004/13, s. 685–703.
- [9] Lewicka D., *Zarządzanie kapitałem ludzkim w przedsiębiorstwach Polskich. Metody, narzędzia, mierniki*, Wydawnictwo Profesjonalne PWN, Warszawa 2010.

SUPPORTING EMPLOYEES' INNOVATIVENESS, A CHALLENGE FOR CONTEMPORARY ORGANIZATIONS- A CASE STUDY ON THE EXAMPLE OF ZPAS

The paper presents the results of the research connected with the analysis of personnel policy tools for promoting innovation of employees in the native Polish enterprise ZPAS GROUP. Also particular aspects of corporate culture and corporate values were taken under examination. Moreover, the paper presents the system of fostering innovation, whose aim is to encourage employees to create and report innovative solutions.

Keywords: innovation, ZPAS.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.11

Justyna STECKO¹

CZY POTRZEBNE JEST NAM SACRUM? DIAGNOZA KULTURY W UJĘCIU LESZKA KOŁAKOWSKIEGO

W artykule podjęto problematykę sekularyzacji i desakralizacji współczesnego życia społecznego. Krótko opisuje się w nim przyczyny podziału rzeczywistości na *sacrum* i *profanum*, odnosząc się w analizie do tekstów Leszka Kołakowskiego. Opracowanie jest próbą podsumowania konsekwencji, do jakich prowadzi zacieranie się różnic między tym, co stanowi sferę *sacrum*, a tym, co wskazuje na *profanum*.

Słowa kluczowe: Sacrum, profanum, Leszek Kołakowski, kultura.

1. WPROWADZENIE

Problematyka sekularyzacji i desakralizacji nie wydaje się z jednej strony niczym nowym, z drugiej jednak wskazuje na inny obszar zjawisk niż dotychczas klasyfikowane jako sakralne bądź pozasakralne. Świat jest strukturą dynamiczną, dlatego przedmioty czy zjawiska zakwalifikowane do sfery tego, co święte, mogą po pewnym czasie znaleźć się poza kręgiem zainteresowań badaczy. „Niektóre przedmioty, wcześniej święte, dostają się do sfery *profanum*, natomiast rzeczy wcześniej świeckie zostają uświęcone”². Próba zdefiniowania tych pojęć, a także odpowiedzi na pytania dotyczące genezy zjawiska oraz konsekwencji zacierania granic między *sacrum* a *profanum* to cel tego artykułu. Rozważania warto jednak rozpocząć od zdefiniowania pojęć.

2. SACRUM A PROFANUM

Podział na *sacrum* i *profanum* panuje przede wszystkim w myśli religijnej, jednak nie tylko. Z zagadnieniem tym zmagają się także filozofowie, psychologowie, a także wszyscy ci, którym nieobcy jest namysł nad kulturą. Pojawiają się jednak liczne wątpliwości dotyczące zakresu tych pojęć. Podział ten wydaje się bardzo trudny do ujęcia szczególnie w kategoriach filozoficznych. Jest to podział raczej intuicyjny i dotyczy kategorii kulturalnych, a nie poznawczych. Kiedy wykonujemy czynności codzienne: mycie, jedzenie, pracę, to dotyczą one sfery niesakralnej, kiedy idziemy zaś do świątyni, to pojawia się sfera świętości. Oto podział, który może odzwierciedlać poczucie ludzkie, przynajmniej dużej części osób, na poziomie czysto kulturalnym i obyczajowym³. Jednak nadal warto pamiętać, że poczucie tego, co święte, oraz przekonanie o jego przeciwieństwie będą uwarunkowane kulturowo, światopoglądowo oraz wyznaniowo. „Ruchy ciała – dla jogina, należące do sfery *sacrum*, dla protestanta będą należeć do sfery

¹ Dr Justyna Stecko, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska.

² J. Audinet, *Religia, miejsce pojawienia się odmienności*, [w:] *Encyklopedia religii świata*, t. II, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2002, s. 2055.

³ L. Kołakowski, *W salonie profesora Dudka*, „Odra” 2003/6, s. 25.

profanum. Używane instrumenty muzyczne i określone style śpiewu w Kościele Boga w Chrystusie, uważane będą za formę wyrażania kultu, za grzeszne natomiast w Kościele Chrystusa”⁴.

Pojawia się pytanie, kiedy ujawnił się dualizm: *sacrum* – *profanum*. Jedno z najbardziej popularnych rozwiązań wskazuje na sekularyzację jako zjawisko, którego początku można się doszukiwać dopiero w czasach oświecenia. Kołakowski idzie o krok dalej, mówiąc wprost, że dualizm ten jest w dużym stopniu efektem oświeceniowych koncepcji. Wcześniej taki podział nie miał sensu, ponieważ nic nie było religijnie obojętne: albo służyliśmy Bogu, albo diabłu, innej możliwości nie było⁵. Oświecenie dokonało desakralizacji życia, krytykowano podporządkowanie Bogu i Kościołowi. Najważniejszym celem człowieka miało być spożytkowanie swoich możliwości intelektualnych i uświadomienie sobie swojej wolności i niezależności. Zaczęło dominować przekonanie, że świat nie kryje już żadnej tajemnicy, a pojęcie Boga można zastąpić pojęciem człowieka. Zaszły dwa równoczesne, ale różne procesy⁶. Pierwszy, zgodnie z oryginalnym znaczeniem tego słowa, nazywany bywa sekularyzacją. Sekularyzacja to pojęcie, które choć ostatnio wyraźnie nadużywane, warto uściślić jego definicję, ponieważ bywa różnie rozumiane. „Dla Hegla pojęcie sekularyzacji było tożsame z wolnością; dla przeciętnego fizyka oznacza ono, że to nie Bóg stoi za eksperymentem; dla malarza – czasem, że stracił dobrego klienta, częściej, że może malować, co mu się żywnie podoba; dla większości Polaków – że zaraz po Mszy niedzielnej mogą iść na zakupy”⁷. Dla Kołakowskiego zaś pojęcie to określa zjawisko oddzielenia religii od życia politycznego. Drugi z procesów przebiegał w obszarze wierzeń oraz kultury i można nazwać go za Maxem Weberem odczarowaniem, bądź desakralizacją, czyli „usunięciem ze świata pierwiastka magicznego”⁸. Konsekwencją tego procesu był i wydaje się, że ciągle jest, zanik religii, a także praktyk z nią związanych. W jednym z referatów wygłoszonych na konferencji „Religijność w dobie popkultury”⁹ pojawiła ciekawa ilustracja współczesnego aspektu desakralizacji. Była to analiza zjawiska sprzedaży kościołów i ich zamiany na miejsca użyteczności publicznej. Część sprzedanych budynków zamieniono na budynki mieszkalne, muzea, sale koncertowe, a nawet na *skateparki*, restauracje i bary. Od czasu restrukturalizacji diecezji Buffalo, rozpoczętej w 2005 roku, sprzedano 18 z 77 kościołów, natomiast na aukcjach internetowych bądź w ofertach agencji handlu nieruchomościami można znaleźć atrakcyjne oferty sprzedaży kościołów między innymi kościół św. Józefa w stanie Pensylwania za 199 tysięcy dolarów, czy też obiekt w Nowym Jorku za 99 tysięcy oraz budynek sakralny w Spencer (Ohio) za jedyne 97 tysięcy¹⁰.

⁴ E. W. Rothenbuhler, *Komunikacja rytualna: od rozmowy codziennej do ceremonii medialnej*, Kraków 2003, s. 41.

⁵ Por. L. Kołakowski, *op. cit.*, s. 24.

⁶ Por. D. Bell, *Powrót sacrum. Tezy na temat przyszłości religii*, tłum. W. i K. Doroszowie, „Znak” 1983/9, s. 1378–1380.

⁷ P. Nowak, *Na początku był Kołakowski*, Tygodnik Powszechny, 2008/7.

⁸ D. Bell, *op. cit.*, s. 1379.

⁹ Konferencja organizowana przez UKSW 16 grudnia 2010, tematem przewodnim była: „Religijność w dobie popkultury”.

¹⁰ Między innymi agencja nieruchomości: www.churchpropertylocator.com, cyt. za: http://stacjakultura.pl/1,4,4946,Kosciol_na_sprzedaz_oblicza_desakralizacji_cz_I,1,artykul.html (dostęp: 10 III 2012).

Zarówno zjawisko sekularyzacji, jak i desakralizacji, różnorodnie rozumiane, nie wykluczają się wzajemnie, a można nawet zauważyć ich wzajemne warunkowanie. Czy jednak proces sekularyzacji pociągał za sobą zjawisko desakralizacji, czy też odwrotnie, pozostawiam bez odpowiedzi.

Kołąkowski wskazuje na bezpośrednie, religijne uwarunkowanie pojęcia *sacrum* i choć jego koncepcja bywa nazywana anachroniczną¹¹, wydaje się ciągle pomocna w analizie zagadnień sakralnych. Zdaniem myśliciela, ważnym aspektem zagadnienia sekularyzacji jest analiza tego zjawiska na płaszczyźnie chrześcijańskiego świata kultury, która może przebiegać dwojako. Jedną z dróg jest bezpośrednia negacja *sacrum*, zakwestionowanie istnienia jakiegokolwiek transcendencji, a co za tym idzie – świętości w ogóle. Drugie z wyjść wskazuje na uniwersalizację świętości, na zatarcie granicy między tym, co święte, i nieświęte. Jeżeli każdy nasz czyn wpiszemy w porządek Opatrzności i zamysłu Boga, zanegujemy sferę *profanum*. Powiedzieć, że wszystko jest święte, to tyle samo, co stwierdzić, że nic nie jest święte. Jedna i druga droga prowadzą do tych samych wyników. Przykładem, jaki przytacza Kołąkowski, jest filozofia Teilharda de Chardin. „Jest to chrześcijaństwo, które całkowicie odrywa się od swoich źródeł apokaliptycznych, chrześcijaństwo, które śpieszy się uświęcać z góry wszystkie formy życia świeckiego, jako że wszystkie mogą uchodzić za krystalizację boskiej energii; chrześcijaństwo bez zła [...]”¹². Kołąkowski złośliwie stwierdza, że chrześcijaństwo podejmuje „wysiłek mimikry”, starając się przybierać barwy otoczenia, i zamiast ocalenia sprowadza na siebie zagładę. Ponieważ tożsamość religii wspiera się na odróżnieniu *sacrum* i *profanum*. Nieco inaczej wyglądały czasy średniowiecza. Jednak rozróżnienie to istniało nie za sprawą kapłanów, ale naukowców, którzy starali się uniezależnić naukę od teologii, od nadzoru kościelnego. Być może więc teraz kapłani powinni reagować i zadbać o sakralny element fundamentu. Kołąkowski mówi wprost o tym, że odpowiedzialnych za współczesny rozpad chrześcijaństwa powinniśmy poszukiwać wśród duchownych¹³. W świecie, z którego świętość zostanie wyrzucona, pozostaną zdaniem Kołąkowskiego tylko dwie możliwości, „[...] wybór proponowany przez Baudelaire’a: kochankowie prostytutek i kochankowie obłoków; ci którzy znają wyłącznie satysfakcję chwili i z tej racji zasługują na pogardę, i ci którzy zatracają się w leniwej imaginacji i tym samym zasługują na pogardę. Wszystko zatem zasługuje na pogardę i oto morał końcowy”¹⁴. Współcześnie o tego rodzaju zjawisku nie można już mówić jak o czymś hipotetycznym, ale jak najbardziej realnym. Dookoła można postrzegać zacieranie różnicy między *sacrum* a *profanum*. Zdaniem religioznawców, jednym z przejawów tego zjawiska jest desakralizacja świąt między innymi Bożego Narodzenia. Dla ogromnej rzeszy ludzi święta rozpoczynają się w galeriach i supermarketach, a kończą na Wigili, coraz częściej można również spotkać się ze zjawiskiem komercjalizacji świąt oraz – jak określają to socjologowie – sakro-kiczu.

„Zagubiona sakralność świata pozostaje nieodżałowana. Na własną miarę wytwarzana przez współczesne instytucje religijne jest karykaturą – próbą wygenerowania z siebie

¹¹ J. Sieradzan, *Sacrum i profanum czy sacrofanum? Przemiany w rozumieniu sacrum we współczesnym świecie*, „Polskie Towarzystwo Ludoznawcze” 2006/90, s. 13–36.

¹² L. Kołąkowski, *Odwet sacrum w kulturze świeckiej*, [w:] *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Londyn 1982, s. 169.

¹³ Por. L. Kołąkowski, *Moje wróżby w sprawie przyszłości religii i filozofii*, [w:] *Mini wykłady o maxi sprawach*, t. III, Kraków 2000.

¹⁴ L. Kołąkowski, *Odwet sacrum w kulturze świeckiej...*, s. 173.

czegoś, co z natury powinno być odkryciem, olśnieniem, kontemplacją. Żaden tradycjonalista, choćby się uparł przy trumnach na pogrzebie (w sprzeciwie wobec kremacji zwłok), tyłem do ludzi odprawianej mszy świętej, komunii do ust – nie wygeneruje *sacrum*, które przepadło. Pozostało być może w sztuce, w muzyce, tej najszlachetniejszej, która zaklina coś nieuchwytnego¹⁵.

Konsekwencją zacierania różnic między tym, co stanowi sferę *sacrum*, a tym, co wskazuje na *profanum*, jest także zamglenie granic między takimi pojęciami, jak wojna i pokój, suwerenność i niewola, inwazja i wyzwolenie, kat i ofiara, równość i despotyzm, prawo i gwałt, zwycięstwo i porażka, nauczyciel i uczeń, rozum i błazeństwo [...]”¹⁶. Dzieje się tak dlatego, że odpychając *sacrum*, odpychamy też granice, które nas określają. Jedynie za pośrednictwem *sacrum* – zdaniem Kołakowskiego – jesteśmy w stanie zidentyfikować zło. To jedyny system odniesienia, jedyne kryterium, które pozwala odróżnić dobro od zła¹⁷.

Ludzkie istnienie cechuje i powinno cechować nieprzewyciężalne napięcie między *sacrum* a *profanum*, między porządkiem animalnym a porządkiem mitycznym, doczesnym a sakralnym, między koniecznością biologii a metafizycznymi ideami, między postawą błazna a kapłana. W różnych tekstach Kołakowski pokazuje liczne aspekty tego konfliktu, jednak sprowadza je on do owego nigdy nieusuwalnego napięcia, które nie tylko można zauważyć w rzeczywistości, ale w każdym człowieku. „Antynomie nie rozwiązują się, lecz pomagają nam dalej stawiać pytania nierozstrzygalne i wieść nasze życie z dala od nihilistycznej rozpacz”¹⁸. Widoczne są tu ponownie inspiracje Pascallem. Napięcie między *sacrum* a *profanum* jest konstytutywne dla istoty człowieka.

Zacieranie granic prowadzi do jeszcze jednego, według Kołakowskiego, niezwykle istotnego niebezpieczeństwa: do złudzenia, że życie ludzkie nic nie ogranicza, że człowiek jest doskonale plastyczny. Złudzenie to – propagowane zarówno przez Nietzschego, jak i Sartre’a – zamiast „[...] otworzyć przed człowiekiem perspektywę boskiego samotworzenia, zawiesza go w ciemności”¹⁹. Dzieje się tak dlatego, że „[...] jeśli bieg wszechświata i spraw ludzkich nie ma żadnego sensu odniesionego do wieczności, to, nie ma sensu w ogóle”²⁰. Kołakowski jest zdania, że jeśli Boga nie ma – jak pisał Dostojewski – to może się okazać, że wszystko wolno. I nie jest to próba prowokacji czy zabawy intelektualnej, ale pewna ocena sytuacji, w której się znaleźliśmy. Należy się zastanowić, razem z Kołakowskim, czy można stworzyć racjonalny kodeks normatywny bez odwoływania się do autorytetu Boga, którego istnienia nie sposób udowodnić, albo też wrodzonej intuicji moralnej, którą można obalić. Wydaje się, że pomysł Kanta jest najbardziej odważny, ale – zdaniem Kołakowskiego – i tak niedoskonały. Według niego imperatyw kategoryczny „[...] nie ma logicznego czy psychologicznego ugruntowania; mogą go odrzucić bez popadania w sprzeczność, a mogą

¹⁵ T. Bartoś, *Fakty i mity*, „Znak” 2011/678.

¹⁶ Por. L. Kołakowski, *Jeśli Boga nie ma... O Bogu, Diablu, Grzechu i innych zmartwieniach tak zwanej filozofii religii*, Kraków 1988, s. 171.

¹⁷ Podobnego zdania jest H. Jonas, dla którego przywrócenie kategorii świętości warunkuje etykę, która z dnia na dzień ma coraz trudniejsze zadanie w obliczu powiększających się możliwości człowieka. Por. Hans Jonas, *Etyka dla cywilizacji technologii*, tłum. M. Klimowicz, Kraków 1996, s. 58.

¹⁸ M. P. Markowski, *Bez ostatecznej syntezy*, „Tygodnik Powszechny”, „Apokryf” 43/18 (2002).

¹⁹ L. Kołakowski, *Czy diabeł może być zbawiony*, [w:] idem, *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, s. 172–173.

²⁰ L. Kołakowski, *Jeśli Boga nie ma...*, s. 171.

też przyjąć za nakaz naczelny – lecz tylko na mocy arbitralnej decyzji – chyba że pojawia się on w kontekście kultu religijnego²¹.

3. POJĘCIE TABU

Przekonania moralne mają inny status niż przekonania empiryczne. Nawet gdyby ludzie doszli do wniosku, że takie zdanie, jak „Tortury są złe”, jest prawdziwe, to nic by im nie przeszkadzało prawdę tę ignorować; podobnie jak wiele różnych prawd. Jednak przekonania moralne nie rodzą się z uznania prawdy albo fałszu, ale z poczucia winy, gdy je naruszamy. Tak więc wiedzę tę zdobyliśmy w inny sposób niż wiedzę dotyczącą rozróżnienia kolorów. Kołakowski zauważa, że na ten aspekt zwraca uwagę Biblia, nieco później Hegel, a ze współczesnych myślicieli Freud²². „Nasi prarodzice musieli uczynić zło, nim poznali, czym jest dobro; grzech przywiódł ich do wiedzy i uczynił ludźmi²³”. Tak więc doświadczenie tabu pozwala na moralne rozróżnienie dobra i zła. Wiemy naprawdę, czym jest dobro, dopiero poznając, czym jest zło; a wiedzę taką możemy uzyskać, czyniąc je. Tak więc dopiero gwałt tabu daje nam wiedzę na temat tej fundamentalnej różnicy. „*Sacrum* odsłania nam się w doświadczeniu upadku²⁴”. Warto także przypomnieć koncepcję Girarda, według którego kozioł ofiarny²⁵ jest fundamentem cywilizacji, a *sacrum* i transcendencja są konsekwencją i rezultatem zbiorowej przemocy²⁶. Odpowiedzialność za zabicie ofiary spoczywa na całej grupie, jednak winą obarcza się właśnie ofiarę, która jednocześnie staje się *sacrum*, ponieważ – zdaniem Girarda – „przemoc i *sacrum* są nierozłączne²⁷”. Według Kołakowskiego również pierwotne rozróżnienie między dobrem a złem wzięło się z poczucia winy, z naruszenia tabu. Tabu zaś jest ściśle powiązane z *sacrum*. Religia więc jest dla Kołakowskiego podstawą moralności, a także wartości moralnych.

Warto się zastanowić, czy Kołakowski może mieć rację, czy we współczesnej kulturze można w ogóle jeszcze mówić o tabu? Jednym z obszarów, w których mogliśmy jeszcze doszukać się świętości, była sfera śmierci. Wyrażała się ona w szacunku do ciał zmarłych, w ich nietykalności. Obecnie nie tylko powszechnie – i wydaje się, że jest to słuszne – akceptowane są przeszczepy organów, sekcje zwłok, ale zauważalne jest coś jeszcze. Charakterystyczne jest to, że człowiekowi w momencie śmierci odbieramy należny mu szacunek. Choć Kołakowski nie kwestionuje potrzeby ingerencji medycznych, to jednak łączy z tym pewną obawę, że ciała ludzi będą traktowane jak fabryka części zamiennych²⁸. I choć kultura europejska wydaje się daleka od tego, to choćby Stany

²¹ *Ibidem*, s. 207.

²² Zdaniem Freuda: „Najpierw klan braci zajął miejsce hordy ojca i został utwierdzony przez więź krwi. Współczesne społeczeństwo oparte jest na współwinie popełnionej zbrodni, religia na świadomości winy i wynikającej z niej skrzesze, moralność zaś jest częściowo oparta na konieczności społecznej, a częściowo oparta na konieczności społecznej, a częściowo, na potrzebie zadośćuczynienia, którego domaga się świadomość winy” (Z. Freud, *Totem i tabu*, tłum. M. Poręba, R. Reszke, Warszawa 1997, s. 143). Zob. także Z. Freud, *Kultura jako źródło cierpień*, tłum. J. Prokopiuk, oprac. R. Reszke, Warszawa 1995.

²³ L. Kołakowski, *Jeśli Boga nie ma...*, s. 216.

²⁴ *Ibidem*, s. 216.

²⁵ Por. R. Girard, *Kozioł ofiarny*, Łódź 1987, s. 134.

²⁶ R. Girard, *Sacrum i przemoc*, t. 1, Poznań 1994, s. 120.

²⁷ *Ibidem*, s. 25.

²⁸ Por. L. Kołakowski, *Cywilizacja na ławie oskarżonych*, [w:] *Cywilizacja na ławie oskarżonych*, Warszawa 1989, s. 213.

Zjednoczone są już w zdecydowanie bardziej niepokojącej sytuacji. Jest jeszcze jeden aspekt tej sprawy, który wydaje się Kołakowskiemu jest mniej ważny – krótko wspomina o tym w *Obecności mitu*. Pojęcie śmierci, jej doświadczenie, jest wypierane z naszego życia, ponieważ może być przyczyną naszego cierpienia. Uciekamy od tego zjawiska²⁹, „[...] nie w ten sposób jednak, by nieuchronność śmierci oswoić, ale tak, by zepchnąć ją z pola uwagi, usunąć z życia starcia z pytaniami ostatecznymi, dać się rozpuścić bez reszty każdorazowej bezpośredniości życia”³⁰.

Pojawia się pytanie, czy jest to powrót do pojęcia tabu, czy raczej całkowita z niego rezygnacja. Wydaje mi się, że raczej druga możliwość byłaby bardziej odpowiednia. Powodem, dla którego współczesny człowiek nie chce uczestniczyć w odejściu ostatecznym drugiej osoby, nie jest to, że jest to dla niego porażające lub że jest to świętość, przed którą czuje respekt i szacunek. Dzieje się tak raczej dlatego, że śmierć nie jest estetyczna, a ludzie przejawiają pod tym względem coraz większe potrzeby. Także dlatego, że nie chcemy mówić o tym, co jest dla nas przykre i krępujące. Żyjemy w kulturze, w której każda dziedzina życia jest udoskonalana. Biel jest jeszcze bielsza, radość jeszcze intensywniejsza, nie ma więc miejsca na niedoskonałości, czyli na śmierć.

Kolejną sferą tabu była seksualność człowieka. Tutaj nie ma żadnych wątpliwości. To, co kiedyś było otoczone religijną tajemnicą, dziś znajduje się pod mikroskopem i na pierwszych stronach kolorowych czasopism. Moment inicjacji seksualnej czy poczęcia stanowiły, jak pisze Kłoczowski: „[...] momenty działania potężnych sił sakralnych, dlatego wymagały rytualnego wprowadzenia i ochrony, bez których sfera seksu była niebezpieczna”³¹. Obecnie nie tylko przeżycie seksualne zostało oderwane od prokreacji, ale i inicjacja seksualna zostaje przeniesiona z intymnego otoczenia do różnych obcych nam miejsc. Nierzadko w dzisiejszych czasach defloracja odbywa się z pomocą lekarza i środków znieczulających. Okazuje się, że sytuacja ta różni się od pójścia do stomatologa jedynie tym, że jest jednorazowa. Co więcej, życie intymne z alkowy przeniesiono do mediów, wprowadzono liczne zasady, jakie kobieta i mężczyzna muszą spełniać. Przeważają w tego rodzaju nowościach kolorowe czasopisma dla pań. Trudno mówić na tym gruncie jeszcze o tabu. Wydaje się, że pozostał jeszcze zakaz kazirodstwa czy niejedzenia ludzkiego mięsa. Choć wydarzenia z 2004 roku³² oraz show zaproponowane w 2011 roku przez holenderską telewizję³³ stawiają również przestrzeganie tych zasad pod znakiem zapytania.

Polscy publicyści mają nieco inny pogląd niż Kołakowski na temat tabu. Okazuje się, że do tych tematów zaliczają między innymi prywatność, życie seksualne, aborcję, feminizm, ateizm, historię, socjalizm, kapitalizm czy papieża. Mimo że twórcy artykułu powołują się na koncepcję Leszka Kołakowskiego, można odnieść wrażenie, że zmienili oni nie tylko kontekst rozważań, ale i ich sens. Tabu jest dla nich rodzajem zagrożenia wolności, a także stoi w konflikcie z demokracją i kulturą masową. Tabu określają też

²⁹ Por. J. Stecko, *Bioetyka końca życia*, [w:] *Filozofia wobec XXI wieku*, red. L. Gawor, Lublin 2004, s. 251 n.

³⁰ L. Kołakowski, *Obecność mitu*, Wrocław 1994, s. 105.

³¹ J. A. Kłoczowski, *Więcej niż mit, Leszka Kołakowskiego spory o religię*, Kraków 1994, s. 293.

³² W 2004 roku w Niemczech rozpoczął się proces mężczyzny, który drogą internetową znalazł osobę chętną do tego, aby została zabita i zjedzona przez zabójcę, plan ogłoszenia został zrealizowany.

³³ W holenderskim programie telewizyjnym *Króliki doświadczałyne (Proefkonijnen)* wyemitowanym 21.12.2011 roku prezenterzy sprawdzali smak ludzkiego mięsa, zjadając nawzajem części wykrojone przez chirurgów z własnych ciał na potrzebę eksperymentu. Choć program wzbudził liczne pytania dotyczące prawdziwości nagranych scen, nie zmienia to faktu łamania tabu.

jako czynnik wyróżniający z ogromnej masy ludzi, „[...] tabu na przykład pozwala nam się wyodrębnić z ludzkiego morza: nie jemy wieprzowiny, jesteśmy Żydami; nie uprawiamy seksu przed ślubem, jesteśmy chrześcijanami; nie całujemy się w parku ani na ulicy [...]”³⁴. Wydaje się, że takie ujęcie tematu nie wprowadza nas w obszar świętości i moralności.

Dla Kołakowskiego zbiór tabu stanowi o kulturze: „[...] kultura bez tabu, jest kwadratowym kołem”³⁵. Dlatego że obecność tabu jest nie tylko filarem życia religijnego, ale także systemu moralnego. W pojęciu kultury – zdaniem Kołakowskiego – ujawnia się związek dobra i zła z dziedziną *sacrum*. Nasuwa się pytanie, co się stanie z naszą kulturą, jeśli – jak twierdzi Kołakowski – odczarowaliśmy tabu i ten proces nadal trwa. Wydaje się, że kultura bez tabu nadal będzie kulturą, szczególnie w szerokim pojęciu tego słowa; jednak można się zgodzić z Kołakowskim, że będzie miała już zupełnie nowy wymiar. Być może pozostanie nam już wtedy tylko to, co przewidział Hobbes w *Lewiatanie*, policja chroniąca nas przed wzajemną agresją.

Pojawia się pytanie, co rozpoczęło ten proces sekularyzacji i desakralizacji świata. Czy jedynie kultura oświeceniowa ponosi winę? W tekstach Kołakowskiego można znaleźć różne odpowiedzi na tak postawiony problem. Po pierwsze procesie tym brała udział myśl oświecenia, a wynikało to z potrzeby zracjonalizowania wszystkich elementów życia człowieka i postulatu o możliwości samodoskonalenia. Po wtóre – myśl Marksa i wyływało to również z propozycji człowieka prawie doskonałego, niezależnego od *sacrum*, a także wpłynęła na ten proces filozofia Nietzschego, który „[...] dopowiedział wszystko do końca: świat nie wytwarza sensu i nie wytwarza także różnicy między dobrem i złem, rzeczywistość jest bezcelowa i nie ma za nią żadnej innej ukrytej rzeczywistości, świat, jakim go widzimy, jest Ultimatum, nie próbuje nam niczego powiedzieć, nie odsyła do niczego innego, wyczerpuje się sam w sobie i jest głuchoniemy”³⁶. A jeśli wszechświat rzeczywiście jest głuchy, to nie ma znaczenia, czy człowiek ma dar mowy, bo jego mowa będzie tylko grą, którą się bawi. „*Nada, nihil*, nic – oto ostatnie słowo i testament znikającego Boga, a i człowieka, który jest przyzwalającym świadkiem Jego odejścia. Mówił tak Hiob, Dawid Eklezjastes, Pascal, Dostojewski, Kierkegaard, a także Lukrecjusz, Schopenhauer, Nietzsche, Sartre, Camus, Céline i wielu innych”³⁷. Wydaje się, że zaczynem owej lawiny, którą dziś analizujemy była właśnie myśl oświecenia. Jednak zanegowanie oświecenia nie jest prostym rozwiązaniem, ponieważ wartość osiągnięć tej epoki jawi się nieco dwuznacznie. Z jednej strony kultura oświeceniowa pozostawiła nam niechęć do religii, ale z drugiej nadała światu ogromne tempo rozwoju. Jego efektem są wszystkie udogodnienia, których nie tylko nie potrafimy, ale też nie chcielibyśmy się wyrzec. Nie potrafimy jednak przewidzieć ani kierunku, ani konsekwencji, jakie nam te zmiany przyniosą. Właściwie trudno mówić o jakichkolwiek ramach.

³⁴ Zespół autorów, *Białe plamy, czarne dziury, Polskie tabu, czyli o czym nie mówimy otwarcie*, „Polityka” 2003/25.

³⁵ L. Kołakowski, *Jeśli Boga nie ma...*, s. 214.

³⁶ L. Kołakowski, *Cywilizacja na ławie oskarżonych*, s. 205.

³⁷ L. Kołakowski, *Jeśli Boga nie ma...*, s. 231.

4. ZAKOŃCZENIE

Mimo licznych głosów etyków przestrzegających przed różnymi konsekwencjami, nie można przewidzieć wszystkich potencjalnych zagrożeń. W historii istnieje wiele przykładów na to, że zwyczajnie wyobrażenia człowieka często przewyższa wszelkie obawy. Jak pisze Kołakowski, żyjemy więc w świecie dwuznacznym. Racjonalizmu propagowanego przez myślicieli oświeceniowych nie powinno się traktować, jakby był złą ideą. Hasło *sapere aude*³⁸ dzisiaj nie jest już niepotrzebne. Jednak należy mieć świadomość, że istnieją problemy, z którymi rozum sobie nie poradzi, a w swojej pysze najprawdopodobniej nie będzie chciał przyznać się do porażki.

Tak więc w konsekwencji wydajemy się rozczarowani zarówno tym, co straciliśmy, jak i tym, co zyskaliśmy dzięki oświeceniu. Rozczarowani bezsilnością tradycji, jak i zadowoleniem nią, religią i uwolnieniem od niej; filozofią, podobnie jak światem, w którym osłabły metafizyczne poszukiwania; utopiami, a także stratą utopijnego myślenia; techniką, którą doświadczamy równocześnie jako fascynującą i odpychającą. „Jesteśmy przekarmieni, lecz nigdy nie nasyчени”³⁹.

LITERATURA:

- [1] Audinet J., *Religia, miejsce pojawienia się odmiennosci*, [w:] *Encyklopedia religii świata*, Warszawa 2002.
- [2] Bartoś T., *Fakty i mity*, „Znak” 2011/678.
- [3] Bell D., *Powrót sacrum Tezy na temat przyszłości religii*, „Znak” 1983/9.
- [4] *Białe plamy, czarne dziury, Polskie tabu, czyli o czym nie mówimy otwarcie*, „Polityka” 2003/25.
- [5] Freud Z., *Kultura jako źródło cierpień*, Warszawa 1995.
- [6] Freud Z., *Totem i tabu*, Warszawa 1997.
- [7] Girard R., *Kozioł ofiarny*, Łódź 1987.
- [8] Girard R., *Sacrum i przemoc*, Poznań 1994.
- [9] Heidrich Ch., *Leszek Kołakowski, Zwischen Skepsis und Mystik*, Verlag Neue Kritik Heidrich, Frankfurt am Mein 1995.
- [10] Jonas H., *Etyka dla cywilizacji technologii*, tłum. M. Klimowicz, Kraków 1996.
- [11] Kłoczowski J. A., *Więcej niż mit, Leszka Kołakowskiego spory o religię*, Kraków 1994.
- [12] Kołakowski L., *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Londyn 1982.
- [13] Kołakowski L., *Cywilizacja na ławie oskarżonych*, Warszawa 1989.
- [14] Kołakowski L., *Jeśli Boga nie ma ... O Bogu, Diabie, Grzechu i innych zmartwieniach tak zwanej filozofii religii*, Kraków 1988.
- [15] Kołakowski L., *Mini wykłady o maxi sprawach*, t. III, Kraków 2000.
- [16] Kołakowski L., *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 1999.
- [17] Kołakowski L., *Obecność mitu*, Wrocław 1994.
- [18] Kołakowski L., *W salonie profesora Dudka*, „Odra” 2003/6.
- [19] Markowski M. P., *Bez ostatecznej syntezy*, „Tygodnik Powszechny”, „Apokryf” 43/18 (2002).
- [20] Nowak P., *Na początku był Kołakowski*, „Tygodnik Powszechny” 2008/7.
- [21] Rothenbuhler E. W., *Komunikacja rytualna: od rozmowy codziennej do ceremonii medialnej*, Kraków 2003
- [22] Sieradzan J., *Sacrum i profanum czy sacrofanum? Przemiany w rozumieniu sacrum we współczesnym świecie*, „Polskie Towarzystwo Ludoznawcze” 2006/90, s. 13–36.

³⁸ L. Kołakowski, *Nasza wesola apokalipsa*, [w:] *Moje słuszne poglądy...*, s. 45.

³⁹ Ch. Heidrich, *Leszek Kołakowski, Zwischen Skepsis und Mystik*, Verlag Neue Kritik Heidrich, Frankfurt am Mein 1995, s. 303.

[23] Stecko J., *Bioetyka końca życia*, [w:] *Filozofia wobec XXI wieku*, red. Gawor L., Lublin 2004.

[24]

http://stacjakultura.pl/1,4,4946,Kosciol_na_sprzedaz_oblicza_desakralizacji_cz_I,1,artykul.html
(dostęp: 10 III 2012).

**DO WE NEED SACRUM? CULTURE DIAGNOSIS IN TERMS OF LESZEK
KOŁAKOWSKI**

The article deals with the issues of secularization and desecralization of contemporary social life. It briefly describes the reasons for the division of reality into sacred and profane, referring to the analysis of texts by Leszek Kołakowski. The study is an attempt to summarize the consequences the blurring of distinctions leads to between that what constitutes the realm of the sacred and the profane.

Keywords: sacrum, profane, Leszek Kołakowski, culture.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.12

Tomasz WICHA¹

KONCEPCJA POLITYKI PRAWA I SPRAWIEDLI- WOŚCI WOBEC EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

W artykule opisano politykę realistyczną prowadzoną przez Prawo i Sprawiedliwość w latach 2005–2007 oraz prezydentury Lecha Kaczyńskiego (2005–2010) wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. Autor analizuje „politykę jagiellońską”, zestawiając ją z „polityką piastowską” reprezentowaną przez rządy Platformy Obywatelskiej. W ocenie polityków PiS realizacja polskich strategicznych interesów była możliwa jedynie w koalicji z państwami Europy Środkowej i Wschodniej, które łączy nie tylko rodowód historyczny, ale także położenie na obszarze styku kultur, między Wschodem a Zachodem.

Politykę wschodnią w warunkach integracji europejskiej i współpracy transatlantycznej ujęto w zestawieniu ze strategicznym partnerstwem z Ukrainą oraz Gruzją. Zadaniem Polski, zdaniem PiS, było częstsze korzystanie z instrumentów Unii Europejskiej. Rolą Polski w opinii decydentów politycznych PiS było kształtowanie wschodniego wymiaru polityki Unii Europejskiej, to gwarantowało jej bowiem podmiotowość w relacjach Federacji Rosyjskiej z państwami Europy Środkowej i Wschodniej. Budowa silnej pozycji Polski w Unii Europejskiej była możliwa ze względu na rolę, jaką Polska mogła odegrać jako ambasador państw Europy Środkowej i Wschodniej na arenie europejskiej. Ścisłe sojusze z Ukrainą i Gruzją wiązały się z kwestiami strategicznymi, między innymi bezpieczeństwem energetycznym. Niepodległa i suwerenna Gruzja oraz Ukraina były gwarantem suwerenności Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: polityka realistyczna, polityka "jagiellońska", polityka "piastowska".

1. EUROPA ŚRODKOWA I WSCHODNIA – REGIONALNE ŚRODOWISKO MIĘDZYNARODOWE POLSKI

Prawo i Sprawiedliwość (PiS) jest stronnictwem, które dokonywało w latach 2001–2011 analizy państw Europy Środkowej i Wschodniej, wykorzystując wiedzę historyczną. Politycy tej formacji uważali, że w ocenie środowiska międzynarodowego Polski zjawiska kulturowe i cywilizacyjne w tej części kontynentu pozostają nie mniej istotne niż stosunki polityczne. Wyraźnie w myśli politycznej PiS Europa Środkowa była postrzegana jako część kontynentu europejskiego wydzielona na podstawie osi geopolitycznej (Wschód–Zachód). Istotny wpływ na takie myślenie miały także uwarunkowania strategiczne. W analizie Europy Środkowej nie pomijano czynników kulturowych i historycznych². Interpretacja położenia geograficznego oraz identyfikacja państw regionu prowadziły do stwierdzenia, że Europa Środkowa jest obszarem ograniczonym przez strefy zwartego osiedlenia ludności romańskiej i rosyjskiej oraz mórz – Bałtyku, Adriatyku, Morza Śródziemnego i Morza Czarnego³, dlatego też ściśle łączono ze sobą dzieje państw typowo

¹ Mgr Tomasz Wicha, Zakład Teorii Polityki i Metodologii Politologii, Wydział Politologii, UMCS Lublin.

² D. Dzierżek, W. Paruch, *Europa Środkowa – idee i koncepcje*, [w:] *Polska i Europa Środkowa. Demokracja. Konsolidacja. Europeizacja*, red. E. Nowak, R. Riedel, Lublin 2010, s. 21.

³ *Ibidem*, s. 22.

środkowoeuropejskich (Republika Czeska, Węgry, Polska) z sytuacją na terenach postradzieckich (państwa kaukaskie, Rosja, państwa bałtyckie). Poszukiwano wyznaczników polityki zagranicznej wobec całego regionu określanego jako Europa Środkowa i Wschodnia, a nie tylko wobec poszczególnych państw.

Tożsamość regionu (jako region autor określa obszar między Morzem Czarnym a Morzem Bałtyckim) jest budowana na podstawie aspiracji decydentów politycznych, a także czynników kulturowych i historycznych, które należy zbadać, aby zrozumieć specyfikę ziem położonych na tym obszarze. Według PiS Europa Środkowa i Wschodnia miała istotne znaczenie nie tylko w sensie regionalnym, ale także w ujęciu kontynentalnym, a nawet powszechnym, władza nad tym terenem bowiem implikowała mocną pozycję w Europie, co skutkowało podniesieniem rangi oraz statusu poszczególnych państw europejskich. Teren Europy Środkowej stanowił obszar polsko-rosyjskich napięć, co skutkowało osłabieniem relacji bilateralnych oraz działaniami, które Polska i Rosja podejmowały wobec mniejszych państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Taki splot czynników mocno eksponowano w myśleniu politycznym PiS.

Zdaniem PiS, brak politycznej woli, aby zajmować się państwami Europy Środkowej i Wschodniej, może wpłynąć na ożywienie imperialnych aspiracji Federacji Rosyjskiej. Polska polityka wobec Wschodu powinna zostać zaktywizowana oraz wymaga konsensusu na wewnętrznej scenie politycznej w kwestii precyzyjnie zdefiniowanych interesów narodowych i racji stanu. Polska polityka wschodnia ma pozostać realistyczna, a jednocześnie zachować elementy idealizmu w stosunkach międzynarodowych⁴.

Państwa Europy Środkowej i Wschodniej są terenem zróżnicowanym geograficznie, o różnej przeszłości historycznej oraz rozbieżnych formach organizacji społeczeństw. Badacze Europy Środkowej i Wschodniej, między innymi Charles Crawford, zauważyli, że to państwa znajdujące się pomiędzy wpływami krajów Wschodu i Zachodu⁵. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej znajdują się między Niemcami a Rosją – państwami, odwiecznie rywalizującymi o dominację w Europie Środkowej i Wschodniej, z aspiracjami, aby siłą na arenie europejskiej przenieść na arenę globalną. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej są terenami na granicy kultur Wschodu i Zachodu, co implikowało zróżnicowanie kulturowe oraz miało wpływ na podejmowane działania obywatelskie w regionie. Zróżnicowanie polityczne, a także społeczne regionu było warunkowane także kulturowo. W myśli politycznej PiS wyraźnie widać pogląd, że decydenci polityczni rządzący w państwach Europy Środkowej i Wschodniej mieli odmienne podejścia do kwestii praw człowieka, demokracji i wolności.

Prawo i Sprawiedliwość uważało, że transformacja państw Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku powinna definitywnie przesądzić o ukierunkowaniu się interesów państw regionu na Zachód. Istotą transformacji ustrojowej było także wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej oraz budowa lub odbudowa państw narodowych. Warto zauważyć, że społeczeństwa Europy Środkowej i Wschodniej charakteryzuje wysokie zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego, co znacząco wpłynęło na charakter transfor-

---

⁴ *Nowoczesna Polska 2020: Materiały i dokumenty*, III Kongres Prawa i Sprawiedliwości. Zespół Pracy Państwowej, Poznań 6–7 III 2010, s. 114.

⁵ Ch. Crawford, *East Central European Politics Today*, Manchester 1996, s. 3.

macji systemowej oraz, co nie mniej istotne, skuteczność procesu, który miał doprowadzić do rozprzestrzenienia demokracji w regionie⁶.

Prawo i Sprawiedliwość nie miało wątpliwości, że z analizy mapy polityczno-terytorialnej oraz geografii Europy Środkowej i Wschodniej wynika wyraźne zróżnicowanie państw pod względem terytorium. W Europie Środkowej i Wschodniej można znaleźć państwa duże (Rosja), średnie (Ukraina, Polska) oraz małe (Litwa). Nakładały się na to również czynniki populacyjne. Przyczyn różnic w społeczeństwach zamieszkujących obszar Europy Środkowej i Wschodniej doszukiwano się w trwających od kilku stuleci procesach demograficznych, które były spowodowane działaniami politycznymi (wojny) i społecznymi (migracje). Wskazane procesy demograficzne wpłynęły na powstanie zarówno państw, które charakteryzowało jednolite wyznanie, jak i takich, w których kwestie narodowe i etniczne stanowiły podstawę do sporów ideologicznych. Konflikty narodowo-etniczne i religijno-wyznaniowe doprowadziły do wielu podziałów społecznych i politycznych. Co więcej, kwestia wyznania nie pozostała bez znaczenia dla działań decydentów politycznych, co w konsekwencji mogło doprowadzić nawet do zmian terytorialnych⁷.

Według PiS polityka wschodnia miała znaczenie w okcidentalizacji regionu, podmiotowe istnienie Europy Środkowej i Wschodniej bowiem opiera się na roli Stanów Zjednoczonych w regionie, a nie na jego potencjale⁸. W opinii PiS III Rzeczpospolita przyjęła minimalistyczną koncepcję wobec Europy Środkowej i Wschodniej. Uznano, że Polska ze względów materialnych, ekonomicznych oraz mentalnych powinna przestać zajmować się kwestią wschodnią. Zauważyć można było gotowość Polski do działań na arenie międzynarodowej ukierunkowanych na Europę Środkową i Wschodnią tylko pod przewodnictwem Unii Europejskiej lub pod auspicjami mocarstw, które pozostawały członkami Wspólnoty⁹. Według PiS Polska powinna wzmacniać podmiotowość regionu nie tylko wobec Rosji i Niemiec – najważniejszych sąsiadów obszaru – ale również wewnątrz UE i Sojuszu Północnoatlantyckiego, aby móc realizować cele państw środkowoeuropejskich należących do tych organizacji oraz działać na rzecz przyjęcia do nich państw wschodnioeuropejskich. Poszukiwano więc czynników wzrostu potencjału politycznego regionu jako całości kosztem innych uczestników stosunków międzynarodowych, będących w ujęciu historycznym przeciwnikami samodzielnego rozwoju państw leżących na tym obszarze.

Inną konstytutywną cechą myśli politycznej PiS było postrzeganie najbliższego środowiska międzynarodowego Polski jako najważniejszego czynnika geopolitycznego, przesądzającego niemal o statusie międzynarodowym Rzeczpospolitej. Stąd przeświadczenie o konieczności wypracowania spójnej polityki wobec regionu. To przesłanie PiS uznawało za priorytetowe w okresie rządów w Polsce w latach 2005–2007 oraz prezydentury Lecha Kaczyńskiego w okresie 2005–2010. W tej mierze śmierć prezydenta była symbolicznym wydarzeniem dla polityki wschodniej realizowanej przez PiS.

---

⁶ A. Antoszewski, *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Wrocław 2006, s. 17.

⁷ *Ibidem*, s. 19.

⁸ P. Żurawski vel Grajewski, *Polska polityka wschodnia*, [w:] *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej: Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej*, red. J. Kloczkowski, T. Żukowski, Warszawa–Kraków 2010, s. 311.

⁹ A. Nowak, *Polska polityka wschodnia: historyczne inspiracje i współczesne dylematy*, [w:] *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej...*, s. 233.

W stronnictwie kierowanym przez Jarosława Kaczyńskiego uważano również, że realistyczna polityka Polski wobec Europy Środkowej i Wschodniej nie może się opierać na iluzji z jednej strony o pełnej zbieżności interesów Polski i Niemiec, a z drugiej o europeizacji i demokratyzacji Rosji. Oba przeświadczenia traktowano jako założenia nieuprawnione nie tylko w kontekście historycznym, ale również pragmatycznym, wyciągając stosowne wnioski z decyzji politycznych podejmowanych w Berlinie i Moskwie oraz z restytucji współpracy niemiecko-rosyjskiej, przede wszystkim w sferze gospodarczej. Polska miała budować własny model polityki wobec regionu swojego położenia, dążąc do uzyskania pozycji przywódcy dla państw środkowoeuropejskich i wschodnioeuropejskich. Argumentowano taką postawę, nie tylko przywołując dane ekonomiczne, demograficzne oraz polityczne, ale sięgając również po wiedzę historyczną. Polska silna w Europie Środkowej oraz wobec Europy Wschodniej miała szansę stać się ważnym partnerem dla Stanów Zjednoczonych oraz wśród mocarstw europejskich kierujących Unią Europejską. Miał to być dodatkowy czynnik zastępujący niedostatki Polski w innych dziedzinach, na przykład pod względem cywilizacyjno-ekonomicznym.

2. MODEL POLITYKI REALISTYCZNEJ WOBEC EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

Zmiany polityczne w Polsce w 2005 roku (wygrana PiS) pogłębiły nieufność między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską. Rząd Kazimierza Marcinkiewicza oraz prezydent RP Lech Kaczyński zastosowali „twardą” politykę wobec Rosji. Stosunki dwustronne od jesieni 2005 roku można ocenić jako silnie ochłodzone. Choć minister spraw zagranicznych RP Stefan Meller zapewniał w *exposé*, że rządowi Marcinkiewicza zależy na współpracy gospodarczej z Federacją Rosyjską. Meller przypominał, że Polskę i Rosję łączy potencjał bliskości etnicznej, historycznej i kulturalnej¹⁰.

Władze Rzeczypospolitej rozpoczęły politykę wspierania demokratycznych przemian na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw, przede wszystkim na Ukrainie i w Gruzji. Prezydent Kaczyński działał na rzecz prozachodnich i transatlantyckich dążeń Ukrainy¹¹. W ocenie premiera Jarosława Kaczyńskiego jedyną właściwą formułą polityki wobec Rosji jest realizm. Natomiast do 2005 roku, czyli w okresie dominacji w polityce zagranicznej orientacji lewicowo-liberalnej, dostrzec można było dysproporcję w realizacji wizyt dwustronnych na szczeblu prezydenckim między Warszawą a Moskwą. Polityczna ofensywa prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego nie spotkała się z odzewem ze strony rosyjskiej¹².

W okresie sprawowania władzy przez PiS podjęto także próbę wsparcia „kolorowej” rewolucji na Białorusi na początku 2006 roku. Deklaracje decydentów politycznych Rzeczypospolitej dotyczyły wspierania sił demokratycznych i obywatelskich na Białorusi, aby stworzyć społeczeństwu białoruskiemu możliwości dostępu do informacji¹³. W programie

¹⁰ Zob. więcej: Wystąpienie sejmowe ministra Stefana Mellera, 15 II 2007, <http://orka2.sejm.gov.pl> (dostęp: 13 I 2012).

¹¹ Wywiad prezydenta Lecha Kaczyńskiego dla PAP na tematy międzynarodowe, 24 I 2006, www.pap.pl (dostęp: 15 XI 2010).

¹² Wystąpienie J. Kaczyńskiego w czasie dyskusji nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski, Stenogramy z posiedzenia Sejmu RP, 21 I 2004, <http://orka2.sejm.gov.pl>, [b.p.], (dostęp: 13 I 2012).

¹³ Zob. więcej: Wystąpienie sejmowe ministra Stefana Mellera, Stenogramy z posiedzenia Sejmu RP, 15 II 2007, <http://orka2.sejm.gov.pl>, [b.p.], (dostęp: 13 I 2012).

PiS z 2005 roku jako cele strategiczne dla Polski wymieniono rozszerzenie Unii Europejskiej w kierunku wschodnim, a także strategiczne partnerstwo z Ukrainą.

W latach 2005–2010 za realizację polityki wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej w imieniu formacji PiS odpowiadał prezydent Lech Kaczyński, utrzymując, że bezpieczeństwo Polski w znacznej mierze zależy od stabilnego i trwale ułożonego politycznie sojuszu ze wschodnimi sąsiadami Rzeczypospolitej. Tak zwana idea jagiellońska, którą wcielał w życie Lech Kaczyński, opiera się na strategicznej, politycznej wspólnocie interesów państw, które tworzyły I Rzeczpospolitą – Polska, Litwa, Białoruś i Ukraina, lub były pod jej oddziaływaniem – Łotwa i Estonia. Z wymienionym państwami Polskę łączyły nie tylko przeszłość i podobne położenie, ale także miały wspólne konkretne współczesne interesy. Niemniej podstawą projektu zwanego „polityką jagiellońską” była nie tylko wspólnota interesów między państwami, ale także strategiczne zagrożenie ze strony Rosji, która chciała odbudować swoją imperialną pozycję.

Rzeczpospolita Polska w okresie rządów PiS (2005–2007) oraz prezydentury Lecha Kaczyńskiego (2005–2010) była zainteresowana przyjęciem przez państwa znajdujące się po wschodniej granicy Europy Środkowej europejskich standardów: demokracji, gospodarki rynkowej, praw człowieka i praw mniejszości. Efektem miała być akcesja państw Europy Wschodniej do struktur Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego, co skutecznie osłabiło aspiracje Federacji Rosyjskiej do roli hegemonu w regionie¹⁴.

Relacje z państwami Europy Środkowej i Wschodniej zajmowały ważne miejsce w polityce zagranicznej prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Polityczna droga, którą obrano, odnosiła się do wzorca historycznego – polityki Jagiellonów oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Istota polityki jagiellońskiej znalazła współczesną modyfikację. Przemyslenia Jerzego Giedroycia wywarły wpływ na politykę Lecha Kaczyńskiego wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. Esencją tej idei było przekonanie, że niepodległość Rzeczypospolitej ma ścisły związek z niepodległością Litwy, Ukrainy i Białorusi. W koncepcji tej znalazło się także zastrzeżenie, że budowanie dobrych relacji z Federacją Rosyjską nie może odbywać się kosztem mniejszych państw Europy Środkowej i Wschodniej.

Istotą polityki PiS wobec Europy Środkowej i Wschodniej była aktywna polityka w regionie, polegająca na budowaniu więzi współpracy politycznej i gospodarczej ze wschodnimi sąsiadami RP, ze szczególnym zwróceniem uwagi na Ukrainę, Litwę i Gruzję – państwa położone w odmiennych subregionach tej części Europy. Polska wyrażała również zainteresowanie pokojową stabilizacją w regionie. Tej polityce służyć miało wzmacnianie zaangażowania sojuszników zachodnioeuropejskich Rzeczypospolitej oraz partnerów w Unii Europejskiej. Kooperacja tego typu miała wspierać rozwój państw na Wschodzie. Uważano, że zadaniem rządu RP jest umocnienie pozycji Polski w Unii Europejskiej poprzez nowe otwarcie w stosunkach Unia Europejska – Europa Wschodnia. Tworzenie wschodniego wymiaru Unii Europejskiej można ocenić jako priorytet polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵.

Zdaniem Pawła Kowala, wiceministra spraw zagranicznych w rządzie PiS, po odejściu od porozumienia politycznego w „kwestii wschodniej” w debacie publicznej pojawiło się

¹⁴ A. Szeptycki, *Nowa odsłona polskiego mesjanizmu na Wschodzie?*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i Unii Europejskiej. Problemy tożsamości i adaptacji*, red. S. Bieleń, Warszawa 2010, s. 290.

¹⁵ *Dwa lata solidarnego państwa: Rządy premierów Kazimierza Marcinkiewicza, Jarosława Kaczyńskiego październik 2005–październik 2007*, Warszawa 2007, s. 46.

wiele nieścisłości dotyczących tendencji politycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej oraz kwestii wyolbrzymienia niektórych problemów w stosunkach między państwami regionu. Zbyt łatwo poddawano krytyce sytuację na Ukrainie, opierając się wybiórczo jedynie na pojedynczych nieprawidłowościach, wobec których formułowano ogólne wnioski, mające uzasadnić redukcję stopnia zaangażowania się Polski na Wschodzie. Zwrócono uwagę, że wektor w polityce zagranicznej Rzeczypospolitej powinien być zorientowany na Zachód, w kierunku Unii Europejskiej. Ukraina, Białoruś oraz Mołdawia i państwa Kaukazu Południowego nieuchronnie zbliżały się ku rosyjskiej strefie wpływów. Pozostawienie polityki wschodniej w „głównym nurcie” polityki zagranicznej Unii Europejskiej skutkowało osłabieniem zarówno pozycji Polski na arenie międzynarodowej, jak i faktycznym zapomnieniem o państwach Europy Środkowej i Wschodniej¹⁶.

Zdaniem PiS, należało położyć nacisk na kształtowanie przez Polskę polityki wschodniej Unii Europejskiej, a strategiczne cele państwa powinny odegrać kluczową rolę w określeniu wymiaru wschodniego polityki zagranicznej. Unia Europejska miała być środkiem, a nie podmiotem politycznym, zatem należało wzmocnić wszelkie działania dyplomatyczne, aby włączyć UE w realizację polskich interesów w Europie Środkowej i Wschodniej.

Za niezbędne PiS uważało włączenie się Polski w główny nurt polityki Unii Europejskiej wobec Wschodu. Postulowano aktywizację działań Polski na Wschodzie, z wykorzystaniem programu Partnerstwa Wschodniego oraz innych instrumentów Unii Europejskiej. Zwrócono uwagę na kwestię modernizacji, która powinna zostać przeprowadzona u wschodnich sąsiadów, czyli na Ukrainie, Białorusi oraz w Gruzji. Kolejnym elementem była promocja rozszerzenia UE oraz wprowadzenie ruchu bezwizowego, a nie tylko umowy o małym ruchu granicznym. Wspieranie modernizacji wschodnich sąsiadów Polski powinno się odbyć w poszanowaniu specyficznych warunków tych krajów, ze szczególnym uwzględnieniem dyktatury Aleksandra Łukaszenki na Białorusi. Monitorowanie kwestii wartości demokratycznych oraz przestrzegania praw człowieka nie powinno przysłańać strategicznych interesów Polski¹⁷.

Instrumentarium unijne w polityce wschodniej Polski można podzielić na trzy poziomy:

1. polityczno-strategiczny, czyli wsparcie aspiracji unijnych wschodnioeuropejskich państw;
2. energetyczny, czyli element wielkiej gry politycznej w wybranej dziedzinie;
3. sąsiedzko-pragmatyczny, czyli intensyfikacja kontaktów sąsiedzkich w regulowaniu problemów praktycznych.

Sugerowano, że polska opinia publiczna powinna zrozumieć, że sojusznikiem Polski w polityce wschodniej są wszystkie struktury unijne (ze zwróceniem szczególnej uwagi na Komisję Europejską), a nie wielkie państwa UE¹⁸, gdyż polski projekt wobec Europy Wschodniej jest korzystny dla całej Wspólnoty, ale może kolidować z interesami na przykład Niemiec i Francji oraz innych ważnych państw zachodnioeuropejskich. Jednocześnie sugerowano, że Rzeczpospolita Polska powinna czerpać wzorce postępowania z Niemiec w zakresie polityki historycznej oraz stosunku do kwestii mniejszości narodowych. Pro-

¹⁶ *Nowoczesna Polska 2020: Materiały i dokumenty...*, s. 113.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 304.

ponowano więc z jednej strony wykorzystywanie wielkich rocznic historycznych wskazujących na łączność losów Europy Środkowej i Wschodniej, a z drugiej odniesienie się do mniejszości polskiej na Białorusi z wykorzystaniem współpracy między Unią Europejską a Białorusią. Uważano, że odbudowa relacji z Rosją jest możliwa tylko na podstawie kompromisu i wzajemnego poszanowania swoich interesów, między innymi ekonomicznych. Państwo polskie kategorycznie powinno się sprzeciwić ekspansji geopolitycznej Federacji Rosyjskiej w państwach byłego Związku Radzieckiego, a także naciskom ekonomicznym w postaci szantaży energetycznych¹⁹.

3. POLITYKA WSCHODNIA W WARUNKACH INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ I WSPÓLPRACY TRANSATLANTYCKIEJ

W maju 2008 roku rządy Polski i Szwecji zgłosiły Partnerstwo Wschodnie; inicjatywa miała na celu zaangażowanie Unii Europejskiej w transformację na Ukrainie i Białorusi, w Mołdawii, Gruzji, Armenii i Azerbejdżanie. Do głównych celów Partnerstwa Wschodniego należą: doprowadzenie do ustanowienia politycznego stowarzyszenia, utworzenie pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu między państwami partnerskimi a UE, postępująca liberalizacja reżimu wizowego, prowadząca do ustanowienia reżimu bezwizowego oraz utworzenie struktury współpracy wielostronnej z państwami partnerskimi w postaci czterech platform tematycznych²⁰. Koncepcja ta postawiła zarówno przed Polską, jak i przed UE wyzwanie polegające na takiej promocji państw WNP, aby nie było ono odbierane przez Federację Rosyjską jako działanie antyrosyjskie.

Źródłem dyskusji o polityce zagranicznej jest specyficzny dualizm w percepcji polityki zagranicznej. W opinii PiS Stany Zjednoczone pozostają ważnym partnerem Polski w kwestii bezpieczeństwa, natomiast Unia Europejska jest głównym kooperantem gospodarczym²¹. W kontekście Europy Środkowej i Wschodniej pole manewru zależy od układu sił w stosunkach Waszyngton–Moskwa–Berlin. Należy zauważyć, że każda sprzeczność interesów między Stanami Zjednoczonymi a Federacją Rosyjską, a także między Stanami Zjednoczonymi a RFN jest z punktu widzenia Polski korzystna, sprzyja bowiem poparciu polityki wschodniej Rzeczypospolitej²².

W okresie rządów PiS w 2006 roku Polska wspólnie ze Szwecją wystąpiła na forum Unii Europejskiej z propozycją programu Partnerstwo Wschodnie. Jest to inicjatywa, w której Polska byłaby na pozycji państwa wiodącego prym w byłym bloku wschodnim. W takim układzie Polska miałaby być przekaźnikiem między zachodem Europy a państwami położonymi między Unią Europejską a Rosją. Partnerstwo Wschodnie miałyby być skierowane do: Ukrainy, Mołdawii, Azerbejdżanu, Armenii, Gruzji i Białorusi. Projekt ten miałby się przyczynić do intensyfikacji kontaktów i wymiany między tymi państwami a Unią Europejską. Polska byłaby kluczowym aktorem w tych relacjach.

Przywódcy PiS przychylnie ocenili propozycję Partnerstwa Wschodniego, natomiast sformułowali wiele zastrzeżeń wobec tej inicjatywy. Minister spraw zagranicznych w rządach Kazimierza Marcinkiewicza oraz Jarosława Kaczyńskiego Anna Fotyga oceniła, że lepszym rozwiązaniem politycznym od Partnerstwa Wschodniego byłoby zacieśnienie bezpośrednich relacji z państwem, które spełnia unijne standardy. Zdaniem minister Foty-

¹⁹ *Nowoczesna Polska 2020: Materiały i dokumenty...*, s. 112.

²⁰ *Partnerstwo Wschodnie*, <http://www.msz.gov.pl> (dostęp: 20 VIII 2010).

²¹ D. Rosati, *Dyplomacja XXI wieku*, „Gazeta Wyborcza”, 18–19 XII 2004, 4740/288, s. 15.

²² P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 312.

gi, należy bowiem inaczej traktować Białoruś, która nie spełnia standardów, i Ukrainę, która podjęła kroki ukierunkowujące politykę państwa na integrację z Zachodem. Zabiegi kolejnego ministra spraw zagranicznych już wywodzącego się z Platformy Obywatelskiej RP, Radosława Sikorskiego, aby włączyć do Partnerstwa Wschodniego Federację Rosyjską, są sprzeczne z wizją polityki wschodniej PiS. Federacja Rosyjska jako strategiczny partner Unii Europejskiej korzysta z szerokiego wsparcia Unii Europejskiej. Spłaszczenie zatem projektu Partnerstwa Wschodniego oraz jego medialny charakter nie leżą w interesie Rzeczypospolitej.

Rosja niechętnie podchodzi do polskich aspiracji odgrywania kluczowej roli w regionie. W tym projekcie zakłada się zmniejszenie roli Rosji w kontaktach z Zachodem kosztem wzrostu pozycji Polski. Projekt ten nie spotkał się z entuzjastycznym przyjęciem na forum Unii z wielu powodów, między innymi dlatego że również Niemcy aspirują do pozycji państwa odpowiedzialnego za kontakty ze Wschodem. Polska jednak nie zrezygnowała z promowania tej koncepcji, stając na stanowisku, że to ona powinna być odpowiedzialna za relacje Unii Europejskiej z republikami postradzieckimi. Kwestia realizacji tej idei w przyszłości może również zaważyć na przyszłych stosunkach polsko-rosyjskich.

Wizja PiS w odniesieniu do Europy Środkowej i Wschodniej dotyczyła powołania Funduszu Dobrego Sąsiedztwa, który można określić jako specjalną instytucję wspierającą inicjatywy o charakterze społecznym, naukowym i edukacyjnym na Białorusi i Ukrainie. Brak istnienia tego typu instytucji spowodował, że Polska pozostawała zdystansowana przez inicjatywy podejmowane przez Unię Europejską w Europie Zachodniej. Fundusz miałby za zadanie realizację programu współpracy kulturalnej oraz edukacyjnej. Ważne dla PiS były także starania o przyznanie Ukrainie statusu państwa z gospodarką rynkową, które odrzuciło gospodarkę opartą na centralnym sterowaniu. W wizji PiS wobec regionu Ukraina powinna zostać państwem stowarzyszonym z Unią Europejską²³.

4. STRATEGICZNE PARTNERSTWO Z UKRAINĄ

Powstanie niepodległej Ukrainy w 1991 roku miało istotne znaczenie nie tylko na mapie politycznej Europy, ale także w stosunkach polsko-ukraińskich w ujęciu historycznym. Rozwój stosunków z Ukrainą jest jednym z priorytetów polskiej polityki zagranicznej ze względu na strategiczne położenie, które czyni z Ukrainy bufor między Rzeczypospolitą a Federacją Rosyjską²⁴. Polska wybrała zachodni model demokracji, natomiast Rosja obrała inny kurs – tak zwaną demokrację w wersji rosyjskiej. Władze Rosji oraz Polski propagowały na Ukrainie oraz w innych państwach postradzieckich swoje modele polityczne, co najwyraźniej było widoczne w czasie „kolorowych” rewolucji. Celem decydentów Polski była europeizacja regionu, natomiast Rosja swoimi działaniami pragnęła odbudować dawne imperium, nie zapominając o doktrynie antyeuropejskiej²⁵.

Cel, który miały Polska i Ukraina na początku lat dziewięćdziesiątych, można rozumieć w kategoriach racji stanu – uniezależnienie od Rosji. Władze na Ukrainie, wybierając sojusz z Polską, dążyły do wzmocnienia własnego bytu państwowego. W ten sposób było możliwe także uczestnictwo w polityce europejskiej, przez strategiczny sojusz z Polską bowiem władze w Kijowie liczyły na uzyskanie szansy wpływania na politykę UE.

²³ *Prawo i Sprawiedliwość. Program 2005: IV Rzeczpospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich*, [b.m.w.] 2005, s. 47.

²⁴ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 310–323.

²⁵ M. Traczyk, *Między imperium a świętą Rosją*, Gdańsk 2009, s. 153.

Wizja Jerzego Giedroycia oraz paryskiej „Kultury” nakazywała decydom Rzeczypospolitej wspieranie demokratyzacji na Ukrainie, od której, ich zdaniem, w długiej perspektywie zależało bezpieczeństwo Polski. Ujmując kwestię ukraińską w szerokim kontekście, można stwierdzić, że demokratyczna Ukraina jest dla świata zachodniego gwarantem, który ma uniemożliwić Rosji imperialną politykę.

Ożywienie we wzajemnych kontaktach można zauważyć po 2000 roku. Wówczas Polska starała się reprezentować interesy Ukrainy na Zachodzie, co wiązało się z poparciem Ukrainy na przyjęcie jej jako niestałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ. Strategiczne partnerstwo jednak osłabiły sprzeczności, które destabilizowały gospodarkę oraz politykę na szczeblu bilateralnym. Brak realistycznej polityki doprowadził do sytuacji, w której nie było żadnych istotnych działań o charakterze konkretnego partnerstwa w wymiarze ekonomicznym, politycznym i społecznym. Od 2000 roku można zauważyć reorientację polityki zagranicznej Ukrainy z zachodniej na wschodnią, włącznie z umniejszeniem roli strategicznego partnerstwa z Polską²⁶.

W latach 2001–2004 można zaobserwować gotowość Rzeczypospolitej do stabilizowania sytuacji politycznej na Ukrainie oraz działania mające na celu utrzymanie jej europejskiego kursu. Uwagę skupiono na wyborach prezydenckich na Ukrainie, ich wynik mógł bowiem przekreślić nadzieję na integrację Ukrainy z Unią Europejską, a także zapowiadać ostrą zmianę kursu politycznego Ukrainy w kierunku wschodnim.

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej odczytywano na Ukrainie na dwa sposoby: po pierwsze, Polska mogła zostać ambasadorem Ukrainy na arenie międzynarodowej, po drugie, wschodnia granica Polski stała się zewnętrzną granicą Unii Europejskiej. Miały one istotny wpływ na charakter współpracy gospodarczej oraz wymianę kulturalną i naukową²⁷. U podstaw działań ukierunkowanych na promocję demokracji oraz wartości w państwach Europy Środkowej i Wschodniej leżały bowiem nie tylko kwestie polityczne, ale i chęć rozwiązania problemów gospodarczych, co miało doprowadzić do stabilizacji i rozwoju w regionie²⁸.

Przez Ukrainę płynie do Unii Europejskiej 90% gazu ziemnego²⁹, w tym również do Polski. Wstrzymanie przesyłu gazu na Ukrainę w 2006 roku wywołało znaczne zaniepokojenie nie tylko wśród mieszkańców Ukrainy, ale również w całej Europie. Niektórzy przyczyn kryzysu gazowego z 2006 roku doszukiwali się w pomarańczowej rewolucji, która wybuchła na przełomie 2004 i 2005 roku. Rosja swoją politykę prowadziła przy użyciu specyficznych narzędzi – za pomocą własnych surowców energetycznych, inaczej niż większość państw. To za ich pomocą starała się budować swoją pozycję na arenie międzynarodowej i wpływać na inne państwa. Tak też było w przypadku Ukrainy, która „została ukarana” za zwrot ku Zachodowi i reakcję na fałszerstwa wyborcze³⁰. Pomarańczową rewolucję aktywnie wspierała Polska i polscy decydenci. Polacy niezwykle silnie zabiegali na forum europejskim o wsparcie demokratycznych przemian, byli jednymi z inicjatorów obrad przy „ukraińskim okrągłym stole”. Rosja negatywnie oceniała wsparcie,

²⁶ *Ibidem*, s. 47.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, s. 48.

²⁹ *Tranzyt gazu do Europy Zachodniej przez Ukrainę*, <http://www.europarl.europa.eu> (dostęp: 5 VI 2011).

³⁰ *Wsparcie Polski wobec pomarańczowej rewolucji*, <http://www.twojaeuropa.pl> (dostęp: 5 VI 2011).

jakie Polska udzieliła Ukrainie, po raz kolejny rzuciło to cień na stosunki polsko-rosyjskie³¹.

Jarosław Kaczyński ocenił stosunki polsko-ukraińskie jako kluczowe w realizacji strategicznych celów Rzeczypospolitej. Czynne dążenie do utrzymywania stosunków polsko-ukraińskich na dobrym poziomie stało się jednym z kluczowych celów polityki zagranicznej RP, kiedy prezes PiS został premierem Polski. Uważał on, że integracja Ukrainy ze strukturami europejskimi oraz transatlantyckimi jest obowiązkiem władz Rzeczypospolitej nie tylko wynikającym z historii, ale także mającym znaczenie dla Polski w kontekście bezpieczeństwa³².

Na początku 2006 roku okazało się, że wysuwane już w poprzednim roku zarzuty kradzieży przez Ukrainę gazu ziemnego były nadal podtrzymywane przez Rosję. Chcąc „ukarać” Ukrainę za rewolucyjne działania, Rosja wysunęła oskarżenia związane z nadużyciami dokonanymi podczas przesyłu gazu przez Ukrainę do Europy. Rosja, oskarżając Ukrainę o kradzież, postawiła jej ultimatum. Po napiętych negocjacjach i przerwaniu się odpowiedzialnością sytuacja zakończyła się zatrzymaniem dostaw gazu ziemnego z Rosji do Ukrainy. Dostawy wstrzymano na dwa tygodnie³³. Podobny problem pojawił się 2009 roku.

Nerwowa sytuacja w stosunkach ukraińsko-rosyjskich odbiła się echem w całej Europie, większość dostaw gazu ziemnego na kontynent bowiem trafiała przez Ukrainę³⁴. Obawy Unii Europejskiej miały przede wszystkim charakter pragmatyczny. Dotyczyły one wpływu zmniejszenia przesyłanej ilości gazu ziemnego lub czasowego zatrzymania na stabilność gospodarczą. Jednak załamanie relacji ukraińsko-rosyjskich nie wpłynęło negatywnie na zależną od dostaw gazu gospodarkę europejską. Sytuacja stanowiła przyczynek do debaty polityków w Polsce o dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego. Zwrócono także uwagę, że w przypadku Polski zasadniczo nie funkcjonuje system magazynowania zasobów tego surowca, który ma tworzyć zabezpieczenie na podobną ewentualność w przyszłości.

Wydarzenia z 2006 roku zmobilizowały także Unię Europejską do przyspieszenia rozmów o dywersyfikacji dostaw ropy naftowej i gazu ziemnego, a także podjęcia nowych działań wzmacniających gwarancję dostaw³⁵. Analiza postawy Rosji oraz Ukrainy podczas konfliktu gazowego pozostawia wiele niejasności w sprawie przyczyn konfliktu. Rzeczpospolita Polska, która była niemal w pełni zależna od dostaw surowców z Rosji, musiała brać pod uwagę czynnik gospodarczy, kształtując politykę zagraniczną wobec wschodniego sąsiada.

Ukraina ma strategiczne znaczenie w realizacji wizji bezpieczeństwa Polski. Geopolityka Ukrainy jest istotnym czynnikiem, który wpływa na możliwości importu surowców do Polski. Sięganie do źródeł surowcowych Morza Kaspijskiego jest możliwe tylko pod warunkiem bliskiego partnerstwa politycznego Polski i Ukrainy. Rzeczpospolita Polska miała możliwości importu surowców na Zachód. Ukraina zaś jest państwem tranzytowym, z tego względu bliska współpraca stała się pożądana.

³¹ *Pomarańczowa rewolucja na Ukrainie a wsparcie Polski*, <http://www.twojaeuropa.pl>, (dostęp: 5 VI 2011).

³² Wystąpienie J. Kaczyńskiego w debacie nad *Informacją rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2003 roku*, 22 I 2003, <http://orka2.sejm.gov.pl> (dostęp: 10 V 2012).

³³ *Konflikt gazowy: na Ukrainie*, <http://www.wiadomosci.gazeta.pl> (dostęp: 5 VII 2011).

³⁴ *Gazowy impas*, <http://www.europarl.europa.eu> (dostęp: 9 IX 2011).

³⁵ *Dostawy gazu do Europy*, <http://www.joannaskrzydlewska.pl> (dostęp: 6 V 2011).

Wybory prezydenckie w 2004 roku były zmiennym wydarzeniem w historii niepodległej Ukrainy. Wyborczą stawką nie było wówczas jedynie poznanie nazwiska prezydenta Ukrainy, ale przede wszystkim możliwość zbliżenia (lub oddalenia) Ukrainy od struktur unijnych. Podstawową kwestią był także wewnętrzny kształt Ukrainy po wyborach prezydenckich³⁶. W misję ukraińską zaangażowała się cała Unia Europejska, w rozmowach brał udział Javier Solana. Federację Rosyjską reprezentował Borys Gryzłow, pełniący funkcję przewodniczącego Dumy Państwowej.

Pomarańczowa rewolucja, będąca odpowiedzią na sfałszowane wybory prezydenckie na Ukrainie doprowadziła do zmian na arenie politycznej Ukrainy, wzmocniła zachodnie skrzydło na scenie politycznej Ukrainy, przyczyniając się do osłabienia roli Federacji Rosyjskiej w regionie. Efektem zmian na scenie politycznej Ukrainy było też pogorszenie relacji polsko-rosyjskich. Polska strona opowiadała się za Wiktorem Juszczenką, natomiast decydenci Federacji Rosyjskiej wspierali Wiktora Janukowycza. Znamienne, że Polska była pierwszym państwem członkowskim Unii Europejskiej, którego przedstawiciele pojawili się w Kijowie, aby zaprotestować przeciwko fałszerstwom podczas wyborów prezydenckich na Ukrainie³⁷.

Działania podejmowane przez Rzeczpospolitą Polską, przedstawiciele Unii Europejskiej oraz wysłanników Rady Europy miały na celu rozwiązanie kryzysu wewnętrznego oraz doprowadzenie do powtórzenia wyborów prezydenckich. Politycy rosyjscy odczytali gotowość obserwatorów do monitorowania wyborów na Ukrainie jako antyrosyjski spisek Zachodu. Pomarańczowa rewolucja w listopadzie 2004 roku była wielkim ciosem dla wizji Władimira Putina odnoszącej się do przestrzeni postradzieckiej, w której Federacja Rosyjska byłaby dominującą siłą polityczną w regionie oraz arbitrem we wszystkich sporach w Europie Środkowej i Wschodniej.

Zaangażowanie Rzeczypospolitej Polskiej w pomarańczową rewolucję na Ukrainie negatywnie wpłynęło na stosunki polsko-rosyjskie. Strona polska, bez względu na przynależność partyjną poszczególnych osób sprawujących władzę w państwie, opowiedziała się po stronie Wiktora Juszczenki, popierając zachodni kurs Ukrainy. Federacja Rosyjska stanowczo popierała Wiktora Janukowycza, dla którego głównym celem w polityce zagranicznej było zacieśnienie więzi z Federacją Rosyjską.

5. SOJUSZ Z GRUZJĄ

Istota sojuszu z Gruzją nie ograniczała się jedynie do gestów w polityce zagranicznej. Działania, które podjął Lech Kaczyński, prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, miały uzasadnienie w polskiej racji stanu, to od niepodległości republik postsowieckich bowiem zależało w znacznej mierze bezpieczeństwo Rzeczypospolitej. Lech Kaczyński, przemawiając na wiecu poparcia w 2008 roku, wyrażał solidarność z narodem gruzińskim. Zdecydowanie przeciwstawiał się uległości wobec Rosji w kwestii konfliktu gruzińsko-rosyjskiego.

Kryzys gruziński był kolejnym przejawem złego stanu w stosunkach polsko-rosyjskich, najmniejsze nawet napięcie w regionie bowiem kończyło się zaostrzeniem stosunków polsko-rosyjskich. Taka sytuacja wynikała z wielu kwestii, między innymi

---

³⁶ T. A. Olszański, *Wybory prezydenckie na Ukrainie październik-grudzień 2004*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005, nr 21, s. 5.

³⁷ V. Avioutskii, *Aksamitne rewolucje*, Warszawa 2007, s. 91.

była efektem całkowicie rozbieżnego sposobu postrzegania roli Polski i Rosji na arenie międzynarodowej przez te dwa państwa.

Polska chciałaby być głosem narodów wyzwolonych spod radzieckiego jarzma, natomiast Rosja nie pogodziła się w pełni z upadkiem żelaznej kurtyny i utratą pełni władzy nad obszarem Europy Wschodniej. Po upadku Związku Radzieckiego wiele spraw pozostało nieregulowanych. Jedną z takich spraw był problem gruziński. Gruzja jest państwem rozdartym i osłabianym przez konflikty wewnętrzne między Gruzinami i Osetyjczykami. Obszar Osetii Południowej dąży do uzyskania pełni niepodległości i niemal nieustannie dopomina się o swoje prawo do samostanowienia. Znaczące osłabienie Gruzji jest korzystnym zjawiskiem dla Rosji, głównie ze względu na strategiczne położenie Gruzji i Osetii na trasie przesyłu gazu ziemnego. W związku z tą sytuacją Rosja zabiegała o odłączenie się od Gruzji nie tylko Osetii, ale również Abchazji, gdyż wtedy weszłyby one w orbitę wpływów rosyjskich.

Gruzja pozostawała w kręgu zainteresowań zarówno Rzeczypospolitej Polskiej, jak i Federacji Rosyjskiej ze względu na geopolityczne położenie, a także sytuację polityczną. Do 2000 roku wolę dominacji w tej części Europy wykazywały tylko władze w Moskwie. Zmiany polityczne w Gruzji doprowadziły do momentu, w którym kwestia gruzińska znalazła się w orbicie zainteresowań decydentów Unii Europejskiej. Zaangażowanie Polski w czasie konfliktu w 2008 roku negatywnie wpłynęło na relacje polsko-rosyjskie, ale jednocześnie zwróciło uwagę państw Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych na sytuację w Gruzji. Oddziaływanie relacji panujących między Warszawą a Moskwą miało istotne znaczenie dla realizacji gruzińskiej polityki zagranicznej. Gruzja, dzięki poparciu Polski, wytrwale dążyła do integracji ze strukturami unijnymi i wydostania się spod rosyjskich wpływów.

Konflikt rosyjsko-gruziński odegrał istotną rolę w próbie normalizacji stosunków Warszawa–Moskwa. Sytuacja z 2008 roku ukazała istotne ograniczenia w zakresie budowy trwałych dobrych relacji z Federacją Rosyjską przy zrozumieniu sprzecznych interesów politycznych. Przemawiając na wiecu w Tbilisi, prezydent Lech Kaczyński ostro potępił agresję Rosji na terytorium Gruzji. W trakcie pobytu w Gruzji Lech Kaczyński bezskutecznie próbował także wymusić na ówczesnym prezydencie Francji, Nicolasie Sarkozym, włączenie do umowy o zawieszeniu broni między Rosją a Gruzją bezpośredniego sformułowania o integralności terytorialnej Gruzji, którą naruszyła Federacja Rosyjska³⁸. Prezydent Kaczyński twierdził, że Polska ma za zadanie bezwarunkowo popierać Gruzję, w znaczący sposób wpływa to bowiem na bezpieczeństwo Polski³⁹. Unia Europejska nie była partnerem w sporze Moskwa–Warszawa, ponieważ nie wykazywała żadnej politycznej woli w tym kierunku.

Konflikt rosyjsko-gruziński był poważnym wstrząsem dla całego południa Wspólnoty Niepodległych Państw. Rosja udowodniła swą gotowość do dominacji politycznej i wojskowej w regionie. Decydenci Federacji Rosyjskiej gotowi byli rozegrać kwestię bezpieczeństwa, aby osiągnąć polityczne i gospodarcze cele. Żadne inne państwo w regionie nie okazywało tego typu aspiracji⁴⁰.

³⁸ B. Cichocki, *Polityka Polski wobec Rosji*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2009, s. 119.

³⁹ *Musimy zmienić Unię*, „Rzeczpospolita”, 16 VIII 2008, 8092/19, <http://archiwum.rp.pl> (dostęp: 10 II 2011).

⁴⁰ K. Strachota, W. Górecki, *Kaukaz Południowy i Azja Centralna po wojnie rosyjsko-gruzińskiej – konsekwencje geopolityczne*, „Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” 2008/10, s. 6.

Rola prezydenta Polski Lecha Kaczyńskiego nie ograniczała się w kontekście Gruzji do medialnego zaproszenia prezydentów państw bałtyckich na wiec w Tbilisi. Działania prezydenta Lecha Kaczyńskiego miały charakter praktyczny. Gruzja stanowi jedyną drogę przepływu gazu ziemnego i ropy naftowej z wyłączeniem Federacji Rosyjskiej. Drugi aspekt (polityczny) należy analizować w kategoriach etycznych. Należało przeciwstawić się Rosji, która prezentowała postawę, że może decydować o losie poszczególnych państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej⁴¹.

Przyczyn, dla których Rosja zaatakowała Kaukaz, należy szukać w surowcach strategicznych oraz strategicznej wizji decydentów Federacji Rosyjskiej odbudowy imperialnej pozycji. Nie bez znaczenia była także kwestia symboliki, ponieważ atakiem na Gruzję, Federacja Rosyjska zademonstrowała potęgę oraz zwartość państwa. Te działania wpłynęły na mentalność Rosjan oraz narodów kaukaskich w odniesieniu do państwa, które odbudowuje swoją imperialną politykę⁴².

Jednym z wyjaśnień działań podejmowanych przez PiS oraz prezydenta Lecha Kaczyńskiego było wspieranie Gruzji w integracji z Sojuszem Północnoatlantyckim poprzez *Plan działań na rzecz członkostwa w NATO*. Władze Rzeczypospolitej w latach 2005–2007 oraz podczas prezydentury Lecha Kaczyńskiego koncentrowały się na działaniach mających na celu wyrwanie Gruzji z orbity rosyjskiej strefy wpływów w wyniku tworzenia wymiaru wschodniego polityki Unii Europejskiej⁴³.

LITERATURA

1. Źródła

1.1. Materiały partyjne

- *Dwa lata solidarnego państwa: Rządy premierów Kazimierza Marcinkiewicza, Jarosława Kaczyńskiego październik 2005 – październik 2007*, Warszawa 2007.
- *Nowoczesna Polska 2020: Materiały i dokumenty, III Kongres Prawa i Sprawiedliwości*. Zespół Pracy Państwowej, Poznań 6–7 III 2010, Warszawa 2010.
- *Prawo i Sprawiedliwość. Program 2005: IV Rzeczpospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich*, [b.m.w.] 2005.

1.2. Materiały internetowe

- <http://www.wiadomosci.gazeta.pl>
- <http://www.pap.pl>
- <http://www.rp.pl>
- <http://www.joannaskrzydlewska.pl>
- <http://www.msz.gov.pl>
- <http://www.europarl.europa.eu>

⁴¹ P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 300.

⁴² P. Kowal, *Dwie strefy cienia: Próby restauracji wpływów dawnego ZSRR w Europie a relacje Rosji z UE i NATO*, [w:] *Stosunki transatlantyckie z perspektywy polskiej polityki zagranicznej*, red. A. Orzelska, Warszawa 2009, s. 85–120.

⁴³ *Dwa lata solidarnego państwa: Rządy premierów Kazimierza Marcinkiewicza, Jarosława Kaczyńskiego październik 2005 – październik 2007*, Warszawa 2007, s. 57.

- <http://www.twojaeuropa.pl>
- <http://www.sejm.gov.pl>

2. Literatura

2.1. Opracowania zwarte

- Antoszewski A., *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Wrocław 2006.
- Avioutskii V., *Aksamitne rewolucje*, Warszawa 2007.
- Crawford C., *East Central European Politics Today*, Manchester 1996.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000.
- Traczyk M., *Między imperium a świętą Rosją*, Gdańsk 2009.
- Olszański T. A., *Wybory prezydenckie na Ukrainie październik–grudzień 2004*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005, nr 21.

2.2. Artykuły naukowe

- Cichocki B., *Polityka Polski wobec Rosji*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2009.
- Dzierżek D., W. Paruch, *Europa Środkowa – idee i koncepcje*, [w:] *Polska i Europa Środkowa. Demokracja. Konsolidacja. Europeizacja*, red. Nowak E., Riedel R., Lublin 2010.
- Kowal P., *Dwie strefy cienia: próby restauracji wpływów dawnego ZSRR w Europie a relacje Rosji z UE i NATO*, [w:] *Stosunki transatlantyczne z perspektywy polskiej polityki zagranicznej*, red. A. Orzelska, Warszawa 2009.
- Nowak A., *Polska polityka wschodnia: historyczne inspiracje i współczesne dylematy*, [w:] *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej: Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej*, red. Kleczkowski J., Żukowski T., Warszawa–Kraków 2010.
- Paruch W., *Myśl polityczna we współczesnej polskiej politologii: modernizacja przedmiotu, strategii i metody badań*, [w:] *Politologia w Polsce: Stan i perspektywy*, red. Cichosz M., Zamorska K., Wrocław 2006.
- Strachota K., Górecki W., *Kaukaz Południowy i Azja Centralna po wojnie rosyjsko-gruzińskiej – konsekwencje geopolityczne*, „Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” 2008/10.
- Szeptycki A., *Nowa odsłona polskiego mesjanizmu na Wschodzie?*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i Unii Europejskiej. Problemy tożsamości i adaptacji*, red. Bieleń . S., Warszawa 2010.
- Żurawski vel Grajewski P., *Polska polityka wschodnia*, [w:] *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej: Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej*, red. J. Kleczkowski, T. Żukowski, Warszawa–Kraków 2010.

THE POLITICS OF LAW AND JUSTICE PARTY TOWARD THE MIDDLE AND EASTERN EUROPE

The article concerns the politics of the government of Law and Justice party (2005–2007) and the president Lech Kaczyński (2005–2010). The author divided the article into five parts. The only possibility to make the foreign politics of the Republic of Poland efficient was to build the coalition among the states of Central and Eastern Europe. There is a strong historical link between the nations of Central and Eastern Europe. There is common cultural background which strengthens the relationship between the states and nations of the region.

The decisions of Law and Justice party claimed that the Polish politics towards Eastern and Central Europe should have been linked to the politics of European Union and the United States of America. North Atlantic Treaty Organization guaranteed the security of the Polish state. Only by searching for cooperation among the member states of the European Union the Polish politics towards the Russian Federation could have been successful. Independent Ukraine and Georgia guaranteed the sovereignty of the Republic of Poland because of the Russian interest in the region of Central and Eastern Europe.

Keywords: Law and Justice party, realism, liberalism in international relations.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.13

Artur WOŹNY¹

AGENDY INFORMACYJNO-PROPAGANDOWE POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO

Artykuł traktuje o strukturach informacyjnych, prasowych w ramach formacji wojskowych oraz cywilnych Polskiego Państwa Podziemnego. Ukazano genezę, rolę i cele tajnej działalności propagandowej. Zaprezentowano również konkretne dokonania organizacyjne w tym zakresie ze strony Armii Krajowej, a także Delegatury Rządu na Kraj.

Słowa kluczowe: Polskie Państwo Podziemne, Armia Krajowa.

1. PODSTAWY ORGANIZACYJNE KONSPIRACYJNEJ PROPAGANDY

Rola działań propagandowych w warunkach wojennych jest oczywista i znana od dawna. Jej znaczenie jeszcze wyraźniej wzrosło od XIX w., w okresie kolejnych zmagani o charakterze totalnym, a potem konfliktów światowych². Akcje propagandowe nabierały również specjalnej rangi w ramach niepodległościowych dążeń narodów podbitych, uciemnionych. Wszystkie działania mające na celu odbudowę suwerennego bytu były zawsze wspierane, a nawet inspirowane niezależnym, wolnym słowem³. Nie rozwijając wątku genezy i samych dziejów wydawnictw konspiracyjnych, przypomnijmy, że swego rodzaju wykładnię zarówno roli, jak i zasad funkcjonowania „bibuły”, czyli druków podziemnych – nielegalnych – przedstawił w 1903 r. Józef Piłsudski⁴. Późniejszy marszałek pisał: „Słowo drukowane w obecnym społeczeństwie jest uznaną powszechnie potęgą”⁵. Niestety, po dwudziestu latach od ponownego zaistnienia niepodległej Polski dla kilku kolejnych pokoleń wydawnictwa tajne, bezdebitowe znowu musiały się stać niezwykle ważnym orężem w walce z okupantami i systemami totalitarnymi.

Znawca tematu Grzegorz Mazur zauważył, że to właśnie II wojna światowa była tą, podczas której na skalę wyjątkową zastosowano metody wojny psychologicznej. „Po oręż ten sięgnęły wszystkie biorące w niej udział państwa. Chodziło zarówno o mobilizację

¹ Dr Artur Woźny, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska.

² Podczas powstania styczniowego w latach 1863–1864 ukazywało się około 70 tytułów różnych czasopism, w tym część w kilkutyśięcznych nakładach. Zob. S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972.

³ Zob. B. Wyrozumka, *Wbrew cenzurze*, [w:] *Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie. Materiały sesji naukowej odbytej 26 czerwca 1992 roku*, Kraków 1993, s. 9–11.

⁴ „Bibułą w żargonie rewolucyjnym zowią każdy druk nielegalny, nieopatrzony sakramentalną formułą: »dozwolono cenzuroju«. Ilość tej bibuły z rokiem każdym wzrasta, wsiąkając coraz głębiej w warstwy ludowe, zataczając coraz szersze koła. [...] Jest więc bibuła klerykalna, patriotyczna, socjalistyczna, nawet ugodowa. Znajdziemy wśród niej utwory artystyczne wysokiej wartości, jak dzieła Wyspiańskiego lub Zycha, i lichoty patriotyczno-klerykalne; znajdziemy grube tomy badań historycznych i drobne bruszurki rozmaitych stronnictw; znajdziemy wreszcie zwyczajne książki do nabożeństwa, pisma periodyczne, odezwy, obrazki, fotografie, korespondentki i t[ym] p[odobne] rzeczy. Wszystko to przeciska się przez granicę różnymi drogami, rozchodzi się wszędzie, gdzie ludzie umieją czytać po polsku i staje się coraz bardziej potrzebą szerokiej, stale wzrastającej warstwy ludzi”. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, t. II, Warszawa 1937, s. 57–58.

⁵ *Ibidem*, s. 57.

duchową własnego społeczeństwa, jak i o rozbrojenie duchowe i demoralizację przeciwnika”⁶.

Nie można się jednak zgodzić z twierdzeniem, że przywódcy polskiego państwa podziemnego „szybko przekonali się, że muszą mieć w ręku dwa rodzaje broni – karabin i pióro”⁷. To daleko idąca teza. Choć rzeczywiście wyjątkowo skutecznym elementem tak zwanej walki bieżącej, choć o niewojskowym charakterze, prowadzonej przez konspiracyjny Związek Walki Zbrojnej – Armię Krajową (ZWZ-AK) – stawała się właśnie działalność propagandowa. Zresztą konspiracja wojskowa musi również obejmować aspekty pozamilitarne. Co więcej, jedną z priorytetowych, a jednocześnie niezwykle skutecznych form walki bieżącej okazała się akcja wydawnicza i informacyjna⁸. Na zajętych przez dwóch okupantów terenach Rzeczypospolitej, jeszcze podczas działań wojennych, czyli we wrześniu 1939 r., pojawiły się pierwsze ulotki, a niedługo po nich jednokartkowe biuletyny radiowe i większe gazetki, które wzywały do walki z okupantem, zachęcały do sabotowania zarządzeń najeźdźców, wreszcie mobilizowały do czynnego udziału w konspiracji. Te początkowo samorzutne, żywiołowe i niestety bardzo amatorskie, ponieważ lekceważono przepisy konspiracji, działania z czasem nabierały coraz bardziej zorganizowanych ram⁹. Z czasem przy każdej strukturze podziemnej, wojskowej, paramilitarnej i politycznej pojawiały się specjalne zespoły prasowe, informacyjne i propagandowe. Niekiedy to te zespoły dawały początek rozbudowywanym potem grupom podziemnym. Prowadziły wieloaspektowe działania, obejmujące nasłuch audycji radiowych, wydawanie i kolportaż prasy podziemnej.

Musiało tak być, skoro wraz z przegraną wojną kilkadziesiąt milionów obywateli Rzeczypospolitej straciło dostęp do informacji. Przestały się ukazywać wszystkie polskie periodyki, czyli sto kilkadziesiąt dzienników i ponad dwa tysiące czasopism¹⁰. Tajne biuletyny zastępowały dotychczasowe gazety i słuchanie radia. Od września 1939 r. przez pięć lat polska prasa, a w zasadzie każda forma informacji żyły tylko w podziemiu oraz na emigracji. Legalnie mogła ukazywać się tylko tak zwana prasa „gadzinowa” („szmatława”), będąca na usługach okupanta; która pod koniec wojny liczyła około 50 tytułów¹¹.

Sytuację w tym zakresie przybliżał *Ogólny raport polityczno-gospodarczy*, który generał Michał Karaszewicz-Tokarzewski (ps. Torwid) przesłał w styczniu 1940 r. do Paryża. Dowódca Główny Służby Zwycięstwu Polski (SZP) informował: „Prasa polska nie istnieje zupełnie. Wielu dziennikarzy jest więzionych. Na terenie Gen[eralnego] Gubernatorstwa wydawane są dwa pisma codzienne, gadzinowe w języku polskim. Poziom tych pism jest niezmiernie niski. Treść odrażająca. Prowadzona przez okupantów

⁶ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP, ZWZ, AK 1939–1945*, Warszawa 1987, s. 9.

⁷ M. Potyczka, *Bohaterstwo udokumentowane – wydawanie i kolportaż prasy konspiracyjnej w latach 1939–1945*, www.wiedzaiedukacja.eu/archives/34114.

⁸ Por. G. Ostasz, *Podziemna armia. Podokrąg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010, s. 171–173.

⁹ Z. Sokół, *Rzeszowska prasa konspiracyjna (1939–1945)*, Rzeszów 1989, s. 36–37.

¹⁰ W. Pisarek, *Prasa – nasz chleb powszedni*, Wrocław 1978, s. 27.

¹¹ J. Świąch, *Literatura polska w latach II wojny światowej*, Warszawa 2005, s. 22–23. Już 11 października 1939 r. wydano pierwszy numer „gadzinówki” okupacyjnej, to jest „Nowego Kuriera Warszawskiego”, który ukazywał się do końca wojny w nakładzie około 200 tysięcy egzemplarzy. Natomiast kilka dni później, czyli 27 października 1939 r. rozpoczęła się edycja „Gońca Krakowskiego”, którego każdy numer wychodził w nakładzie około 60–75 tysięcy egzemplarzy. Łączny nakład wszystkich „gadzinówek” w 1944 r. sięgał około 700 tysięcy egzemplarzy. A. Pilch, *Propaganda hitlerowska na okupowanych ziemiach Polski południowej*, „Studia Historyczne” 1978/1, s. 85.

akcja prasowa ma zożydzić w oczach naszego społeczeństwa przeszłość polską i zaszczezić wiarę w wyższość kulturalną i niezwyćezalność Niemiec¹².

Nie dziwnego, że w takiej sytuacji autorzy konspiracyjnej gazety „Reforma”, miesięcznika „ideowo-politycznego” Stronnictwa Pracy, podkreślali: „Rozumiemy i chcielibyśmy, by nasi czytelnicy zdawali sobie sprawę z tego, że wszyscy jesteśmy skazani na wchłanianie w siebie trującego jadu propagandy niemieckiej. Wróg nasz prowadzi wojnę totalną, to znaczy walczy z nami na każdym terenie, a nie tylko z bronią w rękę na froncie. Jedną z naczelnych broni uderzeniowych wroga jest propaganda, która podaje do publicznej wiadomości wyłącznie i jedynie to, co celom wroga służy a równocześnie godzi w zdrowy rozsądek człowieka, ogłupiając go i mamiać¹³. Na łamach tajnej prasy wzywano więc do bojkotu „gadzinówek”. Przykładem mogą być hasła z „Biuletynu Informacyjnego”, które tłustym drukiem przypominały „Wszyscy do walki z fałszami propagandy niemieckiej¹⁴. Jednocześnie zachęcano, żeby popularyzować „hasła, poglądy, informacje” tajnej prasy¹⁵.

Doświadczenia okresu ciężkiej, okrutnej, bez mała pięcioletniej okupacji niemieckiej zaowocowały podczas tak zwanej powojennej konspiracji niepodległościowej, kiedy to prym w tajnej walce politycznej o Polskę w latach 1945–1947 wiodło Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” (WiN). Tym bardziej że WiN, jako organizacja niewojskowa, zrywała z militarnymi aspektami działalności podziemnej, a nastawiała się właśnie na pracę propagandową i informacyjną¹⁶.

Zdaniem Łukasza Cieplińskiego, oficera AK, w latach 1941–1945 inspektora rzeszowskiego, a potem jednego z przywódców Zrzeszenia WiN, rola propagandy była równie ważna, jak choćby praca wywiadowcza. Dlatego prowadząc działalność tajną w różnych strukturach konspiracyjnych, począwszy od ZWZ-AK, oraz na coraz wyższych szczeblach dowódczych i kierowniczych, Łukasz Ciepliński zdecydowanie podkreślał, że „należy dążyć do jak najrychlejszego uruchomienia własnego wydawnictwa¹⁷.

Dobra informacja i skuteczna propaganda to podstawy działalności konspiracyjnej. Zresztą takie formy tajnej pracy wymuszały terror oraz nakazy i zakazy okupacyjne, w tym zakaz druku i rozpowszechniania wszelkich publikacji czy nakaz oddania aparatów

¹² *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, red. T. Pelczyński, t. I: *Wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Londyn 1970, s. 54.

¹³ E. Cytowska, *Szkice z dziejów prasy pod okupacją niemiecką (1939–1945)*, Warszawa 1986, s. 220. Dodajmy, że propaganda okupacyjna stawała się coraz bardziej wyrafinowana i zakamuflowana. Dowodzi tego choćby inny odbiór prasy „gadzinowej” w kolejnych latach okupacji. Dwudziestego stycznia 1941 r. Franciszek Kotula odnotował dość niezwykłą, znamiennej opinię: „Prasę niemiecką, czy to w języku niemieckim, czy polskim, naprawdę warto czytać. To już nie ta prasa z zeszłego roku, najpierw propagandowa, następnie zaś zachłystująca się radością zwycięstwa i pewną zwycięskiej przyszłości. Obecnie prasa widzi, że się nieco zblamowała, ludność została rozczarowana, że ta ludność cierpi i cierpieć będzie jeszcze; poczyna pisać rozsądnie, przygotowując społeczeństwo na cierpienia i różne rozczarowania, bolesne nawet, na ciężkie chwile itp. Poczyna informować o rzeczywistości światowej, nie zasłania jej różową bibułą. Dziś już naprawdę nie trzeba łązić, szukać wiadomości, karmić się bajkami, plotkami, a przeczytawszy, czy to „Krakauera”, czy „Gońca”, na pewno zawsze znajdzie się bardzo smakowite rodzynek”. F. Kotula, *Wojenne dzienniki Rzeszowa*, s. 495. Por. Z. Zaremba, *Wojna i konspiracja*, Londyn 1957, s. 163.

¹⁴ „Biuletyn Informacyjny”, cz. 2, *Przedruk roczników 1942–1943*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, Warszawa 2002.

¹⁵ *Ibidem*; M. Potyczka, *op. cit.*

¹⁶ Por. G. Ostasz, *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006; G. Ostasz, *Wydział Propagandy Rzeszowskiego Okręgu WiN*, „Zeszyty Naukowe PRZ” (Ekonomia i Nauki Humanistyczne) 167/7 (1998), s. 83–93.

¹⁷ G. Ostasz, *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia...*, s. 409.

radiowych. Podziemna prasa miała przede wszystkim podawać prawdziwe wiadomości, dementować plotki, demaskować kłamstwa niemieckiej propagandy, zwalczać przygnębienie, pouczać i wskazywać społeczeństwu, jak ma się zachowywać w ciężkich czasach okupacji, jak postępować w obliczu aktów terroru, na przykład łapanek, wywózek na roboty do Rzeszy, zabierania kontyngentów itp.¹⁸ Aleksander Kamiński (ps. Faktor, Kamyk), redaktor „Biuletynu Informacyjnego”, sformułował główne zasady, jakimi miała kierować się konspiracyjna redakcja prasowa – miała: „Informować, a nie agitować; ludzi nie trzeba w Polsce zachęcać do oporu przeciw-niemieckiego ani do patriotyzmu; ludzie pozbawieni aparatów radiowych i polskiej prasy chcą wiedzieć, co się dzieje na świecie i w kraju; te informacje należy im podawać możliwie ściśle i wiernie. Natomiast sposób podawania informacji daje okazję, którą należy inteligentnie (ale i powściągliwie) wykorzystywać w celu propagowania pożądanych zachowań, postaw, myślenia”¹⁹.

2. BIURO INFORMACJI I PROPAGANDY ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ – ARMII KRAJOWEJ

Biorąc pod uwagę te informacje, nie było nic dziwnego w tym, że już w pierwszej fazie organizacyjnej Służby Zwycięstwu Polski utworzono Oddział Polityczno-Propagandowy²⁰. Przydzielone mu zadania – przede wszystkim walka propagandowa z okupantami – były potem przekazywane dalej w swojej sztafecie organizacyjnej konspiracji wojskowej. Mianowicie w Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej (a potem w Armii Krajowej) uformowano Oddział VI, również ukierunkowany na prowadzenie działalności propagandowej i informacji politycznej. Oddział VI, dla którego załącznikiem stał się wspomniany Oddział Polityczno-Propagandowy (używano też terminu Oddział Polityczny) SZP, od wiosny 1940 r. przyjął nazwę Biuro Informacji i Propagandy (BIP). Choć – jak zauważył Grzegorz Mazur – taka jednostka nie miała odpowiednika w przedwojennej strukturze Wojska Polskiego, a sama działalność propagandowa była dla wojska „w pewnym sensie pionierska”, to jednak szybko zdobyła istotne miejsce i zaczęła odgrywać wyjątkowo ważną rolę, znacząco wpływając przede wszystkim na morale, wiarę w zwycięstwo oraz kształtując postawy, a także inspirując i prowadząc akcje wychowawcze nie tylko wśród żołnierzy podziemia, ale całego społeczeństwa. To właśnie za sprawą twardo i wyjątkowo skutecznie realizowanej tajnej propagandy udało się zintegrować żołnierzy ZWZ-AK w zwartą i silną podziemną armię²¹. Istotnym zadaniem BIP było również kształtowanie dyscypliny wobec zarządzeń polskich władz państwowych (działających na obczyźnie oraz ich agend w konspiracji – Delegatury Rządu²²), a także kontrowanie propagandy okupacyjnej i prowadzenie dywersji propagandowej w szeregach nieprzyjaciela. Do ważnych obowiązków Oddziału VI należało zbieranie informacji o rozwoju sytuacji międzynarodowej (politycznej i militarnej), o zbrodniach najeźdźców w Polsce, ponadto prowadzenie niepodległościowej

¹⁸ Z. Jastrzębski, *Konspiracyjna publicystyka literacka 1940–1944*, Kraków 1973, s. 8–9; Z. Sokół, *Rzeszowska prasa...* s. 52.

¹⁹ G. Mazur, *Biuro Informacji...*, s. 58.

²⁰ J. Karasiówna, *Pierwsze półroczcie armii podziemnej (SZP-ZWZ)*, „Niepodległość” Londyn 1948/I, s. 267–268; *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, s. 163.

²¹ G. Mazur, *Biuro Informacji...*, s. 17; Idem, *Biuro Informacji i Propagandy ZWZ-AK*, www.polishresistance-ak.org/13.

²² Przyjęto pisownię Delegatura Rządu dużymi literami, co – analogicznie do Armii Krajowej – wyróżnia także rolę administracyjnego elementu Polskiego Państwa Podziemnego.

propagandy, piętnowanie zrad „honoru i godności narodowej”²³. Na czele Oddziału VI stali: od października 1939 r. mjr Tadeusz Kruk-Strzelecki (ps. Dyrektor, Szczepan), od października 1940 r. płk dypl. Jan Rzepecki (ps. Prezes, Rejent), a od października 1944 r. do stycznia 1945 r., czyli do rozwiązania Armii Krajowej, kpt. Kazimierz Moczarski (ps. Borsuk, Rafał)²⁴.

Oddział VI miał swoje bardzo aktywne komórki terenowe. Według ustaleń Grzegorza Mazura: „Oprócz BIP-u na szczeblu Komendy Głównej ZWZ-AK istniały jego komórki na niższych szczeblach organizacyjnych, w poszczególnych okręgach oraz obwodach. Ich celami było przede wszystkim realizowanie wytycznych płynących z BIP-u KG poprzez kolportowanie jego prasy, wydawanie własnej i rozsyłanie jej w terenie, prowadzenie propagandy szeptanej i za pomocą broszur i ulotek. Łącznie ukazywało się ponad 250 tytułów prasy terenowej BIP-u. Dysponując z kolei swoim własnym aparatem kolportażowym komórki niższych szczebli rozprawdzały swoje wydawnictwa możliwie najszerzej. W sumie przez aparat BIP-u na wszystkich szczeblach przewinęło się kilkanaście tysięcy ludzi. Na podkreślenie zasługuje również fakt, iż w BIP-ie na różnych szczeblach pracowało bardzo wielu przedstawicieli ówczesnej inteligencji: wybitni naukowcy, adwokaci, literaci i inni”²⁵.

Pracę informacyjną i propagandową prowadziły praktycznie wszystkie podziemne ugrupowania. Właściwie dla większości tajnych struktur było to główne pole działalności. Organizowano nasłuch zachodnich radiostacji, których komunikaty – spisane – kolportowano potem w postaci tak zwanych „pasków”. Inspirowano „propagandę szeptaną”. W końcu w coraz większych nakładach i dzięki zastosowaniu coraz lepszej techniki wydawano „bibułę”. Tajna propaganda stanowiła najbardziej masową formę oporu, podtrzymującą skutecznie wiarę Polaków w zwycięstwo. Największy zasięg społeczny miała niezależna prasa. Charakter tych periodyków był bardzo zróżnicowany. Stanowiły je przede wszystkim pisma wojskowe (ZWZ-AK), Delegatury Rządu, organizacji paramilitarnych, partii i stronnictw politycznych, harcerskie, kobiece i inne. Tylko szacunkowe rejestry i katalogi obejmują około 1400 tytułów, z czego jedna czwarta była drukowana, reszta zaś powielana bądź przepisywana na maszynie. Także liczba wydanych w czasie okupacji tytułów była imponująca i wyniosła ponad 1000 książek i broszur²⁶.

Znaczenie, a właściwie siłę podziemnej propagandy szybko spostrzegli najeźdźcy. Nic dziwnego, że tajne drukarnie i podziemne czasopisma, bibuła były szczególnie pilnie tropione przez okupacyjne wojska i policję. Osoby zatrzymane podczas wydawania bądź kolportowania niecenzurowanego słowa skazywano na śmierć lub wysyłano do obozów koncentracyjnych. Jak zapisała Bożena Wyrozumska: „obieg wolnego słowa w tych czasach nienawiści i pogardy był znaczone krwią”²⁷.

²³ Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. I, s. 35–36. Por. G. Mazur, *Biuro Informacji...* s. 25–27; A. Skarżyński, *Niektóre aspekty działalności BIP-u Komendy Głównej AK*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961/3.

²⁴ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy ZWZ-AK*; M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 179–180, 450–451.

²⁵ G. Mazur, *Biuro Informacji...*

²⁶ *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, oprac. L. Dobroszycki przy współudziale W. Kiedrzyńskiej pod kierunkiem naukowym S. Płoskiego, Warszawa 1962; W. Chojnacki, *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, Warszawa 1970.

²⁷ B. Wyrozumska, *op. cit.*, s. 11.

Dość szybko nastąpiło też uzgodnienie zasad współpracy w zakresie akcji propagandowych pomiędzy głównymi strukturami podziemia polskiego. Do Politycznego Komitetu Porozumiewawczego, swoistej platformy politycznej Polskiego Państwa Podziemnego, 26 lutego 1940 r. w charakterze sekretarza wszedł wspomniany już mjr Tadeusz Kruk-Strzelecki, szef Oddziału VI Komendy Głównej SZP-ZWZ. Wraz z nim w Politycznym Komitecie Porozumiewawczym znalazła się część Oddziału Polityczno-Propagandowego SZP-ZWZ²⁸.

3. DEPARTAMENT INFORMACJI I PRASY DELEGATURY RZĄDU

Pierwszego marca 1941 r. Główny Delegat Rządu Cyryl Ratajski (ps. Wartski, Wrzos) powołał Departament Informacji i Prasy Delegatury Rządu na Kraj. Stanowisko dyrektora tego departamentu objął Stanisław Kauzik (ps. Dołęga, Modrzewski), przed wojną sekretarz Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, szef Biura Prezydialnego Ministerstwa Skarbu, dyrektor Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism, redaktor naczelny miesięcznika „Prasa”²⁹. Podczas kampanii wrześniowej 1939 r. Stanisław Kauzik pełnił obowiązki szefa Biura Prasowego Komisarza Cywilnego Obrony Warszawy, to jest Stefana Starzyńskiego. Od końca września 1939 r. współorganizował już Tajne Biuro Pracy Społecznej, którego zadaniem była obsługa informacyjna głównych ośrodków podziemia i walka z nasilającą się i wyjątkowo agresywną propagandą niemiecką. Zastępcą dyrektora Kauzika był Tadeusz Kobylański (ps. Tadeusz Kolski, Wiktor); wcześniej zastępcą szefa BIP KG ZWZ. Spora część personelu Departamentu Informacji i Propagandy wywodziła się właśnie z szeregów Tajnego Biura Pracy Społecznej³⁰.

Do obowiązków Departamentu Informacji i Propagandy (kryptonim „Iskra”, „600/PP”) należało: kierowanie propagandą „cywilną” w kraju, wydawanie prasy delegatury rządu, informowanie społeczeństwa o poczynaniach Rządu RP i jego krajowych pełnomocników, przygotowywanie dyrektywy dotyczące zachowania wobec okupantów i ich zarządzeń, zbieranie informacji ze wszystkich dziedzin życia okupowanej Polski i przysyłać raz na kwartał sprawozdania do Londynu. Sprawozdania obejmowały politykę władz niemieckich i sowieckich, ich administrację na okupowanych terenach, sytuację gospodarczą i społeczną, stan oświaty i kultury, postawy polityczne społeczeństwa. Od 1 sierpnia 1942 r. departament uruchomił sekcję radiową Emanuela Rudnickiego (ps. Konopka).

Do koordynacji pracy BIP Komendy Głównej ZWZ, Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu gen. Rowecki i delegat Ratajski powołali tak zwaną Radę Programową. Ze strony konspiracyjnego wojska weszli do niej: płk Jan Rzepecki, mjr Tadeusz Wardejn-Zagórski, po nim ppor. Bohdan Sałaciński i Witold Gielżyński. Delegaturę Rządu reprezentowali natomiast: Kauzik, Tadeusz Kobylański, a od aresztowania

²⁸ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, s. 166; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. III: *Armia Krajowa*, Londyn 1950, s. 276; G. Mazur, *Biuro Informacji...* s. 26, 38.

²⁹ Stanisław Kauzik vel Stanisław Dołęga-Modrzewski (1891–1959) był też, jako prawnik, członkiem delegacji polskiej na konferencję pokojową w Rydze w 1921 r.

³⁰ S. Dołęga-Modrzewski, *Polskie Państwo Podziemne*, Londyn 1959, s. 14–15. Por. G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996.

Kobyłańskiego w lutym 1943 r. Zbigniew Kunicki (ps. Telatycki), kierownik „wydziału prasowego” Departamentu Informacji i Prasy³¹.

Wydziały informacji i prasy przy okręgowych delegaturach rządu miały wyjątkowo uprzywilejowaną pozycję. Dysponowały budżetem niezależnym od delegatur okręgowych. Tworzyły własne grupy wywiadowcze³².

Z punktu widzenia Polskiego Państwa Podziemnego ważną rolę odgrywała sekcja specjalna Departamentu Informacji i Prasy; kierował nią Zbigniew Kunicki. Zajmowała się gromadzeniem materiałów i redagowaniem sprawozdań, które z początku przysyłała raz na kwartał, a od końca 1943 r. w każdym miesiącu – przez Departament Spraw Wewnętrznych – do centrali londyńskiej. Dlatego każdy okręg delegatury rządu raz w miesiącu przedkładał odpowiednie relacje³³.

***

Próbując podsumować znaczenie polskiej podziemnej propagandy okresu II wojny światowej, trzeba stwierdzić, że było ono niewątpliwie ważne i chociaż jedynie symbolicznie, ale jednak konsolidowało – w imieniu konspiracyjnych władz wojskowych – opór społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Wpływało, a przynajmniej starało się wpływać, na postawy moralne. Tajna prasa funkcjonowała nieprzerwanie mimo warunków wojennych i okupacyjnych, budząc szacunek u Polaków, u Niemców zaś rozumiały niepokój. Każdy dobrze przemyślany i oryginalnie dopracowany edytorsko numer konspiracyjnej gazetki stanowił – postrzeganą przez społeczeństwo – reprezentację wolnej Rzeczypospolitej oraz niezależnej informacji.

Z kolei nie sposób dzisiaj dokładnie ustalić – ponad wszelką wątpliwość – jaki był rzeczywisty wpływ i zasięg oddziaływania wojskowej i cywilnej „bibuły” na świadomość i postawy Polaków w warunkach okupacji. Trudno nawet dokonać szacunkowych analiz roli i wpływu podziemnej prasy oraz jej odbioru przez poszczególne grupy społeczeństwa polskiego.

LITERATURA

[1] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, red. Pełczyński T., t. I: *Wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Londyn 1970.

[2] „*Biuletyn Informacyjny*”, cz. 2, *Przedruk roczników 1942–1943*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, Warszawa 2002.

[3] *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, oprac. Dobroszycki . L., przy współudziale W. Kiedrzyńskiej pod kierunkiem naukowym Płoskiego S., Warszawa 1962.

[4] Chojnacki W., *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, Warszawa 1970.

[5] Cytowska E., *Szkice z dziejów prasy pod okupacją niemiecką (1939–1945)*, Warszawa 1986.

³¹ S. Dołęga-Modrzewski, *op. cit.*, s. 71–72; G. Mazur, *Biuro Informacji...*, s. 39–40; G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura...*, s. 125. Zob. też AAN, 202/1-52, t. I: „Trojanowski” do „Grabowieckiego”, 28 kwietnia 1943 roku.

³² G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura...* s. 125.

³³ Dyrektor Departamentu Informacji i Prasy, Kauzik, podaje (*op. cit.*, s. 83), że komplet sprawozdań przesłanych do Londynu obejmował 6 tomów, po 6000 stron każdy.

- [6] Dołęga-Modrzewski S., *Polskie Państwo Podziemne*, Londyn 1959.
- [7] Jastrzębski Z., *Konspiracyjna publicystyka literacka 1940–1944*, Kraków 1973.
- [8] Karasiówna J., *Pierwsze półrocze armii podziemnej (SZP-ZWZ)*, „Niepodległość” Londyn 1948/I.
- [9] Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972.
- [10] Mazur G., *Biuro Informacji i Propagandy SZP, ZWZ, AK 1939–1945*, Warszawa 1987.
- [11] Mazur G., *Biuro Informacji i Propagandy ZWZ-AK*, www.polishresistance-ak.org/13.
- [12] Ney-Krwawicz M., *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990.
- [13] Ostasz G., *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996.
- [14] Ostasz G., *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006.
- [15] Ostasz G., *Podziemna armia. Podokręg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010.
- [16] Ostasz G., *Wydział Propagandy Rzeszowskiego Okręgu WiN*, „Zeszyty Naukowe PRZ” (Ekonomia i Nauki Humanistyczne) 167/7 (1998), s. 83–93.
- [17] Pilch A., *Propaganda hitlerowska na okupowanych ziemiach Polski południowej*, „Studia Historyczne” 1978/1.
- [18] Piłsudski J., *Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, t. II, Warszawa 1937.
- [19] Pisarek W., *Prasa – nasz chleb powszedni*, Wrocław 1978.
- [20] *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. III: *Armia Krajowa*, Londyn 1950.
- [21] Potyczka M., *Bohaterstwo udokumentowane – wydawanie i kolportaż prasy konspiracyjnej w latach 1939–1945*, www.wiedzaiedukacja.eu/archives/34114.
- [21] Skarżyński A., *Niektóre aspekty działalności BIP-u Komendy Głównej AK*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961/3.
- [22] Sokół Z., *Rzeszowska prasa konspiracyjna (1939–1945)*, Rzeszów 1989.
- [23] Święch J., *Literatura polska w latach II wojny światowej*, Warszawa 2005.
- [24] Wyrozumska B., *Wbrew cenzurze*, [w:] *Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie. Materiały sesji naukowej odbytej 26 czerwca 1992 roku*, Kraków 1993.
- [25] Zaremba Z., *Wojna i konspiracja*, Londyn 1957.

PUBLICITY AND PROPAGANDA AGENDAS OF POLISH UNDERGROUND STATE

The paper discusses the information and press releases structures in the military and civilian formations of Polish Underground State. There were shown the origin, role and objectives of covert propaganda activities. There were also presented specific organization achievements in this regard on the part of the Home Army and the Delegation of the Government of the Country.

Keywords: Polish Underground State, the Home Army.

Konrad ZIELIŃSKI¹
Zdzisław JEDYNAK²

PALIWA W TRANSPORCIE SAMOCHODOWYM W POLSCE – ALTERNATYWNE ROZWIĄZANIA DZIŚ I JUTRO

W artykule zaprezentowano wybrane aspekty polskiej gospodarki paliwami ropopochodnymi w transporcie. Przedstawiono obecny poziom i strukturę krajowego zużycia ropy naftowej i jej produktów. Szczególną uwagę zwrócono na zagrożenia społeczne, gospodarcze i ekologiczne będące skutkiem upowszechnienia paliw płynnych w transporcie. Wskazano wielkość i strukturę dostępnych w Polsce zasobów energii pierwotnej oraz zaproponowano kierunki rozwoju paliw alternatywnych w transporcie drogowym.

Słowa kluczowe: paliwo, transport.

1. WPROWADZENIE

W Polsce transport stoi przed bardzo poważnymi wyzwaniami, które wymagają podjęcia natychmiastowych i przemyślanych działań. Jest to rezultat wieloletnich zaniedbań w obszarze prac remontowych infrastruktury transportowej oraz planowania i realizacji nowych inwestycji. Zaniedbywania te doprowadziły do umocnienia się transportu samochodowego w strukturze gałęziowej – zarówno w przewozach ładunków (w 2010 r. wynosił 84,8%), jak i osób (w tym pasażerów 67,9%). Jego duży udział odnotowano również w łącznej pracy przewozowej w Unii Europejskiej (UE): przewóz ładunków w 2009 r. wyniósł 10,7%, pasażerów zaś (licząc wyłącznie transport autobusowy) – 4,8%³.

Należy podkreślić, że poziom rozwoju infrastruktury drogowej jest nieadekwatny do zgłaszanych obecnych i przyszłych potrzeb. Mimo ponoszonych nakładów na inwestycje drogowe, prawie dziesięciokrotnie większych niż te, które przypadają na linie kolejowe, stan dróg jest niesatysfakcjonujący⁴. Dobrze ilustruje to ostatnie dziesięciolecie realizacji inwestycji drogowych – żadna autostrada nie została w całości ukończona (w 2010 r. ich udział w całkowitej wielkości dróg publicznych o twardej nawierzchni wyniósł 0,3%)⁵. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad (GDDKiA) w 59% ocenia stan techniczny dróg jako dobry (drogi, które nie wymagają prac remontowych). Pozostałe wymagają przeprowadzenia licznych remontów; połowę stanowią roboty, które należy wykonać natychmiast, druga połowa prac zaś powinna być zaplanowana i zrealizowana w ciągu

¹ Mgr inż. K. Zieliński, Katedra Systemów Zarządzania i Logistyki, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska.

² Dr Zdzisław Jedynak, Katedra Systemów Zarządzania i Logistyki, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska.

³ *Transport wyniki działalności w 2010 r.*, pod kier. D. Turek, GUS, Warszawa 2011.

⁴ *Szanse i bariery utrzymania i rozwoju infrastruktury kolejowej w Polsce*, PKP PLK SA, 2011.

⁵ *Transport wyniki działalności w 2010 r.*...

kilku najbliższych lat⁶. Istniejące „wąskie gardła” znacznie zmniejszają efektywność stosowania środków pracy w transporcie oraz negatywnie wpływają na środowisko. Ponadto istniejące bariery ograniczają wykorzystanie tranzytowego położenia Polski, wielkości wewnętrznej rynku oraz hamują napływ kapitału zagranicznego.

Mimo negatywnej oceny infrastruktury drogowej w Polsce w ostatnich latach odnotowano znaczną dynamikę wzrostu liczby pojazdów silnikowych. W 2010 r. liczba zarejestrowanych pojazdów samochodowych i ciągników wyniosła 1,17 mln. W ich strukturze duży udział zajmują samochody osobowe (74,8%), co stanowi 432 pojazdy na 1000 mieszkańców. W porównaniu z poszczególnymi państwami Europy wskaźnik ten jest jednym z najniższych (średnia UE – 473). Natomiast w Polsce udział zarejestrowanych samochodów ciężarowych i ciągników wynosi 20,6%. W Unii 68 pojazdów przypada na 1000 mieszkańców, w Polsce zaś wskaźnik ten jest wyższy i wynosi 73⁷.

2. MONOPOL PALIW ROPOPOCHODNYCH

Nieprzypadkowo ropa naftowa ma monopol na świecie. Oczywiście „niektórzy eksperci przedstawiają wizję czystego samochodu, elektrycznego, wodorowego itp. Jednak żadna z czołowych firm samochodowych nie znalazła dotąd rozwiązania technicznego, które może być zastosowane w skali masowej (tanio!). Wręcz przeciwnie, prawie wszystkie agresywnie promują swoje tradycyjne samochody i budują kolejne fabryki w krajach rozwijających się, często sprzedają tam stare konstrukcje”⁸. Sektor naftowy jest krótkowzroczny, nastawiony na doraźny zysk, ropa zaś to produkt deficytowy, co oznacza, że dostępne jej zasoby nie pozwalają na pełne zaspokojenie wszystkich zgłaszanych na nią potrzeb. Występujące ograniczenia na rynku są kształtowane z jednej strony przez czynniki o charakterze naturalnym, czyli cechy fizyczno-chemiczne wydobywanego surowca – ropa to surowiec skończony i nieodnawialny w „horyzoncie” ludzkim; jej złoża są zlokalizowane w ograniczonej liczbie państw (w 2011 r. Organizacja Państw Eksportujących Ropę Naftową – 72,4%, Rosja – 5,3%)⁹; z drugiej strony są kształtowane przez czynniki sztuczne – świadomie tworzone przez człowieka. Obejmują one zjawiska występujące w dalszym otoczeniu, czyli politycznym, prawnym i administracyjnym, ekonomicznym, społeczno-kulturowym i technologicznym. Wynikają z wielkości i struktury zasobów rzeczowych, finansowych czy ludzkich, które są do dyspozycji uczestników rynku.

W Polsce od początku okresu transformacji (1989 r.) obserwuje się stały wzrost zużycia energii finalnej w transporcie. W bilansie energii pochodnej w dziale transport największy udział odnotowuje benzyna silnikowa (w 2010 r. – 25,5%), olej napędowy (56,5%) i gaz propan-butan (LPG, *liquefied petroleum gas*) (11,0%). Należy podkreślić, że krajowa produkcja produktów ropopochodnych, „kontrolowana” przez Skarb Państwa, w 100% pokrywa zużycie ogółem benzyny silnikowej, oleju napędowego na poziomie 83,0%, a LPG – w 17,7%¹⁰. Zrealizowane w ostatnich latach inwestycje w polskich rafii-

⁶ M. Radzikowski, *Raport o stanie technicznym nawierzchni asfaltowych i betonowych sieci dróg krajowych na koniec 2009 roku*, GDDKiA, Warszawa 2010.

⁷ *Transport wyniki działalności w 2010 r.*, ...

⁸ M. Dakowski, S. Wiąckowski, *O energetyce dla użytkowników oraz sceptyków*, Fundacja Odysseum, Warszawa 2005, s. 42.

⁹ *Statistical Review of World Energy*, British Petroleum, June 2012.

¹⁰ *Gospodarka paliwowo-energetyczna w latach 2009, 2010*, pod kier. G. Berent-Kowalskiej, J. Kacprowskiej, GUS, Warszawa 2011.

neriach wpłynęły na zwiększenie możliwości przetwarzania surowca, zmianę struktury wytwarzanych produktów gotowych (zgodnie z krajowymi potrzebami) i dostosowanie ich jakości do europejskich standardów.

W Polsce paliwa zużywane w transporcie zawierają domieszki biopaliw na poziomie około 6,5%. Osiągnięta wielkość to między innymi efekt przyjętego przez UE w 2008 r. pakietu klimatyczno-energetycznego. W ramach przyjętych założeń wyznaczono cel zwiększenia udziału odnawialnych źródeł energii do 20% całkowitego zużycia energii w UE w 2020 r., w tym wzrost stosowania odnawialnych źródeł energii w transporcie do 10%¹¹. Krajowa produkcja bioetanolu zaspokaja tylko niewielką część wewnętrznych potrzeb. Najwięksi europejscy producenci biopaliw, którzy czerpią korzyści z europejskiej polityki klimatyczno-energetycznej, to Niemcy i Francja. Należy podkreślić, że podejście poszczególnych państw UE do problemów energii jest krótkowzroczne, ma charakter narodowy, a proponowane rozwiązania są oparte na interesie jednostki. Polska natomiast ma duże doświadczenie w wytwarzaniu biokomponentów: produkcję etanolu jako paliwa do silników rozpoczęto już w 1928 r. Bilans gospodarki produktami naftowymi w Polsce i strukturę ich zużycia w transporcie drogowym przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Bilans gospodarki produktami naftowymi w latach 2000–2009 w Polsce i struktura ich zużycia w transporcie drogowym w 2010 r.

Bilans	2000	2005	2009	2010	Pojazdy	2010
	tys. Ton					%
Benzyna silnikowa						
Zużycie	5231	4065	4242	4141	Osobowe	93,3
Produkcja	4408	4203	4271	4210	Ciężarowe i ciągniki	6,4
Import	898	606	492	415	Autobusy	0,0
Eksport	75	696	369	463	Specjalne	0,2
Olej napędowy						
Zużycie	6184	7405	10 921	11 687	Osobowe	63,9
Produkcja	5547	5395	8901	9706	Ciężarowe i ciągniki	32,9
Import	707	2427	2227	2048	Autobusy	1,5
Eksport	70	464	128	24	Specjalne	1,7
LPG						
Zużycie	1158	2388	2281	2395	Osobowe	93,1
Produkcja	291	284	298	424	Ciężarowe i ciągniki	6,7
Import	933	2140	2015	1982	Autobusy	0,0
Eksport	47	25	18	60	Specjalne	0,1

Źródło: *Transport wyniki działalności w 2010 r.*, pod kier. D. Turek, GUS, Warszawa 2011.

W Polsce ceny paliw silnikowych utrzymują się na bardzo wysokim poziomie. W swojej strukturze zawierają podatek VAT, akcyzę oraz opłatę paliwową. Akcyza oraz opłata paliwowa to stała kwota przypadająca na litr paliwa, a podatek VAT obliczany jest jako procent od ceny netto. Ostateczna wartość produktów ropopochodnych zależy od

¹¹ *Polityka energetyczna Polski do 2030 roku*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 10 XI 2009.

ceny zakupu ropy. Warto wspomnieć, że od 2002 r. cena tego surowca na światowych giełdach towarowych wykazuje bardzo silny i nieprzewidywalny wzrost. Zdaniem części ekspertów, wzrosty i spadki ceny ropy to efekt oddziaływania jedynie czynników o charakterze fundamentalnym (popyt, podaż, inwestycje itp.). W opinii innych mamy do czynienia ze wzmożoną bądź zmniejszoną aktywnością spekulacyjną uczestników rynku. Z kolei popyt na paliwa silnikowe wykazuje małą elastyczność cenową. Zależy ona od tego, jak wysoko w hierarchii naszych potrzeb znajduje się chęć posiadania danego dobra oraz czy istnieją inne, alternatywne rozwiązania. Natomiast większość potrzeb przewozowych ma charakter obligatoryjny. Powstają one w wyniku nierównomiernego rozmieszczenia sił przyrody oraz niezgodności lokalizacji produkcji czy przebywania osób z miejscem konsumpcji danych dóbr czy usług.

Podsumowując, ukształtowany niekorzystnie dla odbiorcy rynek naftowy wymusza dokładniejsze zbadanie problematyki przyszłego stosowania paliw ropopochodnych. Dlatego przyjęte kierunki działań w transporcie, przy czynnym wsparciu państwa i uwzględnieniu celów społeczno-gospodarczych, muszą uwzględniać priorytety:

- bezpieczeństwo dostaw ropy naftowej i jej produktów, realizowane przez ograniczenie jednopodmiotowej zależności przy jednoczesnym zwiększonym zaangażowaniu polskich podmiotów w poszukiwanie i wydobycie tego surowca na terenie kraju;
- zmiany struktury gałęziowej transportu, głównie przez zastosowanie nowych technologii przewozu, między innymi transport intermodalny, poprawę konkurencyjności usług świadczonych przez transport publiczny, inwestycje skierowane na modernizację i rozbudowę infrastruktury transportu kolejowego oraz śródlądowego oraz przez poprawę dostępu do polskich portów morskich i wzrost ich znaczenia w wymianie handlowej;
- opracowanie i wdrażanie nowych rozwiązań techniczno-organizacyjnych w transporcie drogowym, które pozwalają na poprawę jego energochłonności i przyczyniają się do powstania nowych, alternatywnych paliw, i jednoczesne pełne wykorzystanie dostępnych krajowych zasobów naturalnych i potencjału intelektualnego.

3. WPLYW PALIW ROPOPOCHODNYCH NA ŚRODOWISKO

Człowiek żyje i gospodaruje w określonych warunkach środowiska przyrodniczego. Świadomy lub nieświadomy przyszłych konsekwencji korzysta z jego zasobów, przekształca poszczególne jego części oraz wprowadza nowe składniki. Elementy środowiska naturalnego są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie od siebie uzależnione. Mają zdolność do samoregulacji, co pozwala na utrzymanie stanu równowagi ekosystemu. Jednak gdy zakłócenia są zbyt duże, zdolność środowiska do regeneracji zostaje ograniczona, a powrót do pierwotnej postaci niekiedy jest już niemożliwy. Dlatego obecny i przyszły rozwój człowieka „zależy od sposobu rozwiązania trzech ważnych problemów: produkcji energii, ekonomii i ekologii. Są to dziedziny sprzężone ze sobą, które muszą żyć ze sobą w zgodzie”¹².

Transport, a szczególnie transport drogowy, jest jedną z ludzkich działalności, która w dużym stopniu niekorzystnie oddziałuje na otoczenie. Należy podkreślić, że usuwanie negatywnych skutków jego oddziaływania jest niezwykle trudne, czasochłonne i przede wszystkim kosztowne. Użytkowanie paliw ropopochodnych w transporcie drogowym wiąże się z licznymi zagrożeniami dla środowiska naturalnego i człowieka. Zagrożenia

¹² M. Dakowski, S. Wiąckowski, *op. cit.*, s. 7.

bezpośrednie są skutkiem kontaktu ekosystemu z paliwami w całym łańcuchu ich dostaw. Produkty te dostają się między innymi do organizmu człowieka przez skórę czy układ oddechowy. Dlatego omawiając wpływ transportu na środowisko, nie można zapomnieć o ryzyku związanym z przewozem ładunków niebezpiecznych, które stanowią około 15% wszystkich ładunków przewożonych pojazdami samochodowymi. Najczęściej przewożone towary niebezpieczne to paliwa płynne. Podczas ich transportu może dojść do zanieczyszczenia gruntów, wód i powietrza. Analiza wypadków wskazuje, że same przepisy nie zapewniają dostatecznego bezpieczeństwa przewozu ładunków niebezpiecznych. Natomiast bezpieczeństwo transportu istotnie zależy od nadawcy (prawidłowe zapakowanie i oznakowanie towaru), przewoźnika (prawidłowe przystosowanie pojazdu do przewożonego towaru) oraz od kierowcy (stosowanie się do obowiązujących przepisów)¹³. Dlatego bardzo ważne zadanie ma system edukacji, który pozwala na poznanie i zrozumienie faz procesu przewozowego.

Natomiast zagrożenia pośrednie w transporcie drogowym to zagrożenia ekologiczne, związane z emisją do atmosfery produktów spalania paliw. W Polsce od lat dziewięćdziesiątych XX w. nastąpił ogromny postęp w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego. Odnotowano między innymi znaczny spadek zanieczyszczeń powietrza z poszczególnych ich źródeł. Potwierdzają to zrealizowane cele międzynarodowe oraz ograniczenie zależności wzrostu gospodarczego od presji na środowisko. Mimo korzystnych zmian Polska wciąż zajmuje w Europie wysokie miejsce w emisji gazów cieplarnianych, a w ich strukturze udział transportu wynosi 11,8% (w UE 20,2%). Należy podkreślić, że w kraju transport drogowy jest producentem istotnej ilości zanieczyszczeń; w 2009 r. w całkowitej emisji udział wyniósł: NO_x 31,6%, CO 26,5%, niemetanowych lotnych związków organicznych 17,2%, pyłów 18,6%¹⁴. Jest to istotny problem, szczególnie w dużych miastach, gdzie natężenie ruchu jest największe – tam udział transportu drogowego w całkowitej emisji wymienionych zanieczyszczeń jest największy i w dzielnicach centralnych dochodzi nawet do 90%¹⁵. Znaczna część zanieczyszczeń przypada na samochody starsze niż 10 lat. W Polsce w strukturze wieku pojazdów duży udział mają pojazdy powyżej 11 lat – w grupie: samochody osobowe wynoszą 72,3%, autobusy – 77,7%, samochody ciężarowe – 62,6%, ciągniki – 46,1%¹⁶. Ujemny wpływ zanieczyszczeń powietrza na organizm człowieka zależy od wielu czynników, między innymi od wieku, indywidualnej odporności organizmu, warunków klimatycznych, stężenia i czasu oddziaływania zanieczyszczeń. Ich konsekwencjami są na przykład choroby lub dolegliwości układu oddechowego (zapalenie błony śluzowej jamy nosowej, gardła, oskrzeli, nowotwory płuc); zaburzenia centralnego układu nerwowego (bezsenna, bóle głowy, złe samopoczucie); choroby oczu, zapalenie spojówek oka; reakcje alergiczne; zaburzenia w układzie krążenia, choroby serca¹⁷. Wielkość całkowitej emisji głównych zanieczyszczeń powietrza w Polsce i UE przedstawiono w tabeli 2.

¹³ J. Gronowicz, *Ochrona środowiska w transporcie lądowym*, Biblioteka problemów eksploatacji, Poznań-Radom, 2004, s. 263.

¹⁴ *Ochrona środowiska 2011*, pod kier. D. Bochenek, GUS, Warszawa 2011.

¹⁵ A.J. Badyka, *Zagrożenia środowiskowe ze strony transportu*, „Kwartalnik Nauka” 2010/4, Biuro Upowszechniania i Promocji Nauki PAN, Warszawa 2010, s. 116.

¹⁶ *Transport wyniki działalności w 2010 r.*, ...

¹⁷ *Raport o stanie środowiska w województwie podkarpackim w 2009 roku*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Rzeszów 2010.

Tabela 2. Wielkość i rodzaj emisji głównych zanieczyszczeń powietrza w Polsce w latach 1990–2009 oraz całkowita emisja gazów cieplarnianych i ich struktura według źródeł w 2009 r.

Rodzaj	1990	2000	2009	2009-1990		Rodzaj 2009 r.	UE27	Polska
	tys. ton			%			mln ton	
Dwutlenek siarki	3210	1511	861	-2349	-273	Całkowita emisja gazów cieplarnianych	4614,5	376,7
Tlenki azotu	1280	838	820	-460	-56	Przemysł energetyczny	1412,3	167,6
Dwutlenek węgla	381482	320926	313722	-67760	-22	Przemysł wytwórczy i budownictwo	531,8	30,5
Tlenek węgla	b.d.	3 463	2 695	-1852*	-69*	Transport	932,1	44,4
Niemetalowe lotne związki organiczne	1121	905	917	-204	-22	Procesy przemysłowe	320,8	24,4
Amoniak	550	323	273	-277	-101	Rolnictwo	476	35,5
Pyły	1950	464	394	-1556	-395	Odpady	146,5	8,9

* 2009–1995

Źródło: *Ochrona środowiska 2011*, pod kier. D. Bochenek, GUS, Warszawa 2011.

Podsumowując, najbliższe lata będą bardzo ważne dla przyszłego rozwoju człowieka. Obecnie naukowcy ostrzegają, że jeśli nie uda się ograniczyć presji na środowisko, świat może zostać dotknięty zmianami o niewyobrażalnych dotąd rozmiarach. Prognozowany kryzys klimatyczny czy energetyczny może sprawić, że funkcjonowanie społeczeństwa w obecnej formie będzie już niemożliwe. Dlatego już dziś musi nastąpić zmiana zachowania człowieka. Może się to odbyć na dwa sposoby:

- cywilizowany, zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju, gdy zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia następuje bez ograniczania praw przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb rozwojowych;
- niecywilizowany, gdy argument „wojna” jest uzasadniony.

4. POLSKIE ZASOBY ENERGII PIERWOTNEJ A TRANSPORT DROGOWY

Polska ma bogate zasoby energetyczne oraz doświadczony zaplecze naukowe. Zaliczona jest do czołówki europejskich państw, które charakteryzują się wysokim wskaźni-

kiem ich różnorodności. W strukturze energii pierwotnej wysoki udział ma węgiel kamienny i brunatny – w Polsce znajdują największe zasoby wśród państw UE. Natomiast w kraju odnotowuje się znaczne uzależnienie importu gazu ziemnego od jednego podmiotu i prawie pełne od ropy naftowej. Dziś dostawy ropy z Rosji pokrywają około 92% wewnętrznych potrzeb, gazu zaś poniżej 60%. Jako powód oficjalne źródła wskazują korzyści ekonomiczne. Jednak ukształtowany bilans handlu surowcami energetycznymi to roczny koszt dla gospodarki w wysokości około 31 mld zł (bez gazu ziemnego)¹⁸. Jest to jeden z czynników ograniczenia konkurencyjności krajowych podmiotów, postępującego zubożenia polskiego społeczeństwa oraz pełnego podporządkowania Rosji. Należy podkreślić, że do końca lat siedemdziesiątych XX w. Polska była samowystarczalna energetycznie, a wskaźnik ten osiągał 120–130%. Ponadto krajowe zasoby prognostyczne ropy na obszarze lądowym ocenia się na poziomie 300 mln ton¹⁹. Bardzo optymistyczna ocena odnosi się również do strefy Morza Bałtyckiego. Szacuje się, że zlokalizowane tam złoża mogą osiągnąć wielkość nawet kilkuset milionów ton²⁰. Natomiast według Państwowego Instytutu Geologicznego zasoby prognostyczne gazu wynoszą 1700 mld m³. Dodatkowo w kraju występują niekonwencjonalne złoża gazu ziemnego²¹. Gospodarkę paliwowo-energetyczną w Polsce w 2010 r. przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Gospodarka paliwowo-energetyczna w Polsce w 2010 r.

Rodzaj paliwa	J.m.	Zapasy	Zużycie	Produkcja	Eksport	Import
Węgiel kamienny	mln t	45 143,7	84,8	76,7	10,0	13,6
Węgiel brunatny	mln t	19 818,9	56,6	56,5	0	24
Gaz ziemny	mld m ³	145,15	17,8	5,8	0,04	1,3
Ropa naftowa	mln t	25,2	22,8	0,69	0,21	22,7

Źródło: *Gospodarka paliwowo-energetyczna w latach 2009, 2010*, pod kier. G. Berent-Kowalskiej, J. Kacprowskiej, GUS, Warszawa 2011.

Nośniki energii odnawialnej obejmują między innymi energię słoneczną, energię wiatru, drewno opałowe, biomasę, energię geotermalną czy energię wodną. Mają zdolność regeneracji, a ich racjonalna eksploatacja nie powoduje ich ograniczenia. Mogą być impulsem do rozwoju lokalnej społeczności. Jednak nie można zapominać o istnieniu ekologicznych zagrożeń. Niekiedy, podejmując próby ich upowszechnienia, uzyskuje się niekorzystne relacje ponoszonych kosztów do efektów. W Polsce brak bilansu nośników energii odnawialnej, który umożliwiłby rzetelną ocenę dostępnych zasobów energii pierwotnej i technicznych możliwości ich wykorzystania. W polskiej strukturze podaży energii odnawialnej bardzo duży udział ma biomasa, która jest powszechnie używana do produkcji ciepła i energii elektrycznej oraz paliw ciekłych. Należy podkreślić, że 91% powierzchni Polski to użytki rolne i leśne. Jednak obecnie przy czynnym wsparciu administracji pań-

¹⁸ *Surowce energetyczne 2011*, Państwowy Instytut Geologiczny, <http://www.pig.gov.pl>.

¹⁹ J. Sokółowski, J. Zimny, R.H. Kozłowski, *Polska XXI wieku – nowa wizja i strategia rozwoju*, Fundacja Pomoc Rodzinie, Łomianki 2005.

²⁰ Z. Trzeźniowski, *Jak odkryć ropę naftową: wykrywanie i monitorowanie węglowodorów metodami sejsmicznymi*, Agencja Wydawnicza Profil, Kraków 2005.

²¹ *Surowce energetyczne 2011...*

stwowej (potwierdzają to cele polityki energetycznej Polski) promuje się zewnętrzną technologię, czyli energetykę wiatrową. Położenie geograficzne Polski czy ukształtowanie jej terenu nie stwarzają bardzo dobrych warunków do korzystania z tego źródła energii na dużą skalę. Natomiast pomija się energię geotermalną – Polskie złoża geotermalne obejmują około 80% powierzchni kraju i mają temperaturę w przedziale 25– C (największe złoża w Europie)²². Mimo tak dogodnych warunków wykorzystuje się minimalną część zlokalizowanego potencjału. Roczny techniczny potencjał odnawialnych źródeł energii w Polsce przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Roczny techniczny potencjał odnawialnych źródeł energii w Polsce

Rodzaj [PJ*]	Badania własne autorów J. Sokołowski, J. Zimny (2001 r.)	IBMER/ EC-BREC – G. Wiśniewski, Ministerstwo Środowiska, <i>Strategia rozwoju energetyki odnawialnej</i> (2000 r.)	IBMER – G. Wiśniewski dla Polskiego Klubu Ekologicznego (1997 r.)	J. Hauf, Raport dla Banku Światowego (1996 r.)
Biomasa	407	895	895	810
Energia wodna	43	43	43	30
Zasoby geotermalne	625 000	200	1 512	ok. 200
Energia wiatru	140	36	36	45
Promieniowanie słoneczne	280	1340	1340	370
Suma	625 870	2514	3860	ok. 1414

* PJ (petadżul) = 10^{15} J, gdzie J = 1N·m

Źródło: J. Sokołowski, J. Zimny, R.H. Kozłowski, *Polska XXI wieku – nowa wizja i strategia rozwoju*, Fundacja Pomoc Rodzinie, Łomianki 2005, s. 43.

W Polsce w odniesieniu do 2030 r. przyjęto, że zapotrzebowanie na ropę i produkty naftowe wyniesie 31,1 mln ton. W latach 2010–2030 zużycie energii finalnej w transporcie wzrośnie o 50,3%²³. Można przyjąć, że w najbliższych latach w transporcie drogowym nie nastąpi radykalne odejście od silników spalinowych. W sytuacji gdy ceny nośników energii biją rekordy, a ich import uzależnia Polskę od zewnętrznych podmiotów, trzeba odrzucić powszechnie prezentowaną tezę, że krajowe inwestycje w działalność badawczo-rozwojową i wykorzystanie polskiego potencjału zasobów zarówno nieodnawialnych, jak i odnawialnych są nieuzasadnione technicznie i ekonomicznie. Rolą państwa jest wspieranie takich rozwiązań, które obecnie utrzymują i w przyszłości pozwolą utrzymać konkurencyjne ceny energii. W niniejszym artykule autorzy, uwzględniając istniejącą „naturalną” przewagę oraz własny potencjał intelektualny przy pełnym wykorzystaniu dostępnych i bezpiecznych dla środowiska technologii, wyznaczyli kierunki rozwoju paliw alternatywnych (tab. 5).

²² *Odnawialne źródła energii 2011*, Polska Izba Gospodarcza Energii Odnawialnej, <http://www.pigeo.org.pl>.

²³ *Polityka energetyczna Polski do 2030 roku...*

Tabela 5. Proponowane kierunki rozwoju paliw alternatywnych

Rodzaj	Charakterystyka nośników energii
Biopaliwa	Biopaliwa to produkty wytwarzane z surowców pochodzenia organicznego (z biomasy lub biodegradowalnych frakcji odpadów). Są stosowane jako domieszki do paliw ropopochodnych. Dla benzyny silnikowej jest to głównie bioetanol, natomiast dla oleju napędowego – biodiesel. Ponadto jako biopłynów używa się naturalnych olejów roślinnych, które są bardzo atrakcyjne jako paliwo alternatywne ze względu na zamknięty obieg CO ₂ w atmosferze. Obecnie liczne instytuty badawcze prowadzą badania nad biopaliwami II i III generacji.
Gaz ziemny	Gaz ziemny to nieodnawialny, wysokokaloryczny nośnik energii, zawiera około 89–95% metanu. Jako paliwo silników samochodowych używany jest wyłącznie gaz ziemny wysokometanowy. Obecnie wykorzystuje się dwa sposoby magazynowania gazu w środkach transportu, najczęściej w postaci sprężonej pod ciśnieniem 16–25 MPa, tak zwany CNG (<i>compressed natural gas</i>); w postaci skroplonej w temperaturze 162°C, tak zwany LNG (<i>liquefied natural gas</i>). Obecnie, ze względu na liczne ograniczenia techniczno-ekonomiczne, paliwo to zostało upowszechnione jedynie w autobusach miejskich eksploatowanych na ograniczonym obszarze.
Biogaz	Biogaz to gaz powstający w procesie beztlenowej fermentacji obornika, odpadków organicznych z udziałem bakterii metanowych, łatwopalny, zawierający do 65% metanu. Po oczyszczeniu paliwo to może być użyte jako nośnik energii do pojazdów silnikowych. Biogaz i sprężony gaz ziemny mają podobny skład chemiczny, w konsekwencji możliwe jest stosowanie tego paliwa do istniejących układów zasilania silnika sprężonym gazem ziemnym. Należy podkreślić, że Polska ma wiele niewykorzystanych odpadów powstałych w rolnictwie i przetwórstwie rolno-spożywczym.
Energia elektryczna	W Polsce podaż energii elektrycznej zmonopolizowana jest przez węgiel (około 90%). Pierwsze próby zastosowania napędu elektrycznego w pojazdach samochodowych odnotowano ponad 100 lat temu – we wczesnej fazie rozwoju samochodu. Podstawowe zalety napędu elektrycznego to duża sprawność urządzeń, cichobieżność, łatwość zamontowania w pojeździe (silnik elektryczny nie wymaga stosowania przekładni ani sprzęgieł, można go nawet bezpośrednio wbudować w koło napędowe), prostota sterowania i obsługi, brak spalin w miejscu pracy. Natomiast wady to duża masa i mała pojemność akumulatorów i w konsekwencji ograniczona ładowność i zasięg pojazdu.

Paliwa ciekłe z paliw stałych	<p>Metody uzyskiwania płynnego paliwa z węgla można podzielić na trzy grupy: bezpośrednie upłynnianie węgla (technologia opracowana w 1913 r. w Niemczech, podczas II wojny światowej, rozwinięta na skalę przemysłową); pośrednie upłynnianie węgla polegające na jego zgazowaniu, a następnie uzyskiwaniu produktów ciekłych z gazu syntezowego (metoda Fischera-Tropscha z 1925 r.) oraz proces hybrydowy, integrujący obie metody, wyznaczający kierunek, ku któremu zmierza technologia upłynniania węgla (CTL, <i>coal to liquid</i>). W Polsce w latach siedemdziesiątych XX w. podjęto prace nad uwodornieniem węgla. O tym, że stosowanie tej technologii na skalę przemysłową jest możliwe i opłacalne, może świadczyć przykład RPA, która w okresie sankcji gospodarczych rozwinęła produkcję tych paliw na skalę przemysłową.</p>
-------------------------------	--

Zródło: opracowanie własne

5. WNIOSKI

W warunkach ograniczonego dostępu do paliw ropopochodnych należy dokonywać świadomego wyboru sposobów ich rozdysponowania między różne konkurencyjne zastosowanie. W nadchodzących latach:

- musi nastąpić znacząca poprawa efektywności użycia paliw ropopochodnych w transporcie przez użycie systemu zachęt wspierających środki transportu, które wykazują małe zużycie paliw i energii, a przy tym są przyjazne dla środowiska;
- musi powstać system wsparcia prac naukowo-badawczych w zakresie powstania i rozwoju zarówno środków pracy w transporcie, jak i alternatywnych źródeł energii;
- należy w pełni użyć wewnętrznego potencjału energii pierwotnej (odnawialnej i nieodnawialnej), intelektualnego oraz środków pracy – brak spełnienia tego kryterium oznacza uzależnienie gospodarki od innych dominujących ekonomicznych systemów;
- należy pamiętać, że polityka racjonalizacji energii nie powstaje jedynie pod wpływem mechanizmów rynkowych – silne uzależnienie człowieka od paliw ropopochodnych prowadzi do wniosku, że celem podejmowanych działań nie może być tylko zysk, ale w znacznej mierze zapewnienie człowiekowi niezawodnych i uzasadnionych ich dostaw.

W niniejszym artykule autorzy wskazali następujące kierunki rozwoju paliw alternatywnych w transporcie samochodowym w Polsce: gaz ziemny, biopaliwa, biogaz, energia elektryczna, paliwa ciekłe z paliw stałych.

LITERATURA

- [1] Badyka A.J., *Zagrożenia środowiskowe ze strony transportu*, „Kwartalnik Nauka” 2010/4, Biuro Upowszechniania i Promocji Nauki PAN, Warszawa 2010.
- [2] Dakowski M., Wiąckowski S., *O energetyce dla użytkowników oraz sceptyków*, Fundacja Odysseum, Warszawa 2005.
- [3] *Energia ze źródeł odnawialnych w 2010 r.*, GUS, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2011.
- [4] *Gospodarka paliwowo-energetyczna w latach 2009, 2010*, pod kier. Berent-Kowalskiej G., Kacprowskiej J., GUS, Warszawa 2011.
- [5] Gronowicz J., *Ochrona środowiska w transporcie lądowym*, Biblioteka problemów eksploatacji, Poznań-Radom 2004, s. 263.
- [6] *Ochrona środowiska 2011*, pod kier. D. Bochenek, GUS, Warszawa 2011.

- [7] *Odnawialne źródła energii 2011*, Polska Izba Gospodarcza Energii Odnawialnej, <http://www.pigeo.org.pl>.
- [8] *Polityka energetyczna Polski do 2030 roku*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 10 XI 2009.
- [9] Radzikowski M., *Raport o stanie technicznym nawierzchni asfaltowych i betonowych sieci dróg krajowych na koniec 2009 roku*, GDDKiA, Warszawa 2010.
- [10] *Raport o stanie środowiska w województwie podkarpackim w 2009 roku*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Rzeszów 2010.
- [11] *Statistical Review of World Energy*, British Petroleum, June 2012.
- [12] *Surowce energetyczne 2011*, Państwowy Instytut Geologiczny, <http://www.pig.gov.pl>.
- [13] *Szanse i bariery utrzymania i rozwoju infrastruktury kolejowej w Polsce*, PKP PLK SA, 2011.
- [14] *Transport wyniki działalności w 2010 r.*, pod kier. Turek D., GUS, Warszawa 2011.
- [15] Trzeźniowski Z., *Jak odkryć ropę naftową: wykrywanie i monitorowanie węglowodorów metodami sejsmicznymi*, Agencja Wydawnicza Profil, Kraków 2005.

FUEL IN ROAD TRANSPORT IN POLAND - ALTERNATIVE SOLUTIONS TODAY AND TOMORROW

The paper presents the selected aspects of the Polish economy in the transport of petroleum fuels as well as the current level and structure of the domestic consumption of oil and its products. Particular attention was paid to social, economic and ecological risks resulting from the dissemination of liquid fuels in transport. The size and structure of the available primary energy resources in Poland have been indicated and directions of development of alternative fuels in road transport have been proposed.

Keywords: fuel, transport.

DOI:10.7862/rz.2012.einh.15